

UNIVERZA V LJUBLJANI  
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA  
**STANOVANJSKA IZKLJUČENOST**  
**IN**  
**BREZDOMSTVO ŽENSK**

Mentorica: dr. Darja Zaviršek

**Anja Pirec Sansoni**

Ljubljana 2011

## PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Ime in priimek: Anja Pirec Sansoni

Naslov naloge: Stanovanjska izključenost in brezdomstvo žensk

Kraj: Ljubljana

Leto: 2011

Število strani: 103

Število tabel: 4

Število slik: 1

Število bibl. opomb: 0

Mentorica: dr. Darja Zaviršek

**Deskriptorji:** brezdomstvo, ženske, brezdomke, stanovanjska izključenost žensk, revščina žensk, strategije preživetja, socialno delo, duševno zdravje, nasilje

**Povzetek:** Diplomaska naloga opredeli ranljivost žensk na stanovanjskem področju iz vidika spola, simbolike doma in dela. Izpostavi ranljive skupine žensk na področju stanovanj, definira brezdomstvo žensk in vzroke za njegovo nevidnost, posebno pozornost pa nameni nasilju nad ženskami. Brezdomstvo žensk poveže tudi s telesnim in duševnim zdravjem žensk in strategijami preživetja žensk. Izpostavi potrebe po spolno občutljivih službah za brezdomne ženske in v zaključnem poglavju temo poveže s socialnim delom.

**Title:** Housing exclusion and women's homelessness

**Decriptors:** homelessness, women, homeless women, housing exclusion of women, female poverty, coping strategies, social work, mental health, violence

**Summary:** The thesis defines vulnerability of women in housing market in aspects of gender, home symbolism and work. Highlights vulnerable groups of women in housing market, defines female homelessness and reasons for its invisibility, some special concern gives to violence against women. It links homelessness to physical and mental health of women and their coping strategies. The thesis also highlights the needs for gender specific services for homeless women and in last chapter it links the issue to the social work.

UNIVERZA V LJUBLJANI  
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA  
**STANOVANJSKA IZKLJUČENOST**  
**IN**  
**BREZDOMSTVO ŽENSK**

Mentorica: dr. Darja Zaviršek

**Anja Pirec Sansoni**

Ljubljana 2011

*Women's chains have been forged by men, not by anatomy.*

*Ženske so na verige priklenili moški, ne njihova anatomija.*

*Estelle R. Ramey*

## **PREDGOVOR**

Tema brezdomstva me je zanimala že od nekdanj, predvsem strategije preživetja brezdomnih ljudi, njihovo življenje in vzroki za njihovo situacijo. Za opravljanje enomesečne prakse v tretjem in četrtem letniku sem se tako odločila, da sledim svojim zanimanjem in področje socialnega dela z brezdomnimi bolje spoznam, tako sem prišla v Zavetišče za brezdomce Kranj. Različna področja razumevanja brezdomstva in z njim povezane teme (duševno zdravje, starost ipd.) sem raziskovala pri različnih predmetih na fakulteti, ena tema pa je ostala v povojih, zato sem se odločila, da jo поблиže spoznam med pisanjem svoje diplomske naloge.

Med začetnim raziskovanjem stanovanjske izključenosti in brezdomstva žensk sem ugotovila, da tej temi v Sloveniji še ni bilo namenjene velike pozornosti. Pregledala sem skorajda vso literaturo o brezdomstvu, ki so jo napisali slovenski avtorji in avtorice, vendar sem o brezdomnih ženskah izvedela premalo. Na podlagi teh ugotovitev sem se odločila, da napišem teoretično diplomsko nalogo, ki bo ponudila celosten vpogled v to temo in zagotovila dobro teoretično podlago za nadaljnje raziskovanje med mojim magistrskim in kasneje doktorskih študijem. Namen naloge je osvetliti področje socialnega dela z brezdomnimi ženskami, dati pomen njihovih izkušnjam in postaviti temelje za nadaljnje raziskovanje.

Skušala sem se dotakniti vseh pomembnih tem, ki se povezujejo s stanovanjsko izključenostjo in brezdomstvo žensk, predvsem strukturnimi, družbenimi razlogi ter teorijo na določenih mestih povezala tudi s konkretnimi izkušnjami žensk, ki se jim na tem mestu zahvaljujem za sodelovanje. Z menoj so delile občutke ob najtežjih trenutkih v življenju, o poti v brezdomstvo ter mi pokazale raznolikost in specifičnost njihovih izkušenj.

Za strokovno in osebno podporo pri pisanju diplomske naloge ter na moji strokovni poti se zahvaljujem svoji mentorici prof. dr. Darji Zaviršek. Zahvaljujem se svojim staršema Olgi in Vojku, ker sta verjela vame, mi nudila podporo in me spodbujala na moji poti. Hvala tudi Viktoriji in Ani S. za iskreno prijateljstvo, strokovno refleksijo, pomoč in podporo. Zahvaljujem se tudi Romini in Mateji za vse priložnosti, pomoč in razumevanje, prav tako zahvala velja ostalim sodelavcem in sodelavkam v Zavetišču za brezdomce Kranj. Ne nazadnje naj se zahvalim svojem možu Renéju za vse ure, kilometre, potrpljenje, ljubezen, pomoč in podporo, ki mi jo je namenil med študijem in na moji profesionalni poti.

# KAZALO

<b>PREDGOVOR</b> .....	3
<b>KAZALO</b> .....	4
<b>1. Umestitev brezdomstva v časovni, politični in družbeni kontekst</b> .....	<b>6</b>
1.1. Nekaj o terminologiji in vključujočem diskurzu .....	6
1.2. Brezdomstvo skozi čas .....	7
1.3. Novo brezdomstvo in družbene spremembe .....	9
1.4. Umestitev brezdomstva v slovenski čas in prostor .....	12
<b>2. Razumevanje in definiranje brezdomstva</b> .....	<b>14</b>
2.1. Razumevanje brezdomstva .....	14
2.2. Raziskovanje in merjenje brezdomstva .....	19
2.3. Definiranje brezdomstva in njegove oblike .....	21
2.4. Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti (ETHOS) .....	23
<b>3. Vzroki in poti v brezdomstvo</b> .....	<b>29</b>
<b>4. Ranljivost žensk na stanovanjskem področju</b> .....	<b>34</b>
4.1. Spol .....	34
4.2. Dom .....	35
4.3. Odvisnost in (neplačano) delo žensk .....	36
4.4. Izključenost žensk .....	38
4.5. Revščina žensk .....	39
4.6. Ranljive skupine žensk .....	41
4.7. Ranljivost žensk na področju stanovanja .....	43
<b>5. (Ne)vidno brezdomstvo žensk</b> .....	<b>46</b>
5.1. Brezdomstvo žensk .....	46
5.2. Vzroki za brezdomstvo žensk .....	49
5.3. Nasilje nad ženskami kot vzrok za brezdomstvo .....	50
5.4. Nasilje nad brezdomnimi ženskami na ulici .....	52
5.5. Brezdomne ženske v Sloveniji po ETHOS .....	54
<b>6. Zdravje žensk in posledice revščine, izkušenj brezdomstva</b> .....	<b>60</b>
6.1. Zdravje žensk .....	60
6.2. Posledice revščine in brezdomstva .....	62

6.3.	Vpliv revščine in brezdomstva na duševno zdravje žensk .....	63
6.4.	Izkušnje žensk .....	67
<b>7.</b>	<b>Strategije preživetja brezdomnih žensk .....</b>	<b>70</b>
7.1.	Prikrivanje brezdomstva, izogibanje življenju na ulici .....	70
7.2.	Materialno preživetje in zagotavljanje strehe nad glavo .....	73
7.3.	Duševno preživetje .....	77
7.4.	Strategije na ulici .....	79
<b>8.</b>	<b>Storitve, službe in neslišane potrebe .....</b>	<b>81</b>
8.1.	Tradicionalne institucije in službe .....	81
8.2.	Potrebe po spolno občutljivih službah in storitvah .....	82
8.3.	Situacija v Sloveniji in pogled naprej .....	84
<b>9.</b>	<b>Socialno delo z brezdomnimi (ženskami) .....</b>	<b>86</b>
9.1.	Pomen za socialno delo .....	86
9.2.	Ravnanja in odzivi socialnih delavk in delavcev na brezdomstvo .....	86
9.3.	Feministična perspektiva v socialnem delu .....	88
9.4.	Smernice za socialno delo z brezdomnimi (ženskami) .....	89
<b>10.</b>	<b>Sklepi .....</b>	<b>92</b>
<b>11.</b>	<b>Predlogi .....</b>	<b>95</b>
<b>12.</b>	<b>Literatura in viri .....</b>	<b>97</b>
	<b>POVZETEK .....</b>	<b>103</b>

## SEZNAM TABEL

Tabela 2.1:	Sedem teoretično možnih vrst brezdomstva .....	25
Tabela 2.2:	Shema brezdomstva – prirejeno po evropski tipologiji brezdomstva in stanovanjske izključenosti .....	26
Tabela 3.1:	Dejavniki, ki vodijo oz. pripomorejo k brezdomstvu .....	30
Tabela 5.1:	Vzorec raziskav .....	57

## SEZNAM SLIK

Slika 2.1:	Tri področja brezdomstva in stanovanjske izključenosti .....	24
------------	--	----

# 1. Umestitev brezdomstva v časovni, politični in družbeni kontekst

## 1.1. Nekaj o terminologiji in vključujočem diskurzu

Za status ljudi, ki so bili brez doma, niso mogli sami poskrbeti zase, so bili brez dela ali so prevzeli specifičen življenjski stil so obstajali in obstajajo različni izrazi, ki izpostavljajo bodisi njihovo deviantnost bodisi njihov status.

Izrazi, ki jih danes uporabljamo, ko želimo sporočiti, da je nekdo brez doma, živi na ulici ali njegov status ni urejen so bolj ali manj zaznamovani, prinašajo stigmo, obenem pa izključujejo posameznika ter ga postavljajo v pozicijo Drugega. Izrazi klatež, potepuh, vagant, vagabund ipd. imajo izrazito negativno konotacijo, saj nas spominjajo na nekoga, ki je izbral drugačen življenjski stil, se mu ne ljubi delati, tava naokrog in prosi za miloščino.

Zanimivo pa izraz klošar izhaja iz francoske besede »*clochard*«, pomeni brezdomca, potepuha. Srečo Dragoš (1993) razlaga nastanek tega termina iz besede »*clocher*« - zvonik, cerkveni stolp oziroma župnija, občina z zvonikom. Včasih so namreč z zvonjenjem oznanjali razdeljevanje brezplačne hrane ljudem, ki so bili brez sredstev za preživljanje.

Danes nam je bolj poznan termin brezdomec, ki je dobeseden prevod angleškega termina »*homeless*« (postopno uvajanje tega izraza se začelo v 80ih letih v ZDA). Za Slovenijo velja, da je pojav brezdomstva nov (izraz prvič v romanu iz leta 1930), uporaba termina pa naraste po letu 1994 (Razpotnik, Dekleva 2007). Premik od uporabe izraza klošarji k splošno sprejetemu brezdomci je bil velik, vendar tudi prvi še vedno ostaja prisoten v javnem diskurzu, predvsem se kot »klošarje« označuje vidne brezdomce, torej tiste, ki se pojavljajo na ulici ali prebivajo v zavetiščih za brezdomce. Povezava med izrazom je kljub vsemu močna, zato večina ljudi ob omembi izraz brezdomec pomislijo na t.i. klošarje.

Potreben pa bo ponovni premik, saj tudi izraz brezdomec ali brezdomka človeka označi, predvsem pa namiguje na trajnost statusa brezdomstva. Vključujoči diskurzi tako govorijo o brezdomnih osebah in o ljudeh z izkušnjo brezdomstva. Izraz oseba in ljudje je tudi spolno nevtralen, medtem ko se pri izrazih klošarji in brezdomci skorajda po pravilu uporablja samo moško obliko, razen, ko je posebej govora o brezdomnih ženskah.



## 1.2. Brezdomstvo skozi čas

Pogled skozi zgodovino nam pokaže, da so se družbe razlikovale predvsem po odnosu do brezdomcev, ne pa po njihovi prisotnosti.

Vendar je potrebno poudariti, da arhaične družbe iz časov pred civilizacijo, brezdelja, potepuštva ter beračenja niso poznale. Med ljudmi je vladala solidarnost, dolžnost pomoči drugim brez pomilovanja, izjema so bili primeri usmrčitve kot sredstva odstranitve ljudi, ki niso skrbeli zase in za druge. Neke vrste brezdomstvo bi lahko prepoznali v primeru, ko so nekoga izobčili iz skupnosti (Knežević 2000 po Vexliard 1956). Brezdomstvo se je pojavilo z uvedbo privatne lastnine, medtem ko za edino civilizacijo, ki ni poznala brezdomstva veljajo Inki, kjer je imela edino resnično vrednost zemlja, ki pa jo je imel lahko vsak.

V antiki so ljudi brez sredstev za preživljanje in brez prebivališča zasušnjevali. Suženjstvo je močno vplivalo na razvoj brezdomstva, saj je bilo po eni strani konkurenca delu revnega svobodnega človeka, kar jih je veliko pripeljalo do propada. Po drugi strani pa je veliko sužnjevar zaradi nevzdržnih razmer pobegnilo od svojih gospodarjev, kar je oblikovalo začaran krog brezdomstva in odvisnih razmerij.

Obdobje srednjega veka se je oblikovalo po represivni zakonodaji kot poskusu dokončne rešitve problema potepuštva, Karel Veliki je dal na primer vse potepuhe izgnati. Obdobje je zaznamovalo delovanje fevdalnih institucij, korporacij in cerkve. Fevdalni sistem je večini ljudi zagotavljal neko stalnost in sorazmerno varnost, saj se je lastnik zemlje obvezal, da bo varoval svoje podložnike, hkrati pa je zaradi togosti odnosov mnogokrat predstavljal tudi vzrok brezdomstva tistih, ki se niso mogli vključiti v sistem (*ibid.*). V poznem srednjem veku naj bi se delež revežev gibal med 15 in 20 odstotki. Še zlasti po končanih vojnah in izbruhih kužnih boleznih, raznih ujmah in požarih, je naraslo število beračev. Med njimi je bilo veliko hlapcev in kmetov, ki so zapustili zemljo in dom ter pobegnili v mesta, kjer so se pretvarjali, da so slepi, šepavi, nemi in podobno, da bi pri ljudeh zbudili usmiljenje in dobili miloščino v denarju, hrani in obleki (Mali 2008 po Anžič). Vse to je povzročilo spremembe v dojemanju beraštva. Berači (tisti, ki ne delajo) so postali škodljivi in disfunkcionalni. Zanje je »poskrbela« družba z ustanavljanjem velikih internacijskih zavodov. Skrb v njih je bila usmerjena v korekcijo in socializacijo »škodljivih« ljudi (beračev), njihovo delovanje pa je temeljilo na delu kot najvišjem etičnem dometu človeške eksistence (*ibid.*). Špitali so se kot

dobrodelne ustanove pojavili že v 12. stoletju. V 14. in 15. stoletju so bila to preprosta zavetišča, v katerih so reveži in romarji dobili streho nad glavo. Imeli so zlasti socialno funkcijo, v poznem srednjem veku so opravljali funkcijo ubožnice, hiralnice, zatočišča ali preskrbovalnice za reveže, najdenčke in sirote (*ibid.*).

Čas od 14. do 16. stoletja je bil znan po krutosti, saj so za brezdelje in potepuštvu kaznovali z bičanjem, rezanjem ušes, suženjstvom na galejah, prisilnim delom, smrtno kaznijo z mučenjem itd. Vsa skrb za reveže je bila prepuščena karitativni dejavnosti, v imenu katere je cerkev obdavčila kmete s cerkveno desetino ter se obogatila s prodajo »odpustkov«. Po eni strani je cerkev podpirala ljudi brez stalnega bivališča, po drugi pa je odločno nasprotovala različnim potepuškim klerikom, ekstremističnim uboštvnim sektam in profesionalnim beračem. Brezdomstvo je v obdobju od 14. stoletja dalje, zaradi denarnega plačevanja dela, dobilo izrazito ekonomsko osnovo. Vse bolj je beda skromno plačanih in izkoriščanih delavcev postajala glavni vir brezdomstva in beračenja (Dragoš 1993).

Spremembe so se zgodile šele z reformacijo in humanizmom, saj se v reševanje problematike vključi tudi država s prvimi organizacijami skrbstva za reveže. Pojavi se tudi prva zakonodaja, ki ugotovi potrebah po prepoznavanju, obvladovanju in zatiranju pojava. Ubožnice ali ubožne hiše so bile zavodi, v katerih so dobili oskrbo ljudje, ki si z delom niso mogli preskrbeti osnovnih življenjskih potrebščin. Ubožni inštituti, ki so jih ustanavljali konec 18. stoletja, naj bi bili v primernih hišah, ponujal pa naj bi prenočišče in hrano revežem (Mali 2008).

V zgodnjem kapitalizmu brezdelnežem in potepuhom grozi rezervna industrijska armada, naklonjen pa jim ni bil niti marksizem kot množična ideologija in gibanje izkoriščanih (Dragoš 1993). Nezaposlenost je bila glavni razlog klateštva od uvedbe kapitalizma oziroma trga delovne sile od začetka 20. stoletja. Prva desetletja tega stoletja so bila zaznamovana z brezdomstvom in klateštvom kot največjim socialnim zlom. V tridesetih letih 20. stoletja pa je družba začela uvajati različne ukrepe socialne pomoči, s katerimi je uspelo za pol stoletja bistveno omiliti problem brezdomstva (Knežević 2000).

V Sloveniji je bila organizirana skrb za reveže šele po prvi svetovni vojni, do takrat pa je bila to pristojnost »domovinskih občin«. Leta 1873 je bil namreč sprejet zakon »o javni skrbi ubogih (siromakov)«, ki je občinam nalagal pomoč tistim, ki si resnično nismo mogli sami pomagati, medtem ko je tiste, ki so bili v po njihovem mnenju sposobni delati, kaznoval s prisilnim delom ali zaporno kaznijo. V stari Jugoslaviji je problematiko brezdomstva urejal

kazenski zakonik (1931), v novi Jugoslaviji pa Zakon o prekrških zoper javni red in mir (Dragoš 1993). Zakonodaja in družba je tako postala bolj odprta za problematiko brezdomstva. Dragoš poudari, da se vprašanja brezdomcev in s tem povezane tematike zaostrejejo takrat, ko se »povečuje dinamika družbenega spreminjanja, saj so v takih razmerah prav ljudje z družbenega dna najmanj opremljeni za prilagajanje na spremembe« (*ibid.*).

### **1.3. Novo brezdomstvo in družbene spremembe**

Konec 70. let je Zahodni svet zajel nov val brezdomstva, ki pa se vse do danes še ni umiril. Njegovi vzroki so, zaradi kompleksnosti družbenega življenja, posledica interakcije mnogih družbenih dejavnikov, ki vedno večjemu številu ljudi ne omogočajo več normalnega vključevanja v družbo (Knežević 2000).

V ZDA brezdomstvo ni povsem nov pojav, saj je bilo poznano v letih velike ekonomske krize med obema svetovnima vojnoma, vendar temu sledijo »dobra leta«, razvoj, naftni šoki, potem pa prodor neoliberalnih politik – zmanjševanje socialnih podpor, privatizacija sektorjev, večanje socialnih razlik povzroči masovno brezdomstvo, ki je po razcvetu pravo presenečenje (Razpotnik, Dekleva 2007).

Priča smo torej pojavu t.i. »novega brezdomstva«, gre za opazne spremembe socialne baze brezdomcev predvsem kot posledica strukturnih sprememb sodobnih družb – zlasti demografskih in stratifikacijskih trendov ter strukture stanovanjske oskrbe. Med brezdomce prihajajo tudi člani drugih marginaliziranih in prikrajšanih skupin. Narašča delež mladih, žensk in enostarševskih družin (Mandič 1999). Harvey (1999) navaja dejstva, da se starost brezdomnih ljudi niža, povečuje se število brezdomnih žensk oziroma postajajo vse bolj vidne, prepoznana je pomembna povezava med številom ločitev, razvez in brezdomstvom, priseljenci in begunci predstavljajo pomemben delež brezdomnih oseb, deinstitucionalizacija je močno povezana z brezdomstvom, le malo brezdomnih ljudi je zaposlenih, večino vseh storitev za brezdomne predstavljajo nevladne organizacije, vendar do te storitve izredno selektivne. Joan M. Smith (1999) opozarja, da se je javna pozornost sčasoma preusmerila iz brezdomnih družin na tiste, ki spijo na ulicah, kar pa so večinoma moški. Pojavilo se je umetno ločevanje med dvema različnima oblikama brezdomstva, na ta način so oblikovali tudi politike in strokovne službe.

Raziskave o javnem mnenju ljudi o brezdomnih kažejo povezovanje brezdomstva s težavami v duševnem zdravju, predvsem v državah, kjer institucionalizacija ni bila izpeljana tako kot bi morala biti. Javno mnenje o brezdomstvu se tako oblikuje predvsem na vidnem brezdomstvu, torej na ljudeh, ki jih srečujejo na ulicah, predvsem po prvem vtisu, ki ga dobijo v stiku z njimi. Craig in Timms (1992 v Razpotnik, Dekleva 2009) menita, da so korenine problema mnogo kompleksnejše kot le deinstitucionalizacija oziroma zlom azilov. Opozarjata tudi na težnjo k čim krajšim in čim intenzivnejšim obravnavam. Potrebe po srednjeročni in dolgoročni oskrbi tovrstnih težav z duševnim zdravjem tako ostajajo nezadovoljene. In brezdomni pacienti s težavami v duševnem zdravju, ki bi potrebovali dolgotrajnejšo rehabilitacijo, predvsem pa kontinuirano oskrbo, so pogosto sprejeti kot tisti, ki polnijo postelje v dandanes marsikje tako natrpanem zdravstvenem sistemu.

V 80. letih se vzpostavijo predvsem 3 vrste ekonomskih dejavnikov: ekonomska recesija in prestrukturiranje; pomanjkanje cenovno ugodnih stanovanj in državnih podpor za nakupe ali najeme stanovanj za revne ljudi in proces gentrifikacije (sprememba manj uglednih sosesk zaradi vseljavanja bogatih – cene rastejo, revni se morajo odseliti – dogaja se tudi nasilno izseljevanje) (Razpotnik, Dekleva 2007).

Harvey (1999) opozarja na spremenjene socialne razmere: povečano brezposelnost, pomanjkanje investicij države v stanovanja za ljudi z nizkimi dohodki ter pomanjkanje denarnih pomoči ali njihova neučinkovitost. Obenem se dogajajo tudi pomembne demografske spremembe, očitna so predvsem spremembe družinskih oblik (manj porok, več ločitev, več ponovnih porok, več izvenzakonskih skupnosti, več enostarševskih družin, drugačni vzorci zapuščanja družine mladih ljudi). Joan M. Smith (1999) dodaja pomen sprememb na otroke in na njihovo opremljenost za soočanje s temi spremembami, njihovo socialno okolje se namreč spreminja, spreminjajo se tudi njihove družine. Obenem pa so mladi revnejši kot so bili včasih, imajo manj možnosti za zaposlitev, vzdrževanje lastnega stanovanja in samostojno bodisi družinsko bodisi samsko življenje.

Za povečevanje brezdomstva so usodne tudi spremembe stanovanjskega trga v Evropi, saj se je v zadnjih desetletjih močno zmanjšal pomen države in povečal pomen trga, kar pomeni odvisnost stanovanjske ponudbe od splošnih makroekonomskih dejavnikov ter politik finančnih institucij (Edgar 2001). V tem procesu so se stanovanjski stroški in cene stanovanj močno povečali, najemnine se višajo hitreje kot rastejo plače, demografske spremembe pa vplivajo tudi na višanje števila gospodinjstev ter manjšanje njihove velikosti. Obenem se

povečuje število lastnikov stanovanj, kar je posledica promocije lastništva, kar pa vpliva na trg najemniških stanovanj. Najemniki so postali eni izmed najbolj ranljivih skupin prebivalstva, kar je tudi eden izmed dejavnikov, ki vpliva na revščino in socialno izključenost. Srna Mandič (1999) v skladu s stanovanjskimi trendi opozarja, da tveganja ne nastopajo le pri iskanju novega stanovanja ali začasne namestitve, ampak tudi pri ohranjanju stanovanja. Povečuje se namreč število prisilnih izselitev in ljudi, ki le s težavo plačujejo hipotekarne kredite. Posebej so postale izpostavljene tiste skupine prebivalcev, ki so slabše od drugih opremljene za »tržno tekmo« - starejši, duševno in telesno hendikepirani, revni, mladina in druge skupine, za katere se je uveljavil izraz »ranljive« in ki so v novejšem času deležne posebne pozornosti tako države kot tudi nevladnih organizacij pri vrsti socialnih storitev (*ibid.*). Darja Zaviršek kritično obsoja politiko in prisilne izselitve oziroma deložacije označuje kot ustvarjanje brezdomcev, poleg tega pa »*pomanjkanje politične volje za graditev novih stanovanj ustvarja nove in nove brezdomce*« (1998:310). Opozarja pa tudi, da oblastna razmerja želijo deložacije prikazati kot naključja, ki se zgodijo vsake toliko, v resnici pa ne gre za nikakršna naključja, temveč jih lahko z analizo delovanja oblastnih struktur predvidimo vnaprej. »Tam, kjer oblastna razmerja v svoje delovanje ne vgradijo načela socialna pravičnosti, ki bi zahtevalo, da vladajoča večina zavestno skrbi za najranljivejše skupine prebivalstva, ki imajo vsakdanjo izkušnjo kulturne in ekonomske dominacije in so brez socialne opore v ljudeh, ki zasedajo v družbi socialno vrednotene družbene položaje, so pravi ti posamezniki najlažja tarča manifestiranja moči« (*ibid.*:311). Socialna neenakost, revščina, brezdomstvo so odličen element okoriščanja višjih družbenih slojev in sicer iz dveh razlogov. Kot prvo se lahko ekonomsko privilegirani sloji zrcalijo v tistih, ki so na ekonomskem dnu. Ne gre zgolj za ekonomsko prevlado, temveč psihološko dominacijo, užitek močnejšega. Drugi razlog pa se nanaša na to, da šele skupina revnih premožnejšim omogoča uresničitev sistema dobroteljnega, pridobijo namreč materialni dokaz za svojo dobroto in s tem dokaz, da so nad »obdarovanci«. Darja Zaviršek pa opozarja tudi na svojevrsten paradoks: »rešitve, ki so na voljo, ko nekdo postane brezdomec so predvsem institucionalne. Namesto, da bi država omogočila osebi primerno bivališče, ki bi bilo cenejše kot vzdrževanje dragih institucij, ponuja institucionalne rešitve (materinske domove, brezdomske centre, nadomestne družine)« (*ibid.*:312).

#### 1.4. Umestitev brezdomstva v slovenski čas in prostor

Brezdomstvo v Sloveniji pridobiva na obsegu, vidnosti in alarmantnosti v tranzicijskih časih, od leta 1990 dalje, torej sočasno s slabljenjem in razkrajanjem mnogih formalnih in neformalnih varovalnih sistemov (Razpotnik 2009). Pojav brezdomstva se je v tranzicijskih državah pojavil z zamikom, vendar kaj kmalu po uvajanju kapitalizma, saj so te države sledile istim vzornikom in mentorjem (Razpotnik, Dekleva 2007). Brezdomstvo torej prepoznamo kot masovni pojav kmalu po začetku tranzicije, pomembni dejavniki, ki so vplivali na to pa so: naraščanje cen stanovanj v zadnjih 15 letih, radikalna privatizacija, gentrifikacija, neke vrste deinstitutionalizacija psihiatrije – proces zmanjševanja dostopnosti vseh zdravstvenih storitev (brezdomci so redkeje in manj obravnavani v psihiatričnih bolnišnicah in verjetno tudi slabše) (*ibid.*). Uveljavila se je neoliberalistična logika in svobodni trg, ki ga le v manjši meri nadzira država, postaja prenapihljen. »S tranzicijo je oslabela funkcija stanovanja kot sredstva za zadovoljevanje osnovne potrebe po varnem bivanju, okrepila pa se je njegoa funkcija kot premoženjske naložbe (Smonker 2002: 302).«

Mandičeva (1999) evropske standarde primerja s slovenskim pravnim redom in ugotavlja, da je pred letom 1991 pravni red zagotavljal veliko varnosti in je implicitno zagotavljal zelo učinkovito uresničevanje pravice do primerne stanovanja, ne da bi to pravico tako imenoval ali se skliceval na mednarodna pravna določila. Vendar pa je po letu 1991 ostala vsebina te pravice v našem pravnem redu dokaj izpraznjena in v marsičem nedefinirana ter neusklajena z mednarodnimi pogodbami in konvencijami. Daje večjo težo pravici do zasebne lastnine kot pravici do stanovanja. Podobno ugotavlja Maša Filipovič in poudarja, da »pri nas socialna funkcija stanovanja ni poudarjena« (2007:193). Obenem opozarja, da so podatki o brezdomstvu in socialni ranljivosti v Sloveniji izredno pomanjkljivi, kar kaže na neprepoznavanje stanovanjskih stisk. V Sloveniji je namreč brezdomstvo še vedno obravnavano v kontekstu socialne politike in ne v kontekstu stanovanjske politike, kar pomembno vpliva na javno percepcijo in predlagane rešitve te problematike. »Tako je brezdomstvo najpogosteje obravnavano kot stranski produkt drugih socialnih problemov, kot so, na primer, nizek osebni dohodek osebne težave, družinski konflikti« (*ibid.*). Pojavlja se manj priložnosti predvsem za pripadnike ranljivih skupin prebivalstva, problematika prisilnih izselitev je pereča, saj ni zagotovljenih varovalnih mehanizmov. V Sloveniji pa se pojavljata še dve specifični skupini prebivalcev, ki jih drugod po Evropi zasledimo v manjši meri:

Izbrisani, ki jih je poleg hudih statusnih problemov doletela tudi pravica do stanovanja, ki je povezana tako z državljanstvom kot s stalnim prebivališčem in ljudje, ki so živeli v stanovanjih, ki jih je doletela denacionalizacija, ki je bila v Sloveniji izvedena brez izrecnih pomislekov na posledice in pomen za stanovanjski trg.

Vesna Leskošek (2010) kritično izpostavlja odgovore slovenske vlade na vprašalnik Evropske komisije iz leta 2008 o brezdomstvu in izključenosti iz dostopa do bivališč, saj odražajo odnos vlade do pojava brezdomstva in brezdomcev kot oseb. Avtorica sicer poudarja, da so odgovori slovenske vlade kratki in pomanjkljivi, vendar iz njih lahko razberemo nekaj ugotovitev.

Slovenska vlada ne definira brezdomnosti kot pomanjkanje dostojnega, varnega in stalnega prebivališča, temveč bolj kot osebni problem brezdomcev, kar je pomemben razlog za to, da nimamo celostne in konsistentne politike na tem področju. Na ravni države tako nimamo ne kratkoročnih ne dolgoročnih ciljev in ne ukrepov na področju brezdomstva. Prav tako ni medsektorskega povezovanja in naporov za poenoteno razumevanje problema brezdomstva. Brezdomci so torej prej obravnavani kot socialni problem, ki ga rešujejo s parcialnimi rešitvami, sami pa niso upravičeni do samostojnega in neodvisnega bivališča. Slovenija obenem ni prevzela tipologije za merjenje brezdomstva in izključenosti iz dostopa do bivališča, ki jo je razvila FEANTSA, da bi pospešila enotno evropsko razumevanje pojava, kar prinaša tudi izredno pomanjkljivost podatkov iz nekaterih kategorij. Slovenija je celo opustila koncept socialnih stanovanj, čeprav te odločitve ni nikoli pojasnila, pri poročanju pa uporabljajo ta termin, kar je zavajajoče za vse, ki ne poznajo slovenske situacije. Socialna stanovanja, ki so zagotavljala dostojna bivališča veliko ljudem, je tako zamenjal koncept začasnih kriznih prostorov, kjer gre pogosto za prostore na robu higienskih in gradbenih minimumov. Za neprofitna stanovanja sicer obstajajo 4 prioritete skupine: mlade družine, ljudje s hendikepom, družine z več otroki in dolgotrajno brezposelni. Brezdomci niso omenjeni ne v zakonodaji ne v nacionalnih programih, snovalci politik pa prav tako pozabljajo na prilagoditev stanovanj ljudem s hendikepom, kot mlado družino pa opredeljujejo samo družine z otroki, ne mladih parov ali samskih oseb, ki bi želele bivati samostojno pa si tega ne morejo privoščiti. V Sloveniji na področju brezdomstva ni nobenega nacionalnega programa, ki bi bil jasno usmerjen v odpravo, razumevanje, raziskovanje in razvoj skupnostnih služb.

## **2. Razumevanje in definiranje brezdomstva**

### **2.1. Razumevanje brezdomstva**

Že v poglavju o spreminjajočem se zgodovinskem kontekstu smo videli, da se je odnos do brezdomnih in predvsem razumevanje njihovega položaja skozi čas močno spreminjalo. Še danes smo priča izredno raznolikim politikam in modelom ukrepanja v zvezi z brezdomstvom, razlikujejo se po pripisovanju krivde za položaj brezdomne osebe, ukrepih za zmanjševanje njihovih stisk ter seveda načrtih za preprečevanje novih brezdomnih oseb.

Zanikanja obstoja brezdomnih oseb, predvsem pa pomembnosti oblikovanja politik za pomoč in podporo ter preprečevanja brezdomstva ni več mogoče opravičiti. Harvey (1999) navaja, da v Evropi kar 15 milijonov ljudi živi v izredno slabih stanovanjskih pogojih in prenaseljenih stanovanjih. Vsako leto 1,6 milijona Evropejcem grozi izselitev iz stanovanja, od tega je 400.000 ljudi vsako leto dejansko izseljenih. Kar 1,8 milijona ljudi je v Evropi odvisnih od javnih in prostovoljskih služb za brezdomne ljudi, nadaljnjih 2,7 milijona ljudi pa kroži med različnimi oblikami pomoči in v svoji socialni mreži (prijatelji, sorodniki) ter kratkoročnim najemom. Novejši podatki (EUROSTAT 2009) kažejo, da je v 27 članicah Evropske unije okrog 18 odstotkov (t.j. 90 milijonov) ljudi, ki živijo v prenaseljenih stanovanjih, največ v Latviji, Romuniji, na Madžarskem in Poljskem. Med revnimi ljudi pa je ta odstotek še višji, saj živi v Evropi okrog 30 odstotkov revnih ljudi v prenaseljenih stanovanjih. V izredno slabih stanovanjskih pogojih pa je leta 2009 živelo 6 odstotkov Evropejcev, kar znaša 30 milijonov ljudi. Najpogostejši problemi s katerimi se srečujejo ljudje v svojih naseljih in stanovanjih je hrup (22,2 %), prenaseljenost (17,8 %) in onesnaženost (16,5 %). Povečuje pa se tudi številko ljudi, ki jim stanovanjski stroški predstavljajo hudo breme, saj je bilo leta 2009 v Evropi 12,2 odstotka (61 milijonov) ljudi, ki so za stanovanjske stroške porabili več kot 40 odstotkov svojih dohodkov. Kar 67 odstotkov Evropejcev pa meni, da v svojem okolju ne morejo dostopati do stanovanja, ki bi si ga lahko brez problema privoščili. Zaradi teh bremen pa smo priča tudi povečanju števila prisilnih izselitev, vendar točnih podatkov o tem na Evropskem nivoju ni zaslediti. Število brezdomnih oseb v Evropi je najvišje v zadnjih 50 letih, saj naj bi bilo 3 milijone ljudi brez prebivališča, največ v Nemčiji, Franciji in Veliki Britaniji, vendar se je število v vseh evropskih državah še povečalo in se še povečuje (Tosi 2007). V svetu ocenjujejo sicer 100 milijonov brezdomnih oseb, v Avstraliji okrog 100.000



ljudi, od tega 44 odstotkov žensk, 12 odstotkov pa otrok mlajših od 12 let (Homeless statistics 2011). Tudi v Kanadi so najhitreje rastoča skupina brezdomnih ženske in otroci, v Franciji ocenjujejo okrog milijon brezdomnih oseb, na ulici pa jih živi okrog 100.000, v Nemčiji pa se ocene gibljejo okrog 254.000 brezdomnih ljudi, od tega 25 odstotkov žensk in 11 odstotkov otrok ter mladih (*ibid.*). V Rusiji je brezdomnih oseb 3,4 odstotka celotne populacije, kar pomeni 5 milijonov oseb, od tega 1 milijon otrok. Ocene v Združenih državah Amerike so zelo različne, saj variirajo od 600.000 do skoraj 3 milijone brezdomnih oseb, kjer naj bi bilo družin z otroki okrog 40 odstotkov, samskih moških 41 odstotkov in samskih žensk 14 odstotkov (*ibid.*).

Dekleva in Razpotnikova (2007: 13) o raznolikih odzivih politik zapišeta: *»Različne politične opcije v različnih državah se lotevajo problematike brezdomstva raznoliko. Na enem polu je pripisovanje krivde in celo odločitve za izključenost te populacije izključno njim samim, kar za seboj potegne odvrčanje kakršnegakoli vlaganja v državo blaginje; vsakršna obravnava te – že tako izgubljene in po svoji volji izločene populacije – je skozi to optiko odvečna. Drugi ekstrem je pripisovanje vseh razlogov in vzrokov za brezdomstvo in – splošneje – za socialno izključenost posameznikov družbeni strukturi in ureditvi sistema države blaginje. Tudi ta optika poenostavlja realnost in spregleduje razloge z druge strani.«*

Raziskava v začetku 90ih let v ZDA je pokazala, da kar 82 odstotkov anketirancev meni, da so za problem brezdomstva krive psihiatrične klinike, ker na prosto spuščajo ljudi, ki niso sposobni za samostojno, normalno življenje. Po drugi strani pa je 90 odstotkov vprašanih vzrok za brezdomstvo videlo v zlorabi drog in alkohola (po Newman, 1997 v Kralj, 2005). Dekleva in Razpotnik (2007) ugotavljata tudi, da se ljudje na brezdomstvo pogosto odzivamo kot na nezaželeno senco. Kolikor bi se dalo, bi ga najraje skrili in umaknili iz družbenega sveta (vsaj javnega) oz. se nam zdi, da je brezdomstvo stvar represivnih organov. Občutki ljudi ob srečanju z brezdomstvom, beračenjem oziroma prosjačenjem so zelo raznoliki, velikokrat neumestljivi, odzivajo pa se z odporom in strahom. Vsekakor pa bo javnost sprejela tudi »stranske učinke« ekonomskega razvoja in pluralizacije, vprašanje je le, kdaj se bo to zgodilo. Ravno sprejetje teh pojavov je po mnenju Dekleve in Razpotnikove (*ibid.*) ključnega pomena pri oblikovanju politik na področju brezdomstva, saj je pri vključevanju brezdomcev v širšo družbo razumevanje širše javnosti ključno tako pri stanovanjski politiki kot tudi z vidika politike zaposlovanja, zdravstvene oskrbe in tako dalje. Javno mnenje je

vsekakor podlaga za razvoj solidarnosti, ki botruje uspešnim politikam, ki so osnovane na skupnostnih oziroma v reševanje problematiko vključujejo vse člane skupnosti (*ibid.*).

Darja Zaviršek (1999) povezuje današnje pojmovanje brezdomstva s tistim iz obdobja industrijske revolucije, ko je ruralno prebivalstvo prihajalo v mesta in iskalo zaposlitev. Naraščajoče število prebivalstva, novi mezdni delavci, so postali hkrati brezdomci in obenem moralni in socialni problem. Ženske, ki so postale mezdne delavke in pogosto brezdomke, so bile stigmatizirane kot osebe, ki kot ženske in matere ne opravljajo svojega poslanstva, vezanega na dom in družino. Tako je postalo brezdomstvo žensk še bolj stigmatizirano in patologizirano. Reid (2004 po Harvey 2001) meni, da so ljudje z izgubo skupnosti in večanjem individualizma, pričeli predvidevati, da je njihov položaj v družbi refleksija njihove prirojene vrednosti in da so revni pretežno avtorji svoje lastne usode. Vzrok takšnih mnenj in razumevanja lastne situacije je ponotranjenje stereotipov, ki veljajo v družbi. Izkušnje stereotipiziranja, izključevanja in nevidnosti pa so tesno povezane s socialnimi, kulturnimi in ekonomskimi okoliščinami.

Ena izmed glavnih srži v razumevanju in razlaganju brezdomstva je v uveljavljanju brezdomstva kot družbenega ali kot individualnega problema. Dekleva in Razpotnikova (2007) govorita o brezdomstvu kot o ekstremnem primeru socialne izključenosti, pogosto pa kot rezultat kopičenja ter zaporednega in vzporednega delovanja socialne izključenosti na več ravneh. Reason meni, da so tisti, ki so konformni tržno usmerjenim idealom, so vključeni v družbo, lahko sodelujejo, medtem ko tisti, ki ne ustrezajo kriterijem za vključenost in participacijo, ker so npr. samske matere, bolni, hendikepirani, revni – ker so odvisni so izključeni (1998 v Reid 2004). Pri poudarjanju brezdomstva kot individualnega problema gre za poudarjanje možnosti lastne izbire, svobodne volje. Človek naj bi imel razum, torej se lahko sam odloči, ali bo služil denar ali bo »izbral« odvisnost od bližnjih ali od države. Revne ženske naj ne bi imele samokontrole, same izbirajo revščino in odvisnost ter tako davkoplačevalce stanejo veliko denarja, revščina pa je tako videna kot posledica osebnostnih lastnosti oziroma neodgovornih odločitev.

Harvey (1999) govori o porajajočem se razumevanju brezdomstva, saj proces oblikovanja politik, predvsem pa modelov ukrepanja še poteka, postaja pa vse bolj jasno, da se razlagalci ne morejo zanašati na en sam vidik. Brezdomstvo je pojem, ki vključuje različna stanja in pogoje bivanja. Ne gre le za prebivališče, temveč tudi za »materialne pogoje, nadzor, socialne odnose, zasebnost, čustveno in fizično dobro počutje (Zaviršek 1994)«.

Glavna izhodišča razumevanja, definiranja in merjenja brezdomstva so (Dekleva et al 2010; Razpotnik, Dekleva 2007):

- brezdomstvo je raznovrsten, spremenljiv pojav - množstvo pojavnih oblik, med katerimi lahko ljudje bolj ali manj hitro prehajajo;
- brezdomstvo torej praviloma ni (trajen) status, ampak spremenljiv proces;
- vzročnost brezdomstva je praviloma kompleksna;
- brezdomstvo je stanje izjemne in večkratne socialne izključenosti, kar velikokrat pomeni tudi, da so brezdomne osebe na različne načine odtujene (oz. se tako počutijo) od organiziranih in formalnih ponudb pomoči;
- brezdomstvo je sramotno, zato mnogi brezdomci ne sprejemajo take oznake sebe in se izogibajo situacijam, v katerih bi se morali deklarirati kot taki oz. kjer bi dobili tako stigmo;
- brezdomstvo je tudi stvar subjektivnega prepoznavanja in ne le objektivnih značilnosti (npr. lokacije spanja, stalnega prebivališča...);
- obstaja močna povezava med modeli vzročnosti in ukrepanja.

Razpotnik in Dekleva (2009) po Liddiard & Hutson in drugih virih povzemata 5 modelov ukrepanja oziroma politike na področju brezdomstva, ki so utemeljeni z različnimi modeli vzročnosti:

#### 1. politični (strukturni) model

Pomeni prizadevanje za spremembe strukturnih značilnosti družbe skozi politično delovanje oz. postavitev problema brezdomstva v najširše politične razprave

#### 2. model individualne/osebno odgovornosti/krivde

Izhaja iz predpostavke, da so si brezdomci sami krivi in so sami izbrali svoj položaj ali da so svobodno izbrali tako življenjsko usodo. S tem modelom je skladna kaznovalna naravnost in ukrepanje, saj običajno s kaznovanjem skušamo doseči, da bi se odklonske osebe vedle konformistično. Druga možna posledica tega modela pa je ravnodušnost oziroma neukrepanje.

#### 3. psihopatološki model

Ta model zanika družbeni vpliv in odgovornost, ne poudarja pa svobodnih izbir brezdomcev. Poudarja namreč njihovo drugačno, bolezensko neustreznost, ki upravičuje njihovo »popravljalno« obravnavanje, zdravljenje, tretmaje in rehabilitacijo. Funkcije in zmogljivosti svobodnega odločanja se jim ne pripisuje.

#### 4. model otroka (infantilizacije)

Brezdomcem odreka status avtonomnega, razmišljujočega in odločujočega se bitja ter jih vidi kot nerazumna in nekompetentna bitja, namesto katerih se mora odločati nekdo drug. Ti drugi pa so pogosti strokovne ali državne organizacije, zunanja avtoriteta bodisi strokovne ali politične narave

#### 5. religiozni model

Je model delovanja, ki se utemeljuje s konceptom dobrih del, ki naj bi po svoji logiki pomenila (moralno, religiozno) povzdigovanje dajalca (kot izvajalca dobrih del) in poniževanje prejemnika (ki ni subjekt dobrega dela, ampak njegov objekt). Karitativnost načeloma povzroča ohranjanje stanja, saj je dajanje pomoči v interesu tudi »dobrodelnim« osebam.

Avtorja (*ibid.*) poudarjata da se v praksi modeli velikokrat prekrivajo, pluralne družbe seveda razvijajo tudi pluralnost modelov delovanja. Analiza pa nam pove, da se vsi modeli razen prvega, nanašajo predvsem na skupino individualnih dejavnikov, slabost prvega pa je, da osebne dejavnike popolnoma zanemarja.

Špela Razpotnik (2009) navaja, da lahko področja z brezdomstvom povezane problematike strnemo v naslednje: revščina, obubožanost, zadolženost; osamljenost, pomanjkanje socialnih mrež; odsotnost statusov, pomanjkanje moči; dolgotrajna nezaposlenost, pod-kvalificiranost; izkušnje institucionalizacije (v kazenskih, zdravstvenih in drugih ustanovah); zlorabe v otroštvu, izkušnje travmatičnih dogodkov; medgeneracijsko vztrajanje socialne izključenosti in/ali brezdomstva; demoraliziranost; zdravstvene težave (kronične bolezni, invalidnost, težave v duševnem zdravju, zasvojenosti, dvoje diagnoze...); mnoge sekundarne posledice brezdomskega načina življenja kot so zdravstvene težave, stigma, kriminaliziranost brezdomskega načina življenja ipd..

Na podlagi razumevanja, model vzročnosti in ukrepanja se oblikujejo tudi dominantne srenje, ki raziskujejo določen družbeni pojav, na podlagi znanstvenih ugotovitev pa se oblikujejo tudi politike, ki se velikokrat pri podeljevanju pravic določeni družbeni skupini opirajo na številke o prisotnosti pojava. V naslednjem poglavju se zato še posebej posvečamo merjenju in štetju brezdomnih ljudi, na kar še posebej vplivajo definicije brezdomstva.

## 2.2. Raziskovanje in merjenje brezdomstva

Za razlago določenega pojava je pomembna tudi podkrepitev opisa z določenimi dokazi o prisotnosti pojava v družbi v nekem določenem trenutku, primerjava spreminjanja števila pa omogoča tudi preverjanje učinkovitosti ukrepov ali določene storitve. Evalvacija storitev na mikro ravni ne povzroča večjih težav, saj organizacija analizira ciljno populacijo, ki jo doseže, medtem ko se na makro nivoju, nivoju države raziskovalci srečujejo z veliko problemi. Težavnost merjenja brezdomstva lahko povežemo z njegovimi lastnostmi, ki smo jih opisali v prejšnjem poglavju. Problem se pojavlja tudi v tem, da metodologija merjenja brezdomstva v Evropi ni poenotena, zato je primerjava rezultatov ter učinkovitost določenih ukrepov zelo otežena.

Bojan Dekleva et al (2010) navaja dva možna pristopa k merjenju brezdomstva. Eden je osnovan na štetju uporabnikov različnih organizacij (ali podatkovnih sistemov), ki se ukvarjajo z brezdomci. Tak pristop ima lahko prednost v kolikor uradni podatki in sistemi za njihovo zbiranje dejansko obstajajo v smislu nacionalnih baz podatkov in protokolov, obenem pa je dodaten pogoj, da imajo posamične organizacije ustrezne podatke in da je njihova kvaliteta dovolj visoka. Obenem morajo biti organizacije pripravljene sodelovati pri štetju, kar pa velikokrat pri različnih raziskava iz različnih razlogov (pomanjkanje kadra, volje ali nasprotovanje konceptom...). Slabosti takega načina merjenja so v tem, da prihaja med uporabniki različnih organizacij ali podatkovnih sistemov do prekrivanja, torej da najdemo v podatkovnih bazah različnih organizacij iste uporabnike. Med uporabniki se najdejo tudi taki, ki definiciji brezdomstva ne ustrezajo ali pa organizacija glede na vstopne kriterije del brezdomnih sistematično izključuje. Drugi pristop je osnovan na štetju oseb, torej posameznikov, ki jih poiščemo posamič in v osebnem stiku in, ki ustrezajo določenim kriterijem oziroma se prepoznajo kot brezdomci. Ta način je terenski in zahteva veliko organizacije ter usposobljen kader. Tak način se sooči s problematiko dvojnega štetja in enoznačnega identificiranja oseb, obenem pa ne zajame oseb, ki ne želijo biti najdene in popisane. Ta pristop je uporaben pri popisovanju posebnih skupin brezdomcev, predvsem vidnega oziroma cestnega brezdomstva. Pomembno pa je kombiniranje obeh vidikov, spremljanje pojava tako v letnih intervalih kot tudi na določen dan v letu, ravno zaradi njegove lastnosti procesnosti, časovne spremenljivosti in raznovrstnosti. Pomemben faktor pri

merjenju pa je tudi sezonski oziroma vremenski, predvsem se pojavlja razlika med toplejšimi in hladnejšimi meseci.

Poleg merjenja vidnega brezdomstva pa je pomembno tudi poznavanje prikritega brezdomstva. Dostopnost podatkov o določenih oblikah prikritega brezdomstva in stanovanjske ranljivosti je včasih večja, včasih pa določenih podatkov sploh ni mogoče pridobiti, vse je odvisno od prakse spremljanja. Raziskovalec ima tako možnost dostopa do informacij o uporabnikih določenih institucij (zaprte ustanove, zapori, zdravljenje...), vendar te baze podatkov in registri niso ekskluzivni, torej vključujejo tako brezdomne kot nebrezdomne osebe, pri čemer med njimi ni mogoče ločiti (*ibid.*).

Vse te ugotovitve kažejo, da ne moremo nikoli priti do povsem natančnih podatkov o številu brezdomnih oseb, ne glede na definicijo brezdomstva, ki jo damo za osnovo raziskovanja. Lahko pa pridemo do bolj ali manj zanesljivih ocen števila brezdomnih oseb, zanesljivost pa je odvisna od občutljivosti raziskovalca in sposobnosti predvidevanja slabosti in prednosti določene metodološke tehnike ter kombiniranja teh tehnik. Vedno pa se moramo zavedati, da gre pri ocenah prej za podcenjevanje kot za precenjevanje obsega pojava (*ibid.*).

Raziskovalec mora biti pozoren na različne vidike brezdomnih oseb, ki jih ne sme zanemarjati. Eden izmed najbolj zanemarjenih dejavnikov je vsekakor spol, saj smo priča velikemu pomanjkanju podatkov o spolni specifičnosti brezdomstva, kar ugotavljajo mnogi avtorji (Edgar 2001, Cabrera 2001, Reid 2004 in drugi). Pri vključevanju žensk v raziskave pa se velikokrat zanemari njihove specifične izkušnje brezdomstva in pomembni dogodki v njihovem življenju (rojstvo, posilstvo, nasilje). Obenem pa so velikokrat nevidne in zato izpuščene iz mnogih statistik, tako uporabnic služb kot pri štetju vidnih brezdomcev. Za merjenje brezdomstva žensk pa so pomembne tudi definicije brezdomstva, kamor moramo, kot bomo videli v naslednjih poglavjih, uvrstiti tudi ženske, ki doživljajo nasilje, samske matere s stanovanjskimi težavami, ženske s težavami v duševnem zdravju in druge.

V Sloveniji še ni bila izvedena celostna raziskava brezdomstva, ki bi zajemala tako vidne in prikrite oblike brezdomstva, poskusi za oceno stanja pa so bili omejeni predvsem z nedostopnostjo oziroma neobstojem določenih podatkov (Dekleva et al 2010). V Sloveniji namreč še ne obstaja sistematično spremljanje števila in vrst brezdomnih oseb, ne v ožjem in ne v širšem smislu).

### 2.3. Definiranje brezdomstva in njegove oblike

Na podlagi razumevanja brezdomstva se oblikujejo tudi definicije tega procesa. Prav vsi avtorji, ki pišejo o brezdomstvu se strinjajo, da je definiranje brezdomstva zelo zahtevno, predvsem zaradi vplivov, ki jih definicija ima na politiko, storitve in brezdomne ljudi same. Dragoš (1993) doda, da zaradi nezmožnosti natančne definicije pojava, ne moremo trditi, da ta pojav ne obstaja ali da v neki družbi ni oseb, ki imajo izkušnjo brezdomstva. Lahko bi rekli, da je definicij brezdomstva toliko kot je brezdomnih oseb, še posebej pozorni pa moramo biti na različne oblike brezdomstva, saj s preozko definicijo lahko hitro določeno skupino brezdomnih izključimo.

Osnovna in najožja definicija brezdomstva izhaja iz imena samega in govori o tem, da so brezdomni tisti, ki nimajo doma. S tem mislimo predvsem vidne brezdomne osebe, ki spijo in živijo na ulici ali v institucijah, ki že s svojim imenom sporočajo komu so namenjene (zavetišča za brezdomce, še prej pa ubožnice ipd.). Širše definicije brezdomstva pa opozarjajo, da brezdomstva ne moremo razumeti zgolj kot pomanjkanje doma oziroma bivališča, temveč gre za širši, kompleksen problem. Boris Kosec (2006) zapiše tudi, da brezdomstvo ni fenomen ali zgolj pojav, temveč proces, kot smo videli že pri glavnih izhodiščih razumevanja. Širina definicije je odvisna predvsem od socialnih dejavnikov in kulturnih značilnosti določene družbe.

Foord, Palmer in Simpson (1998 v Dekleva, Razpotnik 2007) brezdomstvo opišejo kot temeljno zanikanje državljskih, političnih in socialnih pravic, kot ekstremno obliko socialne izključenosti. Dragoš (1993) brezdomce razume kot tisti del revežev, ki so brez vsakršnih sredstev za preživljanje, brez prebivališča ter zaposlitve in brez trajno izraženega interesa, da bi si to pridobili. Komisija za socialno politiko, Sveta Evrope definira brezdomce kot *»posameznike ali družine, ki so brez trajne nastanitve v primernem osebem stanovanju«* (1993 v Mandič 1999: 13). Širšo definicijo je zapisal Avramov, ki brezdomce definira kot ljudi, *»ki nimajo dostopa do osebnega, stalnega in primernega stanovanja ali ki takega stanovanja zaradi finančnih in drugih omejitev ne zmorejo vzdrževati, ali pa tisti, ki do takega stanovanja ne morejo ali ga ne morejo vzdrževati, ker sami ne zmorejo imeti popolnoma neodvisnega življenja in potrebujejo nego in podporo, ne pa institucionalizacije (1997 v Mandič 1999: 13).«* Poudari torej že vidike različnih oblik brezdomstva, predvsem pa opozori tudi na potencialne brezdomne osebe.

Darja Zaviršek (1994) definira brezdomstvo žensk kot položaj, ko mora posameznica iz kakršnegakoli razloga zapustiti namestitev ali prebivališče, v katerem živi. Opozarja tudi na pomembno socialne marginalizacije posameznice, definicija brezdomstva pa ima polno socialnih in simbolnih pomenov. Brezdomstvo opredeli kot socialno determiniran pojem, ki je odvisen od tega, kako definira vladajoča ideologija vprašanje doma in prebivanja, torej kako s pomočjo politike domovanja vzdržuje določeno socialno organizacijo in socialni red.

Sophie Watson (1986 v Zaviršek 1999) brezdomstvo žensk prepozna kot situacije, ko je ženska brez strehe nad glavo, prisiljena je uporabljati različne zasilne namestitve (zavetišča, zatočišče, domove...) ali pa mora uporabljati mrežo negotovih in prikritih neformalnih namestitev (pri prijateljih, znancih in sorodnikih). Brezdomstvo žensk je predvsem prikritega značaja, zato mu je potrebno posvetiti še posebno pozornost, kot bomo videli v naslednjih poglavjih.

Glede na širino definicije brezdomstva pa lahko opredelimo tudi oblike brezdomstva. Pri posameznici ali posamezniku velikokrat ne gre za stalno stanje, temveč proces kroženja med različnimi oblikami brezdomstva, pri ženskah gre predvsem za prikrite oblike.

#### *Vidno*

Pod to obliko razumemo predvsem t. i. cestno brezdomstvo ali življenje na cesti, obenem pa tudi obiskovanje različnih storitev namenjenih brezdomcev. Gre za najbolj manifestno brezdomstvo na podlagi katerega se oblikuje javno mnenje, o njem največ pišejo mediji ipd. V procesu brezdomstva gre načeloma za zadnjo stopnjo, ko človek izkoristi vse vire v svoji okolici.

#### *Prikrito*

To obliko imenujemo tudi skrito ali nevidno brezdomstvo. Zanja je značilno, da se že osebe same ne opredeljujejo za brezdomne ali ne pridejo v stik s storitvami, predvsem pa jih politični diskurzi ne opredeljujejo za brezdomne. Skrite brezdomke so predvsem ženske, bodisi ker same prikrivajo svoje brezdomstvo iz raznolikih razlogov bodisi pa jih definicije ne prepoznajo kot brezdomne. Nevidni brezdomci uporabijo svoje neformalne mreže, se zatečejo k sorodnikom, različnih institucij, ki sicer niso namenjene brezdomnim (bolnišnice, psihiatrične ustanove, zapori...). Darja Zaviršek (1999) kot najbolj pogoste prikrite brezdomke opisuje ženske (z otroki ali brez), ki imajo občasne dohodke v obliki neplačanega



gospodinjskega in spolnega dela. V tem primeru gre za specifično obliko prikritega brezdomstva, ki ga ženske skrivajo tako, da uporabljajo vnaprej določeno vlogo ženske za premagovanje socialne stiske.

#### *Latentno*

Pri tej obliki gre za situacije, ko ljudje bodisi nimajo pravnih možnosti za ureditev stanovanjske situacije bodisi živijo v nevarnosti, da bodo stanovanje izgubile (npr. zaradi nasilja). Živijo v negotovi situaciji, pod grožnjo prisilne deložacije ali bodo prisiljene k izselitvi zaradi lastne varnosti. Obenem gre za prikrito obliko brezdomstva, predvsem pa hudo stanovanjsko izključenost.

#### *Dnevno*

Med dnevne brezdomce spadajo osebe, ki sicer imajo streho nad glavo, torej svoj prostor, ki je lahko bolj ali manj primeren in bolj ali manj varen, vendar pa je njihovo življenje čez dan povsem podobno življenju »pravih« brezdomcev (Dekleva, Razpotnik 2007). Uporabljajo storitve, ki so namenjene brezdomnim, npr. Razdelilnico hrane. Zanje je značilna šibka ali neobstoječa socialna mreža, kar se povezuje z odsotnostjo materialnih virov ter možnosti uporabe prostora. Lahko bi rekli, da je nekakšna vmesna faza pred prehodom v »polno« brezdomstvo, obenem pa je lahko tudi razmeroma trajno stanje. Njihove dnevne aktivnosti so podobne dnevnim aktivnostim ljudi, ki živijo na cesti.

#### *V lastnem domu (ang. »homeless-at-home«)*

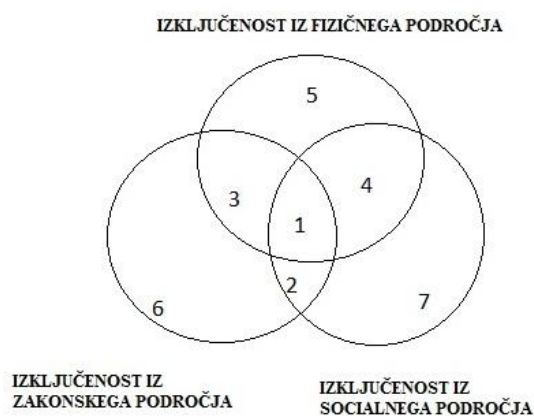
Gre za posebno obliko prikritega in latentnega brezdomstva, ki ga doživljajo predvsem ženske. Mnogo jih namreč doživlja svoj dom kot zapor, doživljajo hudo deprivacijo, zlorabe, nasilje in zatiranje, vendar v zameno za streho nad glavo postavijo na kocko vse svoje izbire, svobodo, želje, včasih celo fizično počutje (O'Sullivan, Higgins 2001; Mina-Coull, Tartinville 2001).

## **2.4. Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti (ETHOS)**

Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti (ETHOS 2006) temelji na razumevanju kompleksnosti pojava brezdomstva, obenem pa skuša reflektirati tudi razlike

med evropskimi državami in različnimi režimi blaginje. Edgar in Meert (2006 v Dekleva et al 2010) pravita, da je kompromis med različnimi nacionalnimi vidiki in realnostmi brezdomstva. Lahko jo uporabimo kot orodje na nacionalnem nivoju za snovanje politike, predstavlja pa tudi temeljno metodologijo za opazovanje in spremljanje brezdomstva (Dekleva et al 2010). Zasnovala jo je FEANTSA – Evropska federacija nacionalnih organizacij, ki so namenjene brezdomnim osebam, ki ima sedež v Belgiji. Njene dejavnosti so raziskovanje, povezovanje organizacij vseh evropskih držav, izdajanje publikacij, opozarjanje na problematiko brezdomstva in na specifične državne politike, ki niso občutljive za to problematiko.

Na podlagi kompleksnosti brezdomstva ETHOS definicija vključuje fizično, družbeno in zakonsko dimenzijo za vzpostavljanje široke tipologije brezdomstva in stanovanjske izključenosti (Slika 2.1). Izključenost iz posamezne dimenzije je torej ključna pri obravnavi tega pojava. Fizična dimenzija vključuje odsotnost fizičnega prostora za bivanje, zakonska označuje posedovanje zakonite pravice za bivanje na nekem prostoru in družbena ali socialna pomeni posedovanje zasebnega prostora, v katerem se lahko odvijajo družbeni odnosi (*ibid.*).



**Slika 2.1: Tri področja brezdomstva in stanovanjske izključenosti (Edgar, Meert 2005 v Dekleva, Razpotnik 2007)**

Na podlagi izključenosti iz enega ali več področij sta oblikovala sedem teoretično možnih vrst brezdomstva (Tabela 2.1) od katerih sta dve vrsti opredeljeni kot brezdomstvo, ostalih pet pa kot stanovanjska izključenost. Izključenost iz vseh treh dimenzij tako pomeni brezdomstvo, izključenost iz enega ali dveh področij pa pomeni izključenost in potencialno brezdomstvo. Teh pet oblik lahko povežemo s prikritim, latentnim in dnevnim brezdomstvom.

		KONCEPTUALNA KATEGORIJA	FIZIČNO PODROČJE	ZAKONSKO PODROČJE	SOCIALNO PODROČJE
BREZDOMSTVO	1	Brez strehe	Nima prebivališča (strehe)	Ni zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Nima zasebnega in varnega prostora socialnih odnosov
	2	Brez hiše	Ima prostor za življenje, ki je primeren za bivanje	Ni zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Nima zasebnega in varnega prostora socialnih odnosov
STANOVANJSKA IZKLJUČENOST	3	Negotovi in nezadostno stanovanje	Ima prostor za življenje, ki pa ni varen in ni primere za bivanje	Nima varnosti najema	Ima prostor za socialne odnose
	4	Nezadostno stanovanje in socialna izoliranost ob zakonitem bivanju	Nezadostno stanovanje (ni primerno za bivanje)	Je zakonsko upravičen do možnost ekskluzivne lastnine	Nima zasebnega in varnega osebnega prostora socialnih odnosov
	5	Nezadostno stanovanje (ob varnem najemu)	Nezadostno stanovanje (ni primerno za bivanje)	Je zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Ima prostor za socialne odnose
	6	Negotovo stanovanje (ob zadostnem stanovanju)	Ima prostor za življenje	Nima varnosti najema	Ima prostor za socialne odnose
	7	Socialna izoliranost ob zadostnem in varnem stanovanju	Ima prostor za življenje	Je zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Nima zasebnega in varnega osebnega prostora socialnih odnosov

**Tabela 2.1: Sedem teoretično možnih vrst brezdomstva (*ibid.*)**

Nadalje sta na podlagi izključenosti iz zgoraj opisanih področij ranljive oziroma izključene na stanovanjskem področju razdelila v štiri konceptualne kategorije: osebe brez strehe nad glavo (angl. *roofless*), osebe brez stanovanja (angl. *houseless*), osebe z negotovo nastanitvijo (angl. *insecure housing*), osebe v neprimernem stanovanju (angl. *inadequate housing*). Te štiri kategorije pa sta razdelila še v 13 operacionalnih kategorij, vsako kategorijo pa sta nato opisala z generično definicijo (glej Tabela 2.2). Kategoriji »brez strehe« in »brez stanovanja« sta primera vidnega brezdomstva, medtem ko gre pri ostalih dveh za stanovanjsko izključenost, potencialno vidno brezdomstvo oziroma prikrite oblike brezdomstva.

#### *Osebe brez strehe nad glavo*

Navezuje se na posameznike, ki se v javnosti najpogosteje povezujejo z brezdomstvom, torej tiste, ki spijo v javnem prostoru, na ulicah, ali pa občasno spijo v nujnih nastanitvah za brezdomce (vendar gre predvsem za omejene nastanitve, na primer le čez noč). To je najhujša oblika izključenosti, saj so v takem primeru osebe izključene iz vseh treh področij.

Konceptualna kategorija		Operacionalna kategorija	Pod-kategorija	Generična definicija
Brez strehe	1	Ljudje, ki živijo na prostem, na javnem prostoru (brez zavetja)	1.1	Spijo pod milim nebom, nimajo prebivališča
	2	Ljudje, ki živijo v nočnih zavetiščih in so prisiljeni nekaj ur na dan preživeti v javnih prostorih	1.2	Dostopni so s pomočjo terenskega dela
2.1			Nizkopražna zavetišča, ki vključujejo le nočitve/nočna zavetišča	
2.2 2.3			Poceni penzion Kratkotrajne hotelske namestitve	
Brez stanovanja	3	Ljudje, ki živijo v zavetiščih za brezdomce/kratkoročnih namestitvah	3.1 3.2	Zavetišče za brezdomce z začasno nastanitvijo Začasno prebivanje (prehodna namestitev, negotovo najemniško razmerje)
	4	Ženske, ki živijo v zavetiščih/zatočiščih/varnih hišah za ženske	4.1	Nastanitve v zavetiščih za ženske, varnih hišah
			4.2	Podprte (razpršene) namestitve
	5	Ljudje, ki prebivajo v zavetiščih/azilih za priseljence	5.1 5.2	Začasne nastanitve/sprejemni centri (azili) Prebivališča za priseljske delavce (npr. samski domovi)
	6	Ljudje, ki so pred odpustom iz institucij	6.1	Kazenske institucije (pripori, zapori)
			6.2	Medicinske institucije
			7	Ljudje s specializirano podporo v zvezi z namestitvijo (zaradi brezdomstva)
7.2	Individualne podprte (varovane) namestitve			
7.3	Nastanitve za najstniške starše			
Negotovo	8	Ljudje, ki prebivajo v negotovih bivališčih (brez pravice najema)	8.1	Začasno prebivanje pri sorodnikih/prijateljih (ne po svoji izbiri)
			8.2	Prebivanje brez veljavne (pod)najemne pogodbe
	9	Ljudje, ki živijo v grožnji pred izselitvijo/deložacijo	9.1 9.2	Pravne prisilne izselitve najemnikov Pravne prisilne izselitve zaradi spremembe lastnine (npr. denacionalizacija)
10	Ljudje, ki živijo pod grožnjo nasilja	10.1	Življenje pod grožnjo nasilja s strani partnerja, staršev ali drugih	
Neprimerno	11	Začasne strukture	11.1	Mobilno domovanje (v avtu, prikolici, kolibi, vagonu)
			11.2	Ilegalna zasedba zemljišča
			11.3	Ilegalna zasedba stavbe (skvotiranje, npr. bivanje v »bazi«, bivaku)
12	Ljudje, ki živijo v neprimernih bivališčih	12.1	Neprimerno za bivanje (glede na nacionalno zakonodajo ali standarde)	
13	Ljudje, ki živijo v ekstremni prenaseljenosti	13.1	Glede na nacionalno normo prenaseljenosti	

**Tabela 2.2: Shema brezdomstva – prirejeno po evropski tipologiji brezdomstva in stanovanjske izključenosti (ETHOS 2006), kot jo je oblikovala FEANTSA (Razpotnik, Dekleva 2007)**

Brezdomci, ki sodijo v to kategorijo, so najbolj vidni, zato velikokrat opisani kot edini »pravi« brezdomci, kar pa je predvsem odziv ne vključujoče politike. V tej kategoriji najdemo najmanj predstavnic žensk, zato je tudi splošna predstava, da brezdomk ni ali pa jih je malo.

#### *Osebe brez stanovanja*

Kategorija označuje različne podkategorije, večinoma tiste, ki živijo v določenih institucionalnih oblikah pomoči, nimajo pa svojega doma/stanovanja. Ti sicer niso izključeni iz fizičnega področja, saj imajo fizičen prostor, torej neko streho nad glavo. Izključeni pa so iz družbenega in zakonskega področja (npr. v njem nimajo zasebnosti in ne morejo prijaviti stalnega bivališča ali pa nimajo zakonske podlage za njegovo samostojno rabo). V tej kategoriji prepoznamo ljudi, ki živijo v zavetiščih za brezdomce, azilnih domovih in drugih oblikah za migrante, materinskih domovih in varnih hišah za ženske in osebe, ki so pred odpustom iz institucij (npr. bolnišnice, zapora), ki nimajo doma, kamor bi se lahko vrnil. Brezdomnih žensk, predvsem vidnih, lahko na podlagi operacionalne definicije kategorije prepoznamo več. Zavetišča za brezdomce imajo posebne prostore za bivanje žensk, srečamo jih tudi v azilnih domov, vsekakor pa se srečujejo tudi s stanovanjskimi problemi ob izpustu iz različnih institucij, tudi iz materinskih domov in varnih hiš za ženske.

#### *Osebe z negotovo nastanitvijo*

Bivanje brez varnosti pomeni predvsem izključenost na zakonskem področju bivanja oziroma negotovost glede prihodnosti, saj ima oseba veliko možnosti, da bo to nastanitev izgubila iz raznolikih razlogov. Te situacije so lahko: najem brez zakonite pogodbe ali za določen čas, bivanje pri sorodnikih in prijateljih, bivanje v grožnji prisilne izselitve, nezakonita naselitev in bivanje v grožnji nasilja. Tudi v tej kategoriji lahko najdemo pomemben delež žensk, predvsem jih veliko uporablja neformalne oblike podpore (bivanje pri sorodnikih), v veliko večji meri kot moški pa živijo tudi v grožnji nasilja.

#### *Osebe v neprimernem stanovanju*

V tej kategoriji imajo gospodinjstva fizično stanovanje, torej streho nad glavo, vendar niso izpolnjeni zakonski pogoji varnosti oziroma lastništva in/ali pa imajo neprimerne stanovanjske razmere. Kot neprimerno stanovanje so označeni mobilni domovi, nelegalno

bivanje na posestvu in nelegalno bivanje v stavbi (skvoti), bivanje v prostorih, ki so označeni kot neprimerni po nacionalnih standardih ter bivanje v okoliščinah ekstremne prenaseljenosti. Tudi ta kategorija je zelo pomembna za razumevanje brezdomstva žensk, predvsem Rominje se srečujejo s statusom nelegalnega bivanja na posestvu.

Klasifikacija ETHOS je izredno kompleksna, a statična, zato ne more zajeti procesne, spremenljive narave brezdomstva, zaradi katere je velik del brezdomstva manj viden ali celo skrit. Za brezdomstvo je namreč, kot smo že omenili, značilno prehajanje med oblikami v različno dolgih obdobjih. Ena izmed najpomembnejših prednosti take klasifikacije je večje zavedanje kompleksnosti problematike brezdomstva ter prepoznavanje različnih poti v brezdomstvo, kar opozarja tudi na stanovanjska tveganja. To službi predvsem za oblikovanje bolj integriranih pristopov k reševanju te problematike (Dekleva et al 2010) .

Njena kompleksnost pa obenem pomeni tudi njeno slabost, saj razširitev koncepta, ki vključuje toliko različnih situacij, lahko zmanjša kritičnost najbolj ranljivih brezdomnih oseb, t.j. vidnih brezdomnih. Druga pomanjkljivost je vprašanje širjenja definicije brezdomstva na osi stanovanjske problematike ter vključevanje le nekaterih življenjskih situacij (nasilje, institucionalno bivanje) kot možnih situacij tveganja (*ibid.*). Obenem pa kljub trudu, da bi bila kategorizacija univerzalna, ne zajema vse nacionalnih specifik. Slovenski avtorji (*ibid.*) bi tako k obstoječim kategorijam dodali še vsaj dve: »gradnje na črno« (manjša stopnja varnosti, saj je možna porušitev doma) in bivanje brez urejenih dokumentov (Izbrisani). Omenjajo tudi specifične oblike stanovanjske izključenosti, kot so na primer najemniki v denacionaliziranih stanovanjih

Na podlagi kritik se je oblikovala okrnjena različica ETHOS kategorij, imenovana tudi *ETHOS light* (*ibid.*), ki loči med šestimi kategorijami: osebe na ulici, osebe v nujnih oblikah nastanitve (nočna zavetišča), osebe v začasnih nastanitvah (zavetišča, varne hiše in materinski domovi, ...), osebe v institucijah (osebe v bolnicah in zaporih, ki so tam, ker nimajo kam drugam oz. bodo ob odpustu brezdomci), neprimerne oblike nastanitve (mobilni domovi, začasna gradnja) in začasno bivanje s sorodniki/prijatelji. Ta definicija je za namen raziskovanja in oblikovanja učinkovite politike preozka, vendar zajema tudi pomembne vidike prikritega brezdomstva.

### 3. Vzroki in poti v brezdomstvo



Dejavniki, ki vodijo v brezdomstvo so izredno raznoliki, multidimenzionalni in se spreminjajo skozi čas oziroma se spreminja njihovo razumevanje. Pozornost k določenemu vidiku vzrokov za brezdomstvo se spreminja glede na model razumevanja, vse skupaj pa vpliva na modele ukrepanja oziroma politiko.

Razpotnik in Dekleva (2009) navajata 5 vrst vzročnih dejavnikov, ki zmanjšujejo možnost za zagotovitev strehe nad glavo ter povečujejo verjetnost ter obseg brezdomstva: nižanje ali celo ukinjanje pravice do socialnih transferjev, naraščanje cen stanovanj, slabšajoče se zaposlovalne možnosti, razpadanje socialnih mrež in neugodne individualne značilnosti. Nikakor ne moremo trditi, da je na situacijo posameznika vplival en sam dejavnik, prav tako je potrebno ločiti med vzroki in sprožilci situacije ter dolgoletno stanovanjsko ranljivostjo in nenadnimi dogodki, ki rezultirajo v brezdomstvo. Avtorji navajajo, da je za ljudi, ki ostanejo brez doma, značilno, da imajo vsaj dva ali več dejavnikov in več visoko stresnih dogodkov v svojem življenju (Trbanc et al 2003). Foord, Palmer in Simpson (1998 v Razpotnik, Dekleva 2007) pa navajajo, da osebni in situacijski dejavniki nekako čakajo v ozadju, dokler neki drugi dogodek ne povzroči pri posamezniku (ali družini) brezdomstva. Govorimo torej o dalj časa trajajoči stanovanjski ranljivosti in sprožilcu, ki je običajno osebne narave, zato velikokrat vzročnost brezdomstva povezujemo samo z osebnimi vzroki.

Edgar (2006 v Dekleva, Razpotnik 2007) je bil zato pozoren na kompleksnost dejavnikov, ki vodijo ali pripomorejo k brezdomstvu ter jih razdelil v štiri skupine (glej Tabela 3.1): strukturni, institucionalni, medodnosni in individualni. Samo del dejavnikov je torej osebne narave.

Strukturnim se bolj posvečamo v nadaljevanju. Institucionalni dejavniki so povezani z institucionalizacijo in izkušnjami bivanja v rejništvu, zapora in vojske. Problematičen je predvsem odpust iz institucije, brez zagovitve varnega prebivališča. Na dejavnike ogroženosti vplivajo tudi obstoječe službe, ki ne ustrezajo potrebam oziroma odsotnost dostopnih služb, mehanizmi razdeljevanja dobrin in odsotnost koordinacije med obstoječimi službami. Medodnosni dejavniki so povezani s primarno družino, novo ustvarjeno družino ali odvisnost od skrbi. Med bolj ogrožene spadajo samski ljudje, ljudje, ki doživljajo različne zlorabe in ljudje, ki doživijo razpad odnosov (smrt, ločitev, zapustitev). Individualni dejavniki pa se nanašajo tako na odvisnosti, hendikep, težave v duševnem zdravju in razvoju, kot tudi

na zaposlitveni, narodnostni, državljski, izobraževalni in priseljski položaj. Pomembni dejavniki so tudi starost, spol. Med bolj ogroženimi so tisti, ki imajo slab dohodek, manjšo izobrazbo, mladi in starejši, ženske, ljudje s težavami v duševnem zdravju ali razvitosti. Dostopnost socialnih storitev je pogojena z državljanstvom in urejenim statusom priseljca, prav tako obstaja možnost diskriminacije pri zaposlovanju ali zagotavljanju stanovanja.

<b>VZROKI</b>	<b>DEJAVNIKI</b>	<b>SPROŽILNI DEJAVNIKI</b>	<b>FOKUS PODPORE</b>
<b>STUKTURNI</b>	revščina nezaposlenost stanovanjska problematika	dolgovi finančna stiska izselitev (prežeča ali dejanska)	PREVENTIVA
<b>INSTITUCIONALNI</b>	institucionalizacija bivanje v rejništvu ali druge izven-družinske oblike vzgoje izkušnja zapora izkušnja vojske	zapustitev institucije zapustitev oblike skrbi  odpust iz zapora odpust iz vojske	USMERJENOST V STANOVANJA  
<b>MEDODNOSNI</b>	izkoriščevalski odnos v otroštvu izkoriščevalski odnos s partnerjem  razpad družine (smrt ali ločitev)	zapustitev doma staršev pobeg iz izkoriščevalskega odnosa posameznik ostane sam	USMERJENOST V OSKRBO
<b>INDIVIDUALNI</b>	duševna bolezen  motnja v duševnem razvoju  odvisnost od drog odvisnost od alkohola	slabšanje stanja/epizoda bolezni  konec podpornega odnosa zloraba substanc zloraba substanc	REINTEGRACIJA

**Tabela 3.1: Dejavniki, ki vodijo oz. pripomorejo k brezdomstvu**

O strukturnih razlogih smo govorili že v prvem poglavju, ko smo predstavljali ozadje nastanka »novega brezdomstva«. Za lažjo predstavbo jih bomo na tem mestu ponovno strnili.



Dekleva in Razpotnik (2007) navajata, da je eden izmed najpomembnejših strukturnih dejavnikov spremenjen stanovanjski trg, na kar pa je vplivala vrsta drugih dejavnikov. Dodatni strukturni razlogi pa so tudi ekonomska recesija, pojecanje industrije, velike spremembe na trgu dela, povečana mobilnost in vse večje zahteve od delavcev.

Srna Mandič (1999) opisuje strukturne razloge za povečana stanovanjska tveganja in navaja nekaj ključnih sprememb v zadnjih dveh desetletjih, ki so pripeljale do okoliščin, naklonjenih nastajanju stanovanjskih tveganj, stisk in brezdomstva. Meni, da gre za prepletanje mikro ravni, ki zadeva posameznika in makro ravni, ki zadeva družbene strukture, na katere posameznik sam ne more vplivati.

V prvi vrsti so pomemben strukturni dejavnik demografske spremembe in sicer poleg staranja prebivalstva spremembe trendov nastajanja in ohranjanja gospodinjstev. Le-ta so se namreč zmanjšala, njihovo število pa se je povečala, med njimi pa je vse več samskih gospodinjstev. Ta sprememba pomeni večjo potrebo in večje povpraševanje po stanovanjskih enotah. Pojavljajo se novi tipi gospodinjstev, ta postajajo bolj začasna in kratkotrajna, posamezniki pogosteje prehajajo iz enega v drug tip gospodinjstva. Stanovanjski sklad in dostopnost stanovanj ne spremljata in ne podpirata procesa spreminjanja in reorganizacije družinskih gospodinjstev. Drugi dejavnik je nova revščina in rastoča nezaposljivost, ki postaja vse bolj dolgotrajna, odvisnost od podpore pa narašča.

Tretji dejavnik pa je stanovanjska privatizacija in slabša razpoložljivost cenovno dosegljivih najemnih stanovanj. To pa je ključnega pomena ravno za gospodinjstva v porastu – manjša, pogosto samska in enoroditeljska gospodinjstva, začasna partnerska ali samska gospodinjstva po izstopu iz partnerskih zvez. Slovenija je bila med srednjeevropskimi državami izjema in se je z izredno intenzivno privatizacijo pridružila skupini južnoevropskih držav, katerih sklad najemnih stanovanj se je zmanjšal pod 10 odstotkov (*ibid.*). Po letu 1991 so se tako priložnosti prebivalstva za dostop do primerne stanovanja zmanjšale – to poslabšanje se kaže v zmanjšanih možnostih dostopa do javnih najemnih stanovanj in do ugodnih stanovanjskih posojil. Tranzicija te težave s svojimi spremljajočimi pojavi še stopnjuje, ranljivim skupinam pa še poveča tveganja in obenem zmanjšuje priložnosti za dostop do primerne stanovanja.

Že prej smo govorili o daljšem obdobju stanovanjske ranljivosti in nenadnih sprožilcih, ki pripeljejo do brezdomstva. Tako lahko govorimo o poteh v brezdomstvo (angl. »*pathways*«).

Dekleva in Razpotnik (2007) na podlagi raziskovanja izpostavljata tri najbolj pogoste scenarije vstopa posameznika v brezdomstvo.

Največja skupina brezdomcev je prisiljena oziroma se poda v brezdomstvo v obdobju adolescence, saj zapustijo dom ali pa so iz njega celo vrženi po obdobju resnih konfliktov s starši oziroma skrbniki. Kar nekaj ljudi ima izkušnje bivanja v vzgojnem zavodu, v psihiatrični bolnišnici, enoti za obravnavanje zasvojenosti ali v zaporu. Bivanje s starši velikokrat zaznamuje nasilje, izkoriščanje ali zloraba, včasih pa tudi zasvojenosti ali težave v duševnem zdravju staršev. Odhod od doma je tako le še zadnje dejanje dalj časa trajajoče socialne stiske. Joan M. Smith (1999) opisuje, da obstajajo razlike, kako zapustijo dom dekleta in kako fantje, prav tako se zgodbe razlikujejo v običajnih in v bolj obremenjenih družinah. V običajnih družinah ženske postanejo brezdomne zaradi nesporazuma glede razmerja s fantom, ki ima velikokrat probleme s kriminalom ali drogami - sčasoma starši od njih zahtevajo, da odidejo od doma ali pa same odidejo zaradi večjega konflikta. Fantje v običajnih družinah po drugi strani pridejo v konflikt s starši zaradi težav v šoli, z drogami, krajo ali policijo, izselitev pa je velikokrat posledica večjega spora s starši. Starši velikokrat uporabljajo grožnje z izselitvijo kot sredstvo nadzora in kontrole svojih otrok, kar pa ima velikokrat za posledico, da otroci sami odidejo. V družinah, ki so doživele več stresnih dogodkov (ločitev, odvisnost, nasilje ipd.) pa mladi postanejo brezdomni, ker so razpadle njihove primarne družine ali pa so njihovi starši pričeli z novim življenjem (novo družino, velikokrat to sproži nov/a partner/ica). Dekleta se ob zakonski starostni meji odselijo sama, medtem ko so fantje večinoma prisiljeni k izselitvi s strani staršev. Avtorica navaja tudi, da kar tretjina vseh brezdomnih mladih poroča o fizičnih zlorabah, nadlegovanju, tudi spolnih zlorabah.

Druga krizna situacija, ki jo opisujeta Dekleva in Razpotnik (2007) pa je razpad socialne mreže, posebej partnerskega odnosa v obdobju odraslosti (pozna 20. in 30. leta). Odhod od doma ni posledica enkratnega konflikta ali krize, temveč dalj časa razpadajočega odnosa. Tudi partnerski konflikti so pogosto označeni z nasiljem, zasvojenostmi, duševnimi težavami, revščino, itd.

Tretji scenarij pa se nanaša na ljudi, ki so v taki ali drugačni obliki namestitve živeli sami, potem pa so zašli v finančno stisko, morda izguba službe, bolezni, zadolževanje, prisilne izterjatve itd. K vsemu temu pogosto prispeva tudi zaostrovanje težav z duševnim zdravjem

ali zasvojenostjo, oboje pa v kontekstu nedelujočih ali raztrganih (ali nespletenih) socialnih in drugih varovalnih mrež.

Opisani primeri kažejo na kompleksnost življenjskih situacij brezdomnih, v nadaljevanju pa bomo pozornost namenili izkušnjam (brezdomnih) žensk in njihovim potem v brezdomsko življenje.

## 4. Ranljivost žensk na stanovanjskem področju

### 4.1. Spol

Omenili smo že pomanjkanje spolno specifičnih raziskav brezdomstva in premajhno pozornost za brezdomstvo žensk na podlagi vidnega brezdomstva. Razumevanje razmerja med spolom, stanovanjsko problematiko in socialno politiko je zelo pomembno. Brezdomstvo moramo razumeti kot večplastni problem, manifestacijo socialno izključenosti, problem revščine, državljanstva in spola. Kot smo že omenili, ne gre toliko za stanovanjske pogoje, temveč socialne odnose in socialno varnost. Kratek pogled v dinamiko spola nam lahko pove, da so bile ženske v zgodovini odvisne od moških, na podlagi bioloških značilnosti so bile videne kot šibkejšje, slaboumne in občutljive, nezmožne učenja in dela. Brezdomstvo žensk je tako tudi moralni problem, saj ženske, ki se znajdejo v situaciji brezdomke, ravnajo v nasprotju z družbeno predpisanimi vlogami.

Edgar (2001) meni, da je brezdomstvo razumljeno kot problem, ki se tiče predvsem moških, zaradi bolj vidnih oblik moškega brezdomstva, zato so bile izkušnje in potrebe ženskih brezdomk velikokrat izključene iz politik, obenem pa tudi raziskav in analitičnih procesov. Kjer je brezdomstvo razumljeno izredno ozko in implicira samo na vidno brezdomstvo (spanje na ulici) je prepoznavanje ženskega brezdomstva izredno nizka. Mina-Coull in Tartinville (2001) opredeljujeta glavno razliko v razumevanje moškega in ženskega brezdomstva v zaznavanju ženske vloge v družbi in socializacije žensk v tej družbi. Tudi med brezdomnimi ženskami se pojavljajo hierarhije, ki več pozornosti in podpore namenjajo brezdomnim materam kot pa samskim ženskam brez otrok, ki podporo prav tako potrebujejo. Helen Jones (2001) navaja nekaj dejstev o ženskah, ki vplivajo tudi na razumevanje njihovega brezdomstva ter na njihovo življenje. Ženske imajo sicer daljšo življenjsko dobo kot moški, ampak imajo več (daljših) bolezni. Ženske imajo prav tako slabše duševno zdravje od moških, ampak manj težav z alkoholom in drogami. Ti dve razliki nikakor ne gre pripisovati biološkim značilnostim ženske, temveč njihovem bolj ranljivemu, odvisnemu položaju in tveganjem, ki so preko svojih spolnih vlog izpostavljene. Ženske imajo namreč več neplačanih skrbstvenih odgovornosti, so bolj socialno izolirane in nosijo večje breme revščine, kar pomembno vpliva na njihovo zdravje. Ženske dajejo prednost potrebam drugih družinskih članov pred svojimi. Eden izmed razlogov za večjo prisotnost bolezni je tudi

dejstvo, da so zdravniki bolj pripravljeni pripisovati bolezni ženskam kot moškim. Ženske imajo več bolezni predvsem zaradi bolj stresnega življenja in tveganj, ki so jim izpostavljene (težko delo, nimajo dostopa do avtomobila, zato veliko hodijo ipd.). Ne gre pa zanemariti tudi njihovih zdravstvenih težav z reproduktivnimi organi, ki so velikokrat posledica težkih stanovanjskih razmer, revščine, nenačrtovanih in večkratnih nosečnosti...

## 4.2. Dom

Definicija brezdomstva žensk je odvisna tudi od ideološkega pojmovanja doma. Danes ima dom simbolni pomen, ki ga povezujemo z družino, pripadnostjo, toplino in ljubeznijo.

Darja Zaviršek (1999) opisuje dom kot fizični in simbolni prostor, v katerem ljudje izvajajo različne materialne prakse. V njih pa je mogoče najti marsikatero politično razmerje. Dom pomeni nekaj stalnega, varnega, ostaja nespremenjen, kljub našim dnevnim premikom. V njem izvajamo rituale posedovanja, ki ustvarjajo občutek domačnosti in pripadnosti. Dom pa je tudi prostor, ki ustvarja identitete in hierarhije, obenem pa ni nekaj statičnega, temveč je gibljiva in spreminjajoča kategorija. Izgubiti dom tako pomeni izgubiti znan prostor, pa tudi identiteto, kar povzroča tesnobo in strah.

Dom pa zaradi družbene konstrukcije spolnih identitet, ki smo jih omenili v prejšnjem poglavju, še posebej povezujemo z ženskami. Identificirane so namreč z domom in skrbjo za dom. Darja Zaviršek (*ibid.*) navaja, da je med 18 in 20. stoletjem meščanskim ženskam, ki sta jim bili plačana zaposlitev in sfera javnega skorajda popolnoma nedostopni, dom pomenil središče sveta, prostor zasebnega. Identiteta žensk je tako v tradicionalno povezana z občutkom imeti dom, za katerega skrbijo. Ženske, ki so bile socializirane v tradicionalne spolne vloge, se z domom tako tudi identificirajo, zato zanje izguba doma pomeni hudo socialno in duševno stisko. Izgubijo svoj prostor, kjer so imele vsaj nekaj nadzora, kljub temu da so jih hierarhični odnosi pahnili v odvisen položaj. Najtežje tako doživljajo izgubo doma prav tiste skupine žensk, ki v prostoru javnega nimajo moči, so brez možnosti, da bi artikulirale svoje zahteve in vplivale na svoj položaj. Pomanjkanje političnih pravic je zlasti očitno pri pripadnicah etničnih manjšin, starejših ženskah, ženskah brez državljanstva in ženskah z duševnimi in telesnimi prizadetostmi.

Pomanjkanje doma in nezmožnost živeti v sferi javnega pomeni pomanjkanje prostora v simbolnem družbenem redu. Thörn (2001) povezuje privatni prostor s pravico, da se skriješ za

svojimi vrati. Dom nam daje občutek varnosti, kontrole in moči, ščiti nas pred zunanjim svetom. Imaš moč, da izključiš druge ljudi in se umakneš od njih. Simmel (1994 v *ibid.*) vrata poimenuje simbol človekove svobode. Vse te lastnosti doma obenem ženskam dajejo moč in jim jo jemljejo, saj za židovi svojih domov ostajajo neslišane ter brez moči, da vplivajo na lastno situacijo. Ostajajo v odvisnem položaju, velikokrat v grožnji nasilja, z izkušnjami revščine in deprivacije.

### **4.3. Odvisnost in (neplačano) delo žensk**

Ženske so bile vključene v splošno človeško identiteto s pričakovanjem, da se bodo skladale s tradicionalnimi socialno-ekonomskimi klasifikacijami sistema, zato smo priča pomanjkanju spolno občutljivih raziskav, politik in služb (Reid 2004). Za raziskovanje ženskih izkušenj je potrebno uporabiti drugačne analitične okvirje, ki reflektirajo kompleksnost in raznolikost življenja žensk. Kosec Boris povzame situacijo žensk: *»Ekonomska neodvisnost žensk je manjša, zato je prisoten toliko večji strah pred socialno negotovostjo. Pogosto morajo vztrajati v nemogočih zvezah, izrazito podrejenih razmerjih, v nasilju in strahu. Ženske, ki jih vidimo popivati v parkih, so običajno tiste, ki nimajo več kaj izgubiti (2006: 48)«.*

Delo je označeno kot primarno moška aktivnost, na podlagi spolnih ideologij smo priča delitvi dela, bruto domači proizvod (BDP) pa ne vključuje neplačanega gospodinjskega dela in skrbstvenega dela, ki je večinoma domena žensk. Gospodinjska delitev opravi postavlja žensko v pozicijo ekonomske odvisnosti in ima vpliv ne samo na njeno mesto doma, ampak tudi na širšem stanovanjskem področju (Edgar, Doherty 2001). Ob priložnosti vstopa na trg delovne sile so se ženske hitro pomikale na trg z namenom iskanja finančne in osebne svobode. Njihov položaj pa je vse prej kot enakopraven. Glavne značilnosti zaposlovanja žensk so visoke stopnje spolne delitve dela, slabše plače in visoka stopnja brezposelnosti. Darja Zaviršek (1999) meni, da imajo ženske slabše možnosti pri zaposlovanju zaradi materinstva, nasilja v družini, etnične diskriminacije, fizičnih in duševnih prizadetosti. Reid (2004) kot razloge za brezposelnost žensk navaja hendikep, kronične bolezni, starševske obveznosti, nizko socialno podporo, nizko izobrazbo, malo delovnih izkušenj in težave pri iskanju zaposlitve.

Ženske doživljajo izkušnje neenakosti tako v sferi plačanega dela kot v družini, saj ostanejo nekatere tudi po prevzemu plačanega dela ekonomsko odvisne. Njihov dohodek je namreč

manjši od zaslužka moških, obenem pa se zaposlenim ženskam ne zmanjšajo njihove gospodinjske obveznosti ter skrbstveno delo v sferi doma, kar ponovno vpliva na dostop do sfere plačanega dela (Zaviršek 1994). Ženske pa z vstopom v sfero plačanega dela kljub slabšemu položaju v primerjavi z moškimi doživljajo velike spremembe, saj njihova večja neodvisnost vpliva na njihove življenjske odločitve (preložitev materinstva, odločitev za ločitev od partnerja...), postajajo bolj ozaveščene in izobražene. Zmanjšala se je tudi njihova odvisnost od moških za dostop do stanovanja, vendar so se pojavila nova tveganja za brezdomstvo zaradi slabšega finančnega položaja. Zaposlitev ima na posameznika poleg finančnih učinkov tudi druge, saj zagotavlja socialno vključenost, širjenje socialnih omrežij posameznikov ter ima ugodne posledice na samopodobo posameznika (Trbanc et al 2003).

Pomemben del javne identitete ženske pa še vedno ostaja skrbstveno delo, ki je pojmovano kot temeljni del ženskih aktivnosti. Ženske so kljub reorganizaciji dela še vedno tiste, ki opravljajo največ skrbstvenega dela, ki pa ni legitimno in plačano. Ženske, ki opravljajo skrbstveno delo in se za to odpovedo plačanemu delu, postanejo ekonomsko odvisne. Priča smo paradoksu, saj med skrbjo za odvisne osebe tudi same postajajo odvisne (Zaviršek 1994). Z redefinicijo pojma skrb je skrbstveno delo sicer začelo dobivati vse več pozitivnih pomenov, ki so poudarjali skrb kot spretnost dela z ljudmi, kot solidarnost in vzajemnost, ki sta del medčloveških odnosov in socialnih vrednot.

Drugi zelo pomemben del ženske identitete pa je vloga matere. Tradicionalno razumevanje ženskih vlog kot mater jim sicer daje nekaj dodatne državne podpore, predvsem samskim materam, vendar obenem ta spolna segregacija ustvarja polje diskriminacije za te iste ženske na področju zaposlovanja ter polje izključevanja za samske ženske brez otrok (tudi na področju zagotavljanja storitev). Darja Zaviršek (1994) polemizira materinsko vlogo, saj predpostavlja, da je sposobnost rojevanja biološko dejstvo, medtem kot je materinstvo nekaj kar spada v področje družbenega. Položaj žensk je boljši v tistih kulturah, kjer sposobnost rojevanja ni odločilna za njen položaj in za njen status v družbi, drugje pa so ženske, ki nimajo otrok označene za nenavadne in včasih tudi nemoralne. Materinstvo predstavlja v sferi brezdomstva lahko olajševalno okoliščino za večjo podporo in pomoč pri iskanju zaposlitve, lahko pa je brezdomna mati označena kot slaba mati, nemoralna ženska, otroke se ji odvzame, ona pa ostane brez vsega na cesti.

#### 4.4. Izključenost žensk

Tako kot ostale procese tudi izključenost ženske doživljajo različno od moških, predvsem pa so vzroki za njihovo izključenost različni od moških. Izkušnje izključenosti vplivajo predvsem na (duševno) zdravje žensk. Skrajna oblika socialne izključenosti pa je brezdomstvo, zato je pomembno, da se na kratko dotaknemo te teme, saj nam omogoča razumevanje procesnosti brezdomstva in stanovanjskih tveganj.

Srna Mandič (1999) koncept socialne izključenosti definira kot izključenost iz pomembnih družbenih razmerij in predstavlja nasprotje socialni povezanosti (integraciji). Tri ključne dimenzije povezovanja posameznikov in skupin v socialno življenje so država, trg (posebej trg delovne sile) in civilna družba, ki jo sestavljajo nevladne organizacije zasebnega življenja in osebnih omrežij, lokalnih skupnosti in prostovoljskih organizacij. Posamezniki, ki so najbolj izpostavljeni nevarnosti, da bi bili izključeni, in ranljive skupine imajo šibka razmerja vsaj v eni izmed navedenih dimenzij.

Cabrera (2001) proces socialne izključenosti opisuje s tremi fazami: integracijo, ranljivostjo in izključenostjo. Ranljivost pomeni prekeren dostop do zaposlitve, stanovanja ter družbene in politične participacije. Izključenost pa pomeni, da tega dostopa sploh ni. Izključenost tako pomeni dezintegracijo iz splošnih kulturnih procesov, pomanjkanje participacije v družbenih aktivnostih, nezmožnost odločanja in družbene participacije, ovire pri zaposlovanju in omejen dostop do materialnih virov (Raphael 2001 v Reid 2004). Opredelimo lahko 3 vrste socialne izključenosti: kulturna, institucionalna in materialna. Kulturno označujejo predvsem stereotipi, ki se o določeni skupini ljudi oblikujejo, obenem pa povzročajo tudi nevidnost. Institucionalna je neizogibna, saj so brezdomne ženske odvisne od različnih institucij, ki jih diskriminirajo, nad njimi izvajajo nadzor in se vedejo pokroviteljsko. Brezdomne ženske so lahko izključene tudi iz sistema zdravstvenega varstva in skupnostnih aktivnosti (skrb za telo, vadba, prostočasne aktivnosti...). Materialna izključenost pa pomeni omejen dostop do sredstev, manj priložnosti, prvi dve obliki izključenosti tretjo legitimirata. Zelo pomembna področja materialne izključenosti so stanovanje, starševski stroški ter stroški prevoza.

Dragoš (2000) pravi, da socialna izključenost iz življenjsko pomembnih virov in kombinacija izključenosti z nezaupljivostjo do prijateljskih vezi lahko dodatno osiromaši socialne mreže ter povzroči začaran krog, katerega posledice so še hujše od marginalizacije. »Po eni strani moderne aspiracije, sodoben način življenja in s tem individualizacija odgovornosti za osebne



neuspehe – hkrati pa nemobilnost (pomanjkanje stanovanj) in posledično trajna izpostavljenost socialnim pritiskom iz okolja. Učinek: če ne moreš emigrirati navzven, to storiš navznoter, t.j. z alkoholom ali samomorom« (*ibid.*:244).

#### **4.5. Revščina žensk**

Diskurzi revščine se oblikujejo v okvirjih odvisnosti od državnih pomoči. V 16. in 17. stoletju je bila odvisnost razumljena kot normalno stanje – družbeno razmerje povezano s finančnim stanjem, ni bilo razumljeno kot osebna napaka. Neodvisnost je bila privilegij, ki je predstavljala svobodo nedela, obenem pa je pomenila tudi večje politične pravice. Vendar se je v 18. in 19. stoletju razumevanje odvisnosti spremenilo, k družbeni razlagi je bila dodana še individualna krivda – ljudje, ki ne opravljajo plačanega dela so torej označeni kot odvisni. Danes ima glavni diskurz revščine dve dimenziji: retoriko pauperizma, ki izhaja iz angleškega izraza »*pauper*«, ki je povezan z odvisnostjo od državnih pomoči in spada pod ukrepe zakonov za revne (ang. »*poor law*«) in teorijo kulture revščine - revni in odvisni ljudje naj bi imeli več težav, kot samo finančne – napake in pomanjkljivosti iščejo v bioloških, psiholoških, vzgojnih in bivanjskih lastnostih ljudi oziroma skupin ljudi (Reid 2004).

Darja Zaviršek (1994) opozarja na razliko med revščino in deprivacijo, ki je pomembna predvsem pri razumevanju položaja žensk. Deprivacija namreč pomeni, da nekdo nima sredstev in takih možnosti, ki jih večina doživlja kot nekaj samoumevnega. Za revno gospodinjstvo je praviloma značilno, da so revni vsi njegovi člani, deprivacijo pa je mogoče doživljati tudi v dobro stoječih gospodinjstvih in je zelo značilna za ženske. Revščino razumemo kot ekonomsko stanje, medtem ko je deprivacija v prvi vrsti socialno stanje, ki ni neposredno vezano na dohodke gospodinjstva. Nikakor pa ne gre trditi, da ne gre v primeru revščine, tudi za deprivacijo in obratno. Pomembno je opozoriti tudi na večkratno deprivacijo, kjer se prekriva več lastnosti zaradi katerih jo posameznica doživlja, t.j. spol, nacionalnost, brezposelnost, materinstvo (*ibid.*). Spol je izredno pomemben dejavnik pri razumevanje procesov, ki vodijo v revščino. Doživljanje revščine se razlikuje med moškimi in ženskami, to pa tudi različno vpliva na zdravje moških, žensk in otrok.

Mnogi avtorji (npr. Reid 2004, Zaviršek 1994, Edgar, Doherty 2001...) trdijo, da je stopnja revščine pri ženskah višja kot pri moških in sicer v vseh starostnih skupinah, te razlike pa še vedno rastejo. Raziskava *Heath Canada* (1997 v Reid 2004) ugotavlja, da je kar 19 odstotkov

odraslih žensk v Kanadi pod stopnjo revščine in nadalje, da ima 41 odstotkov žensk nad 65 let in 56 odstotkov samskih mater nizke dohodke. Žensko-centrirana gospodinjstva pripadajo najrevnejšim skupinam prebivalstva in doživljajo prepletenost revščine in deprivacije. Potrebno pa je opozoriti, da med revnimi materami trpijo več pomanjkanja neporočene ženske kot pa ločene, med ekonomsko in socialno najranjlivejše skupine pa vsekakor sodijo tiste ženske, ki same vzdržujejo otroke, stare samske ženske in tiste, ki s svojim dohodkom ekonomsko vzdržujejo svoje starše (Zaviršek 1994).

Enders-Drägässer (2001) opredeljuje štiri skupine dejavnikov, ki vplivajo na vsakdanje življenje žensk in so lahko potencialni sprožilci revščine ali celo brezdomstva:

- vse oblike nasilja (zaničevanje, fizično, posilstva, prisilna prostitucija, spolne zlorabe...)
- spolna delitev dela, pomanjkanje infrastruktur skrbstva za otroke, neenake možnosti žensk pri izobraževanju, poklicih, socialni varnosti in politiki)
- različni zdravstveni problemi žensk
- spolni stereotipi in seksistični predsodki (diskriminacija zaradi moške kvote v kulturi, znanosti, religiji in politiki, ki omejuje participacijo žensk).

Reid (2004) kot glavne razloge za revščino žensk opredeljuje neenakopravnost na trgu dela, odnosne razmere (razpad zakona, materinstvo ipd.) in sistem socialnega skrbstva. Ti vzroki pa so močno povezani z nizko izobrazbo, ekonomskimi in socialnimi vplivi rasizmov in seksizmov, vključujoč tudi stanovanjsko diskriminacijo, izpostavljenost nasilju v družini in v skupnosti. Med razlogi za revščino, ki jih najpogosteje opisujejo ženske same (*ibid.*), so ločitev od partnerja, biti samska mati, brezposelnost, hendikep in težave z zdravjem in dejstvo, da so bile rojene v revščino. Otroci, ki so rojeni v revščino imajo več možnosti, da bodo revni tudi kasneje v življenju kot tisti, ki so rojeni v dobro stoječe družine. Dejavniki, ki vplivajo na revščino otrok so bivanje v enostarševski družini, še posebej, če je starš brezposeln, biti otrok mladih staršev, živeti v veliki družini, ki šteje več kot 3 otroke, živeti v družini, kjer sta oba starša brezposelna ali prejemata samo socialne transferje, življenje v najemniškem stanovanju ali v ruralnem okolju (Rowlingson 2001). Darja Zaviršek (1994) še posebej izpostavlja, da je revščina žensk pogosto povezana z veliko količino neplačanega dela, ki ga ženske opravljajo v gospodinjstvih in v družini ter z neenakovrednim dostopom do delovnih mest. Glavni razlog revščine med ženskami je ekonomska odvisnost povezana s spolno delitvijo dela, z njihovim drugorazrednim položajem na trgu delovne sile ter z

njihovim položajem znotraj doma, ki temelji na predstavah o ženskem delu kot delu iz ljubezni (*ibid.*).

Pri raziskovanju revščine žensk se pojavljajo teorije o feminizacije revščine, ki naj bi imela različne učinke, kar pomeni, da se učinkovitost politike enakih možnosti na trgu dela med evropskimi državami zelo razlikujejo (Edgar, Doherty 2001). Feminizacija revščine naj bi bila trend zadnjih desetletij, ko so ženske vstopile na trg dela, kar naj bi jih obenem osvobodilo, po drugi strani pa pahnilo v revščino. Vzrok za to je očitna neenakost žensk v primerjavi z zaposlenimi moškimi, saj imajo slabše plačane službe, med ženskami je več brezposelnosti in prekernih delovni razmer. Na njihovo zaposlovanje pa izredno vpliva tudi materinstvo in drugo skrbstveno, gospodinjsko delo. Na nizko plačano zaposlitev žensk vpliva tudi pomanjkanje znanj in diskriminacija na delovnih mestih.

Pojavlja se veliko razlag in kritik koncepta feminizacije revščine, saj so ženske revnejše od moških v vsej zgodovini raziskovanja revščine. Torej gre za stalen pojav in ne za feminizacijo v zadnjih desetletjih. Zaviršek Darja (1994) njihov položaj v preteklosti dokazuje z dejstvi, da so tudi v preteklosti posameznice dobivale nižje mezde kot moški, družinski dohodek je bil neenakomerno porazdeljen in tudi v preteklosti so nekatere same skrbele za svoje otroke. Vsa ta dejstva zavračajo pojav »feminizacije revščine«, saj namiguje, da gre pri tem za kontinuiran proces, ki je povezan z ideološkimi razmerji med spoloma in z neenakomerno razporeditvijo dobrin, ki postaja vse vidnejša. Revščina žensk je kontinuiran proces, ki je bil povezan z družbeno ustvarjeno vlogo ženskosti v večini človeških družb (Zaviršek 1999). Revščina žensk je posledica tudi pogostejših izkušenj spolnih zlorab, ki vplivajo na njihovo duševno zdravje in na to, da hitreje zapustijo šolanje ter se zaposlijo v slabše plačanih poklicih. Na revščino vplivajo tudi spremembe na področju institucije družine, zlasti področij ekonomske in socialne reprodukcije. Najbolj skrajna posledica revščine žensk je brezdomstvo, ki je načeloma posledica dolgotrajnih stanovanjskih stisk, predvsem pri ranljivih skupinah prebivalstva.

#### **4.6. Ranljive skupine žensk**

Kot smo pokazali v prejšnjih poglavjih je družbeni položaj žensk zaradi spolno specifičnih družbenih konstruktov a priori slabši od položaja moških, kljub temu pa lahko v heterogenosti življenjskih situacij žensk razberemo tiste, ki so še bolj ranljive od ostalih.

Kot ranljive skupine opisujemo tiste skupine, pri katerih se prepletajo različne prikrajšanost (materialna, izobrazbena, zaposlitvena, stanovanjska...) in ki so pri dostopu do pomembnih virov, na primer zaposlitve, pogosto v izrazito neugodnem položaju. Gre za skupine, ki so zaradi svojih lastnosti, oviranosti, načina življenja, življenjskih okoliščin in/ali pripisane stigme, pogosto manj fleksibilne pri odzivanju na hitre in dinamične spremembe, ki jih prinaša sodobna družba, in manj konkurenčne na trgu delovne sile in na drugih področjih, ki delujejo po načelih tekmovalnosti in kjer so viri omejeni (Trbanc et al 2003). Skupno posameznikom iz teh skupin je, da so zaradi različnih, prepletajočih se težav običajno v izrazito in dolgotrajno slabem socialnem in ekonomskem položaju, deležni so diskriminacije, srečujejo pa se z izredno raznolikimi stiskami, med katerimi je tudi stanovanjska.

Mnenja avtorjev o ranljivih skupinah žensk so si po večini skladna, stopnja ranljivosti posamezne skupine pa je odvisna od politike države, torej konkretnega družbenega položaja v konkretni situaciji. Navedene ranljive skupine, tako niso navedene po pomembnosti, temveč po naključnem vrstnem redu (povzeto po Smonker 2002, Zaviršek 1999, Trbanc et al 2003 in Mandič 1999):

- *ženske, ki doživljajo fizično, psihično in spolno nasilje v družinskem okolju*
- *ženske, ki se umaknejo pred nasiljem, nekdanji partner pa jim še vedno grozi*
- *ženske, ki same skrbijo za svoje otroke (še posebej, če so otroci mlajši od 16 let) in »ostarele« starše*

Razlogi za ranljivost so v tem, da imajo v splošnem nižje dohodke, bolj verjetno živijo v slabših stanovanjskih pogojih, moški pa so vse manj pripravljeni skrbeti za svoje otroke (Healy 2004).

- *ženske, ki živijo v velikih družinah (bodisi primarnih bodisi sekundarnih)*
- *ženske brez otrok, (trajno) brezposelne in brez stanovanja (prikrite brezdomke)*
- *ženske, ki so samske in brezposelne, imajo zasilno namestitev, ki jo plačujejo v obliki neplačanega gospodinjskega in/ali spolnega dela*
- *mlade ženske, ki so ostale brez podpore staršev*
- *ženske, ki nimajo slovenskega državljanstva (zlasti begunke) in so brez dovoljenja za delo*

Problem državljanstva se kaže predvsem tem, da se ne morejo javiti na razpise, ne more dobiti pomoči pri institucijah, kot so materinski domov ipd. (Zaviršek 1999).

- *ženske, ki so gibalno ovirane, imajo težave v duševnem razvoju ali dolgotrajne duševne stiske*
- *ženske, ki pripadajo etničnim manjšinam (npr. Rominje)*

Ranljivost Rominj prepoznamo v naslednjih elementih: izjemna stanovanjska revščina in stiska, ki ima naravno dolgotrajnega pomanjkanja, tesna povezava med revščino in zdravjem Romov in nasilje nad romskimi ženskami (Zaviršek 1999)

- *starejše ženske, ki ne morejo več v celoti skrbeti same zase in živijo bodisi same ali z neustrezno podporo*

Samske starejše ženske imajo nižje pokojnine, načeloma pa živijo v starejših stanovanjih za katere ne zmorejo več skrbeti. Za večino starejših žensk, ki so nameščene v domov za stare ali druge socialne zavode, pomeni odhod v institucijo izgubo doma, prikrito obliko brezdomstva (Zaviršek, 1999).

- *ženske, ki imajo (dolgotrajne) težave z alkoholom, drogami ali drugimi odvisnostmi*
- *ženske z izkušnjami institucionalnega bivanja (zapor, zavod...).*

Pregled nad ranljivimi skupinami žensk za brezdomstvo nam kaže kako zelo heterogena skupina so revne, brezdomne ženske. Vsaka izmed njih ima različno življenjsko pot, različen izvor, generacijo in predvsem različno trenutno situacijo od drugih. Populacija brezdomnih žensk se nenehno spreminja, zelo pomemben vidik pa je tudi starost, saj med najbolj ranljive skupine spadajo mlade in starejše ženske.

#### **4.7. Ranljivost žensk na področju stanovanja**

Z družbenimi spremembami so se za ženske pojavile spremembe na vseh področjih. Tudi tiste spremembe, ki imajo pozitivne učinke na večino žensk, so lahko negativne za določene ranljive skupine.

Tradicionalno so ženske dostopale do stanovanja in s tem povezane varnosti preko moža, ki je skrbel za družino in s tem tudi za stanovanje, ženske pa so imele vlogo odvisne žene, matere in skrbnice. Vse te družbeno določene vloge so bile kritizirane s strani prvih feminističnih gibanj že v 20ih in 30ih letih, predvsem pa v drugem valu feminističnih gibanj v 60ih in 70ih letih prejšnjega stoletja. Zahtevale so enakost žensk tako na delovnem področju kot tudi v domovih, kar je skupaj z ostalimi dejavniki vodilo v t.i. drugo demografsko tranzicijo (Edgar 2001, Reid 2004). Te spremembe vključujejo: daljšanje pričakovane življenjske dobe,

povečevanje spolnih razlik v smrtnosti, staranje prebivalstva in zmanjševanje rodnosti. Od 1960 se ljudje vse kasneje in vse manj odločajo za poroko, povečuje se število zunajzakonskih skupnosti, primerov »življenja-narazen-skupaj« (ang. »*living-apart-together*«), kar pomeni, da se par odloči, da ne bo delil skupnega stanovanja, in povečuje se število ločitev oziroma razvez. Vse več žensk je vstopilo na trg dela, odložilo materinstvo in se vračalo na delo kmalu po rojstvu otroka. Posledica demografskih sprememb je tudi sprememba oziroma pojav novih družinskih oblik, ki zahtevajo posebno pozornost in pravice (samski starši, samska gospodinjstva, žensko-centrirana gospodinjstva...). Najpomembnejši premik pa se je zgodil v tem, da dostop žensk do stanovanja oziroma pomembne pozicije v gospodinjstvu ni več odvisen od odvisnega razmerja z moškim (*ibid*).

Dostopnost do stanovanja je tako postala problematična za veliko žensko-centriranih gospodinjstev, na kar je vplivala tudi deregulacija in privatizacija stanovanjskega trga. Stanovanjski trg je še vedno omejen na tradicionalne nuklearne družine in onemogoča pridobitev stanovanjskih kreditov samskim revnim ženskam in cenovno ugodnih stanovanj. Obenem pomembni nenadni življenjski dogodki v življenju ženske pomembno vplivajo na njihove stanovanjske potrebe: nosečnost, prekinitev razmerja, spolno ali fizično nasilje ipd.. Tržno usmerjena stanovanjska politika izključuje ženske, predvsem ženska gospodinjstva. Trije glavni dejavniki, ki vplivajo na stanovanjsko ranljivost žensk na področju stanovanja so (po Edgar 2001):

1. ekonomski status žensk

Ekonomski status vpliva predvsem zaposlitev in neplačano skrbstveno, gospodinjstvo delo žensk o katerem smo že govorili. Partnerstvo in skrbstvene odgovornosti žensk imajo izrazito negativen vpliv na njihovo participacijo na trgu dela. Spol in družinski status, predvsem materinstvo negativno vplivajo tudi na njihove plače, ki so okrog 70% moških plač. V skoraj vseh evropskih državah sta kot glavni skupini, ki jima preti revščina definirani: samski starši in samske upokojenke.

2. družinski status žensk

Perspektive žensk na stanovanjskem trgu so kot rečeno močno odvisne od njihovega družinskega statusa. Zakonski in starševski stan vplivata na participacijo žensk na trgu dela, kar pa vpliva na njihovo avtonomijo in neodvisnost. Varnost stanovanjske posesti žensk in pravice iz lastnine so prav tako lahko odvisne od razmerja oziroma družinskega statusa. Najpomembnejše pa je, da razveza oziroma ločitev močno spremeni njene stanovanjske

razmere, načeloma na slabše. Vsi trije tipi žensko-centriranih gospodinjstev: samske odrasle ženske v delovnih letih, ki živijo same, samske starejše ženske in samske matere so izredno ranljivi, vendar se njihova ranljivost razlikuje med državami.

3. v kolikšni meri stanovanjska in socialna politika uravnava ranljivost žensk na stanovanjskem trgu

Večina žensko-centriranih gospodinjstev je najemnikov, saj si finančno ne morejo privoščiti nakupa ali kredita za stanovanje, obenem pa primanjkuje subvencioniranih stanovanj zanje. Večkrat so odvisni od socialnih transferjev. Velik problem je tudi stanovanje za tiste, ki po porodu ostanejo na cesti, ker iz kakršnegakoli razloga ne morejo ali nočejo živeti s partnerjem, ker so jim stanodajalci zaradi otroka odpovedali stanovanje, ker nimajo staršev ali drugih sorodnikov ali pa ker je sorodstvena in prijateljska mreža odpovedala (Zaviršek 1994).

## **5. (Ne)vidno brezdomstvo žensk**

### **5.1. Brezdomstvo žensk**

Na podlagi dosedanjih informacij o brezdomstvu in položaju žensk v družbi lahko ugotovimo, da brezdomstvo žensk vsekakor obstaja, čeprav manj vidno. Ravno prikritost brezdomstva žensk je razlog, da je o tem potrebno govoriti, predvsem pa za ustvarjanje politik in storitev poznati njihove lastnosti in potrebe.

Edgar (2001) ugotavlja, da so brezdomke načeloma mlajše od brezdomnih moških, povečanje števila vidnih mladih brezdomnih žensk pa je povezano z odvisnostmi od drog in težavami v duševnem zdravju. Med manj vidnimi brezdomkami pa se pojavljajo tudi mlade in ženske srednjih let z izkušnjami nasilja, ločene oziroma razvezane ter starejše ženske. Ravno v nasprotju z vsesplošnimi prepričanju trendi kažejo, da se viša izobrazbena stopnja brezdomnih, prav tako pa se viša število priseljencev (legalnih in ilegalnih) med brezdomnimi.

Ljudje so bili zaščiteni pred revščino z institucijo družine, katere ideal pa je temeljil na heteroseksualnih razmerjih, v katerih je moški preživel ženo in otroke. Idealen koncept družine ni upošteval vseh ljudi, predvsem neporočenih žensk, vdov ali tistih, ki so same skrbele za svoje otroke. Veliko ljudi je tako ostajalo na robu preživetja, saj so bili diskriminirani (Zaviršek 1999). V drugi polovici 19. stoletja so brezdomke postale predvsem mezdne delavke, ki niso bile zaznamovane le kot proletarke in pripadnice revnih slojev, temveč tudi kot ženske in matere, ki ne zadovoljujejo predstav o družini in domu. Ljudje so jih označili za lahke in nemoralne ženske, ki služijo denar, namesto, da bi skrbele za dom in družino (Zaviršek 1994). Mnoge ženske so se v 18. in 19. stoletju same umaknile ali pa so bile prisilno odpeljane v različne azile – norišnice, azile za nepreskrbljene ženske, ubožnice, hiralnice ipd. (Zaviršek 1999).

Danes število brezdomnih žensk narašča v skorajda vseh evropskih državah, kar lahko pomeni dvoje – njihovo brezdomstvo postaja vse bolj vidno in njihove ranljivost na stanovanjskem področju je vse večja. Potrjeno je tudi dejstvo, da je po Evropi stanovanjska in socialna varnost žensk velikokrat nezadostna (Edgar, Doherty 2001).

David Brandon (1974 v Zaviršek 1994) izpostavlja 3 ključne probleme, ki se tičejo stanovanjske ranljivosti žensk. Prvič, ženska lahko postane pogostejše brezdomka kot moški,



če se odloči, da odide iz primarne družine, obenem pa so njene socialne izbire in odločitve v zvezi s stilom življenja skrajno omejene. Nadalje, ženske, ki zapustijo primarno družino ali družino, ki so jo same oblikovale, se znajdejo pred kopico problemov, saj težko najdejo zaposlitev in stanovanje ter težko premagajo moralne predsodke, ker so ravnale nenavadno glede na svojo spolno vlogo. Tretjič pa morajo zaradi procesa izključevanja, ki temu sledi, pogosto iskati nove odnose med ženskami in moškimi z istim življenjskim stilom.

Kot smo že omenili so brezdome ženske zelo heterogena skupina, saj so njihove situacije zelo raznolike, prav tako njihove osebne izkušnje, izvor (razred, rasa, generacija...). Vsekakor pa je brezdomstvo žensk povezano z njihovo revščino in s slabšim dostopom do dela, slabšim plačilom za opravljeno delo, slabšimi delovnimi mesti, neplačano skrbjo za otroke in gospodinjstva, slabšo izobrazbo, izkušnjami nasilja...

Razpotnik in Dekleva (2007: 52) o brezdomnih ženskah povesta: *»Ženske brezdomke so v primerjavi z moškimi za zdaj mnogo redkejše in njihove življenjske poti so po navadi bolj fluidne, nestabilne, pogosteje jih kdo vzame k sebi, laže postanejo tarča tako usmiljenja kot tudi izkoriščanja.«* Te lastnosti življenja brezdomnih žensk moramo imeti vedno v mislih pri trditvah, da je brezdomnih žensk malo, manj ali pa da jih sploh ni. V kolikor nečesa ne vidimo, ne pomeni, da ne obstaja.

Ravno zato je pomembno razumevanje dejavnikov, ki vplivajo na nevidnost brezdomnih in revnih žensk. Ti dejavniki so lahko kulturni, povezani s tradicionalno žensko spolno vlogo, pogosteje vezano na dom, družino in gospodinjstvo, ter pogosteje investirano z vzajemnimi zavezujočimi skrbstvenimi odnosi. Življenje na ulici je izredno težko, predvsem pa je takšna izpostavljenost za žensko lahko usodna, predvsem pa so bolj ranljive za vse oblike nasilja, zlorab in izkoriščanja. Iz teh razlogov se ženske, kolikor se le da, izogibajo odkritemu življenju na ulici. Prej uporabijo vse druge mogoče možnosti, ki so jim na voljo, kljub temu da so tudi te zanje lahko ogrožajoče (Dekleva, Razpotnik 2007). Ženske na ulici sicer lahko hitreje najdejo nekoga, ki je pripravljen tudi v nastanitvenem smislu poskrbeti zanje, že zaradi njihovega relativno manjšega števila, mnogokrat pa so ti odnosi izkoriščevalski in nikakor ne dolgotrajni. Njihova stanovanjska ranljivost ostaja. Pogoji brezdomstva pa pogosto zmanjšajo nadzor ženske nad vsakodnevnimi situacijami, tudi nad zanositvijo, zato se pojavlja več nenačrtovanih nosečnosti (*ibid.*). Brezdomstvo žensk je tudi manj institucionalizirano in s tem manj vidno, saj jih različni indikatorji štetja ne zaznajo.

Thörn (2001) navaja 3 najbolj očitne vzroke za nevidnost brezdomstva žensk:

1. sposobnost žensk, da rešujejo svoj stanovanjski problem preko neformalnih mrež; Pasti neformalnih mrež smo že omenjali, pogosto morajo namreč za streho nad glavo plačevati tudi s spolnimi in skrbstvenimi uslugami. Darja Zaviršek (1994) sicer zavrača tezo, da imajo ženske trdne, zapletene in velike socialne mreže samo zaradi dejstva, ker imajo neprestano stik z drugimi ljudmi. Njihove mreže so lahko ravno nasprotno izjemno šibke, najtrdnjša je načeloma njihova družin in najožje sorodstvo, ki pa velikokrat odpove, ko se ženska odloči izstopiti iz pripisanih socialnih vlog. Takrat postane najtrdnjši del socialne mreže zanjo najbolj ogrožajoč.
2. sram jih je svoje situacije, zato uporabljajo mnoge strategije, da se temu izognejo;
3. njihove specifične potrebe velikokrat niso slišane, živeti morajo pod moškimi pogoji, zato se temu raje izognejo.

Brezdomstvo žensk je namreč za razliko od moškega, ne le socialno, temveč tudi moralno vprašanje (Zaviršek 1994). Družbeni konstrukt njihove spolne vloge jim pripisuje vezanost na sfero doma, zato je manj sprejemljivo, da so brez njega. Ta moralna nota njihovega brezdomstva je eden izmed razlogov, da svoje brezdomstvo skrijejo. V teoriji o deviantnosti žensk obstajata dve predpostavki. Ena je biologistična, ki meni, da je deviantnost biološko dejstvo, torej izvira iz njene narave. Druga pa je socialna, ki daje večji poudarek socialni diferenciaciji spolnih vlog – opozarja na razlike v socializaciji, v strukturi priložnosti ter na dvojne standarde (*ibid.*).

Stereotipne podobe brezdomnih žensk so vezane na starejše ženske v vrečami in kartoni okrog sebe, take so velikokrat prikazane tudi v različnih medijih (Zaviršek 1999). Brezdomstvo žensk ostaja tabuizirano. To sta ugotovila tudi Špela Razpotnik in Bojan Dekleva (2007) v analizi medijev, kjer sta preverjala tudi prisotnost spolnih diskurzov v člankih o brezdomstvu. Ugotovila sta, da prispevki najpogosteje govorijo o brezdomcih na splošno, torej kot o vseh brezdomcih brez posebnega omenjanja spola in na način, ki ne omogoča opredeliti, ali morda avtor prispevka misli na kakšen določen spol. Med spolno opredeljenimi članki pa je seveda več takih, ki govorijo samo o moških kot samo o ženskah. Med spolno specifično opredeljenimi članki je bilo takih, ki so pisali o ženskah, približno za četrtnino tistih, ki so pisali o moških. Našli so celo nekaj člankov, ki žensko brezdomstvo opisujejo kot nekakšno posebnost, ki je zato vredna opisovanja.

## 5.2. Vzroki za brezdomstvo žensk

Spoznali smo, da so usode brezdomnih žensk zelo raznolike, prav tako njihove osebne izkušnje in situacije. O vzrokih za brezdomstvo smo govorili že v 3. poglavju, vseeno pa se izkušnje brezdomnih žensk razlikujejo od izkušenj brezdomnih moških, zato bomo izpostavili glavne dejavnike in sprožilce, ki pripeljejo žensko do brezdomskega položaja.

Edgar in Doherty (2001) med glavne strukturne probleme, ki so vplivalo na brezdomstvo žensk uvrščata revščino žensk, potem neuspeh države blaginje, da bi ponudila zadostno socialno varnost in seveda spreminjajoče se strukture stanovanjskega trga, predvsem zmanjšanje števila dostopnih in ugodnih stanovanj. Darja Zaviršek (1994) v prvo vrsto postavlja ekonomske vzroke brezdomstva na katere pa se pripenjajo drugi problemi, npr. nasilje in duševno zdravje. Ženskam se načeloma pripisuje, da so postale brezdomke, ker imajo težave z opravljanjem vlog matere in žene, medtem ko so moški postali brezdomci, ker niso uspeli na poklicnem področju in tako niso sposobni skrbeti za družino. Tudi O'Sullivan in Higgins (2001) razmišljata podobno in med glavne dejavnike, ki vplivajo na brezdomstvo žensk uvrščata revščino, nasilje, spolne zlorabe, samsko starševstvo in težave v duševnem zdravju. Eden izmed največkrat omenjenih sprožilcev brezdomstva žensk so zapustitev s strani partnerja, ločitev ali razveza ter nasilje v družini – vsi pa so povezani z odvisno pozicijo žensk v družini. Veliko ženskam je zamenjava odvisnosti v družini za svobodo na trgu dela koristila, vendar se za nekatere med njimi priložnosti in možnosti niso povečale. Posledica nedokončane ženske emancipacije oziroma nepravilnih odzivov družbe je povečana ranljivost, izpostavljenost nekaterih žensk, predvsem tistih, ki so se pridružile manj kvalificirani delovni sili (Edgar, Doherty 2001). Tudi Darja Zaviršek (1999) meni, da je z velikimi spremembami na področju ekonomske produkcije in socialne reprodukcije prišlo do razpada starega reda na področju razmerij med spoloma, kar pomeni, da je institucija družine vse manj varovalni okvir. Prvič, ker vse manj ljudi živi v dolgotrajnih tradicionalnih družinskih formah, in drugič, ker ideja o moškem oskrbovalcu družine v postindustrijskih družbah ne ustreza več ekonomski in družbeni realnosti.

Novak in Schoibl (2001) navajata vsaj 2 različni poti v brezdomstvo:

- ženske, ki nikoli niso imele možnosti, da si zgradijo varno in trdno življenje, predvsem zaradi dolgotrajne revščine (še iz otroštva) in osebnih okoliščin – razvijejo mnogo strategij preživetja (tudi prostitucija), veliko primerov prikritega brezdomstva

- ženske, ki postanejo brezdomne nenadoma zaradi dogodka v osebni zgodovini (npr. ločitev) – te ženske še posebej doživljajo občutke sramote, krivde in neuspeha.

Vzroki za brezdomstvo žensk so ukoreninjeni v socialne in spolne specifične diskurze. Zavedati se moramo, da velikokrat, ko brezdomstvo žensk postane vidno, to pomeni, da so izčrpale že vse vire, ki so jih imele na voljo in se nanje ne morejo več zanašati. S takimi situacijami se srečujejo predvsem starejše ženske. Tudi pri mlajših primarna družina velikokrat zataji, predvsem v primeru zasvojenosti s prepovedanimi drogami.

### **5.3. Nasilje nad ženskami kot vzrok za brezdomstvo**

V vseh vidikih razumevanja brezdomstva je ženska, ki doživlja nasilje, brezdomka. Bodisi v lastnem domu bodisi prikrita, ko išče začasno stanovanje pri prijateljici ali v instituciji bodisi vidna, ko se znajde na cesti. Večina rešitev, ki jih ima na voljo so začasne in ji ne omogočajo trajne, varne namestitve in nadaljevanja življenja, ki ga je imela prej (služba, šola, prijatelji). Status ženske, ki se mora umakniti nasilnežu je torej status brezdomke, saj ji njen fizični prostor ne zagotavlja občutka temeljne varnosti (Zaviršek 1994). Zakon o preprečevanju nasilja (ZPND 2008) sicer omogoča izselitev nasilneža iz skupnega stanovanja in prepoved približevanja, vendar vseeno veliko žensk ostaja na tem, da morajo zbežati iz lastnega doma. Ti ukrepi preprečujejo dvojno kaznovanje prizadete, vendar še vedno dopuščajo možnosti, da bo ženska deležna nasilja. Vprašanje varnega stanovanja je tako eno najpomembnejših vprašanj, s katerim se sreča tako ženska z izkušnjo nasilja kot služba, ki ji nudi pomoč in podporo. Pomen varnega prostora je velik, saj omogoča reševanje drugih življenjskih problemov. Veliko žensk zaradi pomanjkanja izbire ostane pri nasilnežu ali pa si zaradi stanovanjske in finančne stiske izbere drugega partnerja, ki pogosto pomeni ponovni vstop v nasilni odnos, druge se vrnejo v primarno družino, v kolikor jo ta sprejme ali pa vstopijo v institucijo (*ibid.*).

V eni izmed raziskav (Trbanc et al 2003) so ženske z izkušnjo domačega nasilja kot največje težave navedle: zdravje, izobrazba in funkcionalna pismenost (težave s pisanjem prošenj in pri uporabi računalnika), težave z varstvom otrok in težave pri iskanju redne varne zaposlitve. V nevladnih organizacijah so dodali, da so dodatne težave še psihična odvisnost od nasilne osebe, ekonomska odvisnost in stanovanjsko vprašanje. Po odločitvi za umik iz nasilnega odnosa imajo veliko stikov z različnimi institucijami (sodišče, policija, Center za socialno

delo, bolnišnica...), odločati morajo o pomembnih vprašanjih in v tem trenutku so še posebej ranljive.

Smonker Tea (2002: 301) izpostavlja, da »se kaže med drugim izrazita potreba po učinkovitejšem reševanju stanovanjske problematike in po prehodni skupnosti obliki bivanja, kjer bi bila mogoča nastanitev za krajši čas, ko po odhodu iz organizacije uporabnica ureja stanovanjsko vprašanje.« Po preteku časovno omejenega bivanja v eni izmed institucionalnih oblik pomoči (materinski dom, varna hiša za ženske) se priče urejanje stanovanjskega vprašanja, kar pa je velikokrat težaven proces. Eden izmed dogovorov med službami za pomoč žrtvam nasilja je tudi kroženje po materinskih domovih in zatočiščih po vsej Sloveniji, kjer je prosto mesto, vendar so to zgolj začasne rešitve, ki so precej naporene (*ibid.*). Ob reševanju stanovanjske stiske se ženska sreča z več možnostmi, le malo pa jih ji omogoča varno in trajno nastanitev. Prijavi se lahko za neprofitno stanovanje, kjer pa naleti na dolge čakalne liste, stanovanje lahko najame v privatnem sektorju, kjer se sooči z visokimi najemnami, prav tako lahko zaprosi za namestitev v zavetišču za brezdomce, kjer pa ne morejo zagotavljati nastanitve za otroke. V najhujšem primeru se ženske v obupu vrnejo nazaj k nasilnemu partnerju ali pa si poiščejo drugega, ki ima stanovanje.

Izkušnja nasilja ima, poleg vpliva na zdravje in stanovanjsko situacijo, vpliv tudi na zaposlitev ženske. Zgodí se, da nasilneži ženske prepričajo, da zapustijo plačano delo, saj s tem dobi nad njo večji nadzor, naredi jo še bolj odvisno in jo priklene nase (Trbanc et al 2003).

Nasilje ima lahko tri možne posledice za zaposlitev oziroma delo ženske, ki ga doživlja (Romito 2001 v Trbanc et al 2003):

1. lahko vpliva na vrsto zaposlitve in višino osebnega dohodka, saj skoraj vse med njimi partner nadleguje tudi med delovnim časom ali na delovnem mestu, kar povzroči izgubo delovni dni in s tem manjše plačilo, možna pa je tudi izguba zaposlitve zaradi izgredov na delovnem mestu;
2. v kolikor se nasilje dogaja tudi na delovnem mestu, so možne posledice maščevalne reakcije nasilneža, poslabšanje delovnih odnosov in izguba izobraževalnih ali kariernih priložnosti;
3. osebe, ki doma doživljajo nasilje, so bolj ranljive in prej doživijo nasilje tudi na delovnem mestu.

V veliki stiski se znajdejo ženske, ki morajo zaradi umika pred nasilnežem spremeniti kraj bivanja, kar pa včasih pomeni, da bodo izgubile zaposlitev, ki so jo imele. Tudi tiste, ki pred nasiljem zbežijo v institucijo težko opravljajo zaposlitev, večina delodajalcev pa jim ne da dopusta ali pa si ga same ne morejo privoščiti.

Potrebe, ki jih navajajo ženske z izkušnjo nasilja je bivanje v drugem kraju, daleč od nasilnega partnerja, možnost, da otroci ostanejo skupaj z materjo, dodelitev stanovanja, ki je primerno za varno življenje in razvoj otrok, trajno zaposlitev in zdravje (Smonker 2002, Trbanc et al 2003).

#### **5.4. Nasilje nad brezdomnimi ženskami na ulici**

Kot smo pokazali ženske večkrat zbežijo pred nasiljem tudi na ulico, kjer pa so še posebej ranljive za vse oblike nasilja, bodisi s strani drugih brezdomnih moških na ulici bodisi s strani okolice. Življenje na ulici je zanje še posebej naporno, večkrat pa pristanejo na ulici, ko izkoristijo vse vire v svoji socialni mreži in okolici, zato je njihova situacija še posebej kompleksna. Brezdomne ženske, ki živijo na ulici doživljajo vse oblike nasilja, o njem si zaradi lastne varnosti ne upajo poročati ali pa so njihove prijave preslišane.

Verbalno in psihično nasilje doživljajo s strani drugih brezdomnih, bodisi na ulici bodisi med obiskovanjem storitev za brezdomne, zato se jih večkrat raje izogibajo. To obliko nasilja pa doživljajo tudi s strani okolice, mimoidočih na ulici. O tem mi je govorila tudi Meta (52 let, eno leto živela na ulici, ima hude zdravstvene težave):

*»Oh, ja, kaj vse sem doživela na ulici. Je šel mimo uglajen gospod v obleki in sem ga prosila za malo drobiža. Je začel vpit name, da sem pokvarjenka, razuzdanka, naj grem delat, če me bodo ničvredno smet sploh kje vzeli. Sploh se ne upam spomnit vseh besed, ki mi jih je rekel. Čisto sem otrpnila, ko je odšel pa sem se zjokala kot dež. (osebni pogovor, maj 2011)«*

Na ulici doživljajo tudi fizične oblike nasilja, tatvine, izsiljevanje in siljenje k ilegalnim dejavnostim ali spolnemu delu. Nemalokrat za pomoč, varnost ali nastanitev od njih zahtevajo spolne usluge v katere pristanejo, ker nimajo druge izbire.

*»Najprej je bil ves prijazen, kupil mi je zimsko jakno, me peljal na kosilo, parkrat sem lahko pri njem prespala na kavču. Potem pa mi je rekel, da bi se mu lahko na kakšen način oddolžila, ker ima on tudi določene potrebe. Seveda sem potrpehla in opravila svoje, potem ko je predlagal, da bi tudi njegov prijatelj potreboval podobne usluge pa sem zbežala in zopet pristala na ulici (osebni pogovor, maj 2011 - Tanja, 35 let, občasno živela na ulici).«*

Jessica Rowshandel (2010) poroča o tem, da ženske doživljajo posilstvo in spolne napade petkrat pogosteje kot moški, prav tako pa brezdomne ženske, ki živijo na ulici posilstvo ali spolni napad doživijo večkrat kot ostale ženske. Dejstvo, da je ženska brezdomna in mora zato živeti na ulici, jo torej postavlja v ranljivejši položaj za doživetje spolnega nasilja. Avtorica, ki vodi večje zavetišče za brezdomce v New York-u poroča tudi, da je brezdomne ženske malokrat poročajo o spolnem nasilju, kljub temu da ga doživljajo. Po drugi strani pa so njihove prijave zaradi predsodkov velikokrat ignorirane, tako s strani policije kot drugih organov.

Suellen Murray (2009) je v Zvezni državi Viktoriji v Avstraliji izvedla raziskavo o nasilju nad ženskami, ki imajo izkušnjo brezdomstva. Opravila je 29 intervjujev in večina žensk je poročala o nasilju kot vzroku za svoje brezdomstvo, prav vse pa so govorile tudi o nasilju, ki so ga doživljale že kot brezdomne. Poročale so o različnih oblikah nasilja, tako v službah za pomoč brezdomcem, kot tudi pri partnerjih, ki so prevzeli vlogo »zaščitnika« in jim ponudili prebivališče. V intervjujih so ženske poročale o raznolikih oblikah nasilja, vključujoč fizično in spolno nasilje, rasistično nasilje, verbalne zlorabe, spolno nadlegovanje in izkoriščanje, zastraševanje, strah in pomanjkanje varnosti ter pričevanje nasilju. Analiza intervjujev je pokazala, da so ženske doživljale nasilje s strani njihovih partnerjev ali družinskih članov v času brezdomstva (kot nadaljevanje izkušenj, ki so vodile v brezdomstvo ali kot izkušnja nasilja s strani »novega« partnerja). Nasilje pa so doživljale tudi v povezavi z okoljem v katerem so živele. Nasilneži so bili moški s katerimi so živele v institucijah namenjenih brezdomcem, v teh primerih so ženske večkrat doživljale spolno nasilje in ustrahovanje. Ženske so prav tako doživljale splošen občutek pomanjkanja varnosti, kar je bila posledica pomanjkanja osebnega prostora v določenih situacijah in institucijah, nasilje pa so doživljale tudi s strani drugih brezdomnih žensk. Ta oblika nasilja je bila predvsem posledica hudih bivanjskih pogojev, pomanjkanja dobrin in neprimerne ravnanja strokovnih delavcev. Ženske pa so bile večkrat tudi priče nasilju, kar je zanje pomenilo travmatične izkušnje,

občutke ustrahovanja in nevarnosti. Tudi te ženske so poročale o nasilju s strani neznancev na ulici, tako v psihični obliki kot fizični (pretep, tatvine). Prav vse ženske so doživljale tudi strah in skrb za varnost v povezavi z dolgotrajnim reševanjem svoje stanovanjske stiske, saj so bile rešitve večkrat slabše kot njihova trenutna situacija (življenje v nevarnejših soseskah, neprimerni bivalni prostori ipd.).

## **5.5. Brezdomne ženske v Sloveniji po ETHOS**

V Sloveniji še ni bilo izvedene celostne raziskave o brezdomstvu, predvsem pa še ni bilo izvedene raziskave, ki bi se dotikala brezdomnih žensk. Za določene indikatorje po ETHOS lahko ocenimo njihovo število, predvsem tam, kjer že sam indikator govori o ženskah. Nekatere informacije so v Sloveniji popolnoma nedostopne, npr. za osebe, ki začasno bivajo pri sorodnikih ali prijateljih (Dekleva et al 2010). Ravno ta indikator pa bi nam dal zelo pomembno informacijo o številu žensk, ki od nasilnega partnerja ali iz drugih razmer zbežijo k neformalnim oblikam pomoči.

Obsega brezdomstva v EU ni mogoče natančno izmeriti, opredelitev brezdomstva je v posameznih državah članicah zelo različna, tudi na ravni EU ni na voljo skupne delovne opredelitve brezdomstva. Pridobivanje natančnih podatkov dodatno ovira dejstvo, da je v nekaterih državah članicah na voljo obsežna zbirka podatkov o brezdomstvu in se o njem poroča, medtem ko v veliko drugih državah podatki zajemajo le nekatere vidike brezdomstva. Spet v drugih državah pa sploh ni podatkov ali pa je poročanje zelo omejeno in neuskkljeno. Tosi (2007) poroča, da se v večini držav število brezdomnih družin z otroki ne povečuje, vseeno pa Italija in Irska poročata o povečanju le-teh. V Avstriji prav tako poročajo o povečanju števila prisilnih izselitev (v letu 2002 je bilo izvedenih več kot 45.000), kar vpliva tudi na povečanje števila brezdomnih družin. Število žensk po nekaterih podatkih giblje od petine do četrtnine vseh uporabnikov storitev za brezdomne in okrog 7 do 10 odstotkov uličnih brezdomcev. Nekatere države poročajo o očitnem povečanju števila brezdomnih žensk, ena izmed njih je Belgija, kjer številke kažejo, da je kar tretjina vseh uporabnikov storitev za brezdomne žensk (pred 20 leti jih je bila petina). V veliko državah (npr. Nemčija, Portugalska, Nizozemska) so storitve namenjene ženskam, ki bežijo pred nasilnimi partnerji izključene iz statistik brezdomnih, zato so podatki po državah o številu brezdomnih žensk izredno pomanjkljivi.



Edgar (2001) je poročal, da se število žensk vsekakor povečuje v večini evropskih držav, ocene pa kažejo, da je brezdomnih žensk od 11 do 17 odstotkov uličnih brezdomcev, med 25 in 30 odstotkov pa je žensk med vsemi brezdomnimi. Vsakršne ocene so načeloma podcenjene zaradi prikrite narave brezdomstva žensk, kljub temu pa se pojavljajo ugibanja o številu brezdomnih žensk v Evropi. V Nemčiji ocenjujejo, da je okrog 3000 brezdomnih žensk, ki živijo na ulici, okrog 38.000 samskih ženskih brezdomskih gospodinjstev, 30 odstotkov vseh brezdomnih oseb pa naj bi predstavljale ženske, kar znaša 160.000 brezdomnih žensk. V Veliki Britaniji je pomoč iskalo okrog 21.000 brezdomnih žensk, ocene pa kažejo, da je okrog 15 odstotkov žensk med uličnimi brezdomci, četrtnina brezdomnih mladih v Londonu je žensk. Na Nizozemskem je službe za brezdomne ženske obiskalo več kot 30.000 žensk, nastanjenih pa je bilo okrog 10.000. V Avstriji je vsako leto s prisilno izselitvijo zagroženo več kot 70.000 ljudem, od tega jih je polovica žensk, ocenjujejo, da je žensk, ki spijo na ulici okrog 2000. V Grčiji ocenjujejo, da je število brezdomnih žensk okrog 4.000 (*ibid.*). Kot smo že omenili je večina teh števil podcenjena ali pa izključuje skrite brezdomke, zato je potrebno za konkretno oceno k merjenju pristopiti celostno, predvsem pa se je potrebno zavedati razlik med evropskimi državami. Število brezdomnih žensk po celotni Evropi se meri v več sto tisočih, kar nekaj pa jih je še spregledanih. Tudi v Sloveniji je situacija podobna.

#### *Osebe brez strehe nad glavo*

Najnovejše ocene govorijo o 110 do 1.596 brezdomnih oseb (Dekleva et al 2010), kot najbolj uporaben indikator pa so ocenili število oseb, ki imajo stalno bivališče prijavljeno na Centru za socialno delo. Takih oseb je 1.271, vendar je potrebno opozoriti, da obstaja veliko oseb, ki sicer so brezdomne, vendar niso prijavljene na Centru. Edgar (2001) pa meni, da je med uličnimi brezdomci od 11 do 17 % žensk, torej bi na hitro ocenili, da je v Sloveniji od 140 do 220 vidnih brezdomk.

Večja raziskava je bila opravljena leta 2007 in sicer sta Dekleva in Razpotnikova v vzorec raziskave zajela 107 brezdomnih oseb, od tega 16 žensk, kar predstavlja 15% delež vseh. Ženske so bile stare od 19 do 60 let (povprečje 38,9 let), v primerjavi z moškimi pa so bile povprečno 3 leta mlajše. Raziskava v rezultatih žal ne navaja razlik med spoloma, omenja samo, da ženske pogosteje kot moški navajajo beg pred spolno zlorabo kot razlog za svoje brezdomstvo (Dekleva, Razpotnik 2007). V letu 2009 je bila opravljena raziskava glede

zdravja brezdomcev in njihovega dostopa do zdravstvenih storitev in sicer v več slovenskih mestih oziroma organizacijah, ki se ukvarjajo z brezdomnimi osebami. Vzorec je zajemal 16% žensk, ki so bile v povprečju 5 let mlajše od moških. Tudi v tej raziskavi ne zasledimo rezultatov, ki bi bili spolno občutljivi, obenem so v vzorec zajete tudi osebe, ki bi jih pripisali kategoriji oseb brez stanovanja (stanovalci zavetišč), opozoriti pa je potrebno tudi na to, da uporabniki razdelilnice hrane niso nujno brezdomne osebe, v veliko primerih pa gre za prikrite brezdomce. Prav tako nismo zasledili spolno občutljivih rezultatov v sekundarnih virih podatkov (po Dekleva et al 2010), zato je za razumevanje brezdomstva žensk in oblikovanje storitev glede na njihove potrebe nujno potrebna celostna raziskava in poglobljena analiza sekundarnih virov (poročil o delu organizacij, uporabnikov centrov za socialno delo...).

### *Osebe brez stanovanja*

V Sloveniji naj bi bilo več kot 3000 oseb brez stanovanja (Dekleva et al 2010), za te skupine pa je potrebno razvijati in iskati ustrežnejše oblike trajnejše ter varnejše nastanitve. Zelo pomemben delež te kategorije brezdomnih oseb predstavljajo prav ženske.

Določeno informacijo o tem nam ponujajo podatki zavetišč za brezdomce in ostalih storitev namenjenih brezdomnim, ki pa se srečujejo z omejitvijo mest za brezdomne ženske. O ostalih omejitvah splošnih storitev za brezdomne bomo govorili kasneje. V Zavetišču za brezdomce je tako prostora za 4 ženske (Kosec 2006), podobno v ostalih zavetiščih po Sloveniji. Boris Kosec je izvedel več raziskav uporabnikov Razdeljevalnice hrane v Ljubljani, leta 2006 pa je v raziskavo vključil še ostale takratne organizacije, ki so nudile nastanitev in pomoč brezdomnim osebami. V letih 1992, 1993 in 1994 (glej Tabela 5.1) je anketiral po 30 naključnih obiskovalcev Razdeljevalnice hrane v Ljubljani, kar pomeni, da v vzorec ni zajel vseh žensk, ki so v tistem letu obiskovale razdeljevalnico hrane, prav tako ni zajel celotne populacije (Kosec 1995). Primerjava razmerja med moškimi in ženskami pa nakazuje prej omenjene ugotovitve o deležu brezdomnih žensk.

V letu 2006 je anketiral 91 uporabnikov razdeljevalnice in zavetišča za brezdomce, tako se je tudi število žensk povečalo na 12, medtem ko je delež ostal podoben prejšnjim. Anketo je izvedel tudi v drugih organizacijah: Zavetišče in socialna kuhinja Maribor, zavetišča v Celju, Slovenj Gradcu ter Razdeljevalnico hrane v Kranju (Kosec 2006). Tudi v teh organizacijah je

bil delež žensk podoben ostalim. V letu 2006 je bilo tako v različnih organizacijah oziroma zavetiščih za brezdomce zaznanih 26 žensk (15% od vseh).

	<b>Mb, Ce, Kr</b>	<b>%</b>	<b>Lj feb. 2006</b>	<b>%</b>	<b>SLO feb. 2006</b>	<b>%</b>	<b>Lj 1992</b>	<b>%</b>	<b>Lj 1993</b>	<b>%</b>	<b>Lj 1994</b>	<b>%</b>
<b>Moški</b>	74	84	79	86	153	85	28	82	28	93	25	83
<b>Ženske</b>	14	16	12	14	26	15	6	18	2	7	5	17
<b>Skupaj</b>	88	100	91	100	179	100	34	100	30	100	30	100

Tabela 5.1: Vzorec raziskav (Kosec 2006)

Zopet se srečamo s težavo neobčutljivosti sekundarnih podatkov za spol (npr. osebe, ki živijo v začasnih nujnih bivalnih enotah; osebe, ki so vključene v programe prehodnih podprtih nastanitev; uporabniki v stanovanjskih skupinah za osebe s težavami v duševnem zdravju...). Posebna pozornost je v tej kategoriji namenjena uporabnicam v varnih hišah, materinskih domovih in zavetiščih za ženske žrtve nasilja. V letu 2009 je bila kapaciteta varnih hiš, materinskih domov in zavetišč za ženske žrtve nasilja 401 postelja, programi pa so nudili začasno namestitvev 1.138 ženskam, povprečno število uporabnic na mesec pa je bilo 13,93. V letu 2007 je bilo zabeleženih 859 različnih uporabnic, mesečno povprečno 14,4; v letu 2008 pa skupno 850 različnih uporabnic, mesečno pa povprečno kar 37,98 (Dekleva et al 2010). Razlika v številu uporabnic se pojavlja tudi zaradi povečanja števila programov za ženske, ki so doživele nasilje.

Ena izmed kategorij, kjer lahko pridobimo določene podatke o brezdomnih ženskah je kategorija ljudi, ki bivajo v azilih za priseljence. V azilni dom je bilo v letu 2010 nastanjenih 49 žensk (20 % od vseh nastanjenih). Od leta 2005 pa do leta 2010 je v Sloveniji pridobilo status begunke po Ženevski konvenciji 33 žensk, azil iz humanitarnih razlogov prav tako 33 žensk in subsidiarno zaščito 6 žensk (MNZ 2011).

Ženske brez stanovanja so tudi tiste z izkušnjo bivanja v zaporu. V letu 2010 so v zaporu na Igu obravnavali 195 žensk, medtem ko je bilo odpuščenih 133. Med vsemi obsojenci, ki so v letu 2010 prestajali zaporno kazen, je bilo 87 žensk (4,63 %). Med 1.031 osebami je kazen nastopilo 53 žensk (4,14 %), od tega 45 prvič kaznovanih in 8 povratnic, 46 žensk pa je bilo sprejetih v uklonilni zapor. Nastanitev zapornikov ob odpustu ni posebej specificirana po

spolu, zato števila potencialnih brezdomk ob odpustu iz poročila ni mogoče razbrati (UIKS 2011).

Podatki o ostalih kategorijah, ki sodijo v konceptualno kategorijo oseb brez stanovanja so izredni skopi, nedostopni ali spolno nespecifični. Število žensk v omenjeni kategoriji je izredno pomembno in zahteva še posebno pozornost, vse ženske, ki so brez stanovanja lahko v določenem obdobju ostanejo tudi brez strehe nad glavo, zato je potrebno oblikovati storitve in vzvode, ki bodo to preprečevali. Zelo pomembno je v teh kategorijah prepoznati ranljivost žensk na področju stanovanja.

#### *Negotova nastanitve*

Osebe, ki živijo v negotovi nastanitvi spadajo med prikrite brezdomne, tudi med njimi pa prepoznamo pomemben delež žensk. V to kategorijo sodijo namreč tudi osebe, ki spijo pri prijateljih in sorodnikih, kar pa smo opredelili kot zelo pogosto strategijo žensk, ki zbežijo pred nasilnim partnerjem. Številčni podatki o tem trenutno niso dostopni, lahko pa bi ocenili, da se tega posluži večina žensk v kolikor je to le mogoče. O ženskah, ki bivajo brez veljavne najemne pogodbe, na nezakonito zasedenih zemljiščih, pod grožnjo prisilne izselitve prav tako ni jasnih podatkov. Zelo pomembna kategorija, ki se navezuje na prvo pa so ljudje, ki živijo pod grožnjo nasilja. Vsekakor lahko trdimo, da bi v tej kategoriji našli predvsem ženske in otroke, točnih podatkov o številu ljudi pa ni na voljo. Število obravnavanih primerov nasilja v družini je bilo v prvem polletju 2010: 1772 primerov fizičnega nasilja, 1607 primerov psihičnega nasilja, 74 primerov spolnega nasilja, 61 primerov ekonomskega nasilja in 129 primerov zanemarjanja (Dekleva et al 2010). Nasilje in nevezdržnost bivanja doma so eni izmed najbolj pogostih dejavnikov brezdomstva, zato je tej kategoriji potrebno nameniti še posebno pozornost. Glede na dostopne podatke bi lahko ocenili, da je v Sloveniji žensk, ki živijo v negotovi nastanitvi več tisoč.

#### *Neprimerno stanovanje*

V Sloveniji biva v neprimernem stanovanju vsaj 76.144 oseb (Dekleva et al 2010), med njimi tudi pomemben delež žensk. Bivanje v neprimernem stanovanju pomembno vpliva na zdravje oseb, gre za hudo deprivacijo in načeloma posledico revščine. Eden izmed zelo pomembnih vidikov je tudi sposobnost ogrevanja (in hlajenja) stanovanja (Healy 2004). Avtorica opredeljuje 6 indikatorjev ogrevalne revščine (ang. *fuel poverty*):

- a) subjektivni
  - gospodinjstvo si ne more privoščiti zadostnega ogrevanja doma
  - gospodinjstvo ne more plačevati tekočih stroškov (elektrika, plin)
  - v gospodinjstvu primanjkujejo ustrezne ogrevalne naprave
- b) objektivni:
  - prisotnost vlažnih sten in/ali tal v stanovanju
  - ni centralnega ogrevanja
  - nagniti okenski okvirji.

Kot pomembne stanovanjske pogoje pa opredeljuje tudi možnost dostopa do vroče tekoče vode, puščajoča streha, prenaseljenost (več kot ena oseba na sobo, ki je namenjena bivanju, mednje ne sodijo kuhinja, kopalnica, hodnik in garaža), energijska učinkovitost stanovanja in letna poraba energije.

V Sloveniji je 3.068 oseb, ki živijo v prostorih, ki po definiciji niso stanovanja (Dekleva et al 2010 po Popis prebivalstva 2002). Podatki niso spolno specifični, vendar je med temi osebami vsekakor pomembno število žensk. Na centrih za socialno delo je bilo v letu 2009 zabeleženih 2.118 primerov stanovanjske problematike in 222 primerov brezdomstva, v prvem polletju leta 2010 pa 1.388 primerov stanovanjske problematike in 157 primerov brezdomstva (*ibid.*). Lahko torej opazimo, da število primerov stanovanjske problematike narašča. Stanovanjsko zelo zapostavljena skupina prebivalcev so tudi Romi, ki velikokrat živijo v naseljih brez elektrike, oskrbe z vodo in brez javnega vodovoda. V celotnem prebivalstvu je bilo leta 2002 brez kopalnice v stanovanju 73.076 oseb, brez stranišča v stanovanju 72.137 oseb, brez obojega pa 52.276 oseb (*ibid.*). V kleti je živelo 27.178 oseb. Spolno specifičnih podatkov za te osebe ni. Po podatkih Eurostat 2010 (v *ibid.*) živi v temnih stanovanjih 11,8% oseb, v vlažnih stanovanjih s puščajočo streho pa 30,2% prebivalstva. Po anketnih podatkih EU SILC 2008 (v *ibid.*) pa v Sloveniji kar 39,5% ljudi živi v prenaseljenem gospodinjstvu.

Gre torej za slovenske razmere izredno pomembno kategorijo, saj gre za izredno prikrito obliko brezdomstva, ki lahko vodi v odkrito ter ima pomembne posledice na zdravje in počutje ljudi.

## 6. Zdravje žensk in posledice revščine, izkušenj brezdomstva

### 6.1. Zdravje žensk

Ženske imajo drugačne izkušnje v zdravju ter na drugih področjih življenja kot moški, predvsem so zaradi različnih okoliščin bolj ogrožene, tudi na področju duševnega zdravja. Phillips (1995 v Reid 2004) opredeljuje zdravje žensk kot čustveno, družbeno, kulturno, duhovno in fizično počutje ženske. Dodaja še, da na zdravje žensk vplivajo socialni, politični in ekonomski kontekst življenja ter biologija. Ta široka definicija zdravja žensk prepoznava ustreznost ženskih izkušenj in njenih lastnih prepričanj ter občutij lastnega zdravja.

Pri razumevanje zdravja žensk lahko prepoznamo različne diskurze. Coleen Reid (2004) opredeljuje tri: biomedicinski, vedenjski in socialni. Biomedicinski model je prevladoval v 19. in 20. stoletju, zdravje pa opredeljuje kot odsotnost bolezni. V njem prevladuje moč zdravstvenih institucij in njihovo ekspertno znanje. Vedenjski diskurz meni, da so težave z zdravjem posledice osebnostnih lastnosti, napačnih odločitev, slabe izobrazbe in nemoralnosti. Vsi ljudje naj bi imeli svobodno voljo, vendar so se »ne-zdravi« ljudje namenoma odločili za to stanje, dominanten srednji razred pa postavlja norme in pravila. Tretji model pa je socialni, kjer prevladuje ekološka in sociološka perspektiva. Izpostavlja, da so determinante zdravja: revščina, spol, rasa, etničnost in kultura. Zdravje je razumljeno veliko širše, predvsem pa so vanj vključene tudi posledice materialne prikrajšanosti, slabih stanovanjskih in delovnih razmer. Socialni diskurz prepoznava razredne razlike v zdravju in izpostavlja, da socialni, politični, kulturni in ekonomski dejavniki vplivajo na pojavnost večine bolezni in hendikepov. Diskurzi revščine in zdravja reflektirajo ideološke agende, ki so zgodovinsko specifične in družbeno pogojene. Za razumevanje zdravja in bolezni moramo namreč razumeti socialne razmere v katerih se zdravje in bolezni ustvarjata, identificirata in nadaljujeta (*ibid.*). Zdravje nam je znano kot ena izmed osnovnih človekovih pravic, kljub temu pa socialna in ekonomska struktura družbe ter socialna izključenost predstavljajo enega izmed glavnih razlogov za bolezni in smrt ljudi. Zdravje morajo tako razumeti tudi kot problem socialne politike, večanje revščine in razlik v dogodkih gospodinjestev pa pomeni večanje zdravstvene neenakosti. »Pomanjkanje moči na individualni, skupnosti in družbeni ravni je glavni dejavnik tveganja za težave z zdravjem (*ibid.*: 4).«

Posebej pa moramo biti pozorni na pravico žensk in otrok do zdravja. Kot smo imeli imajo ženske drugačne izkušnje z zdravjem kot moški, obenem pa so izpostavljene večjim tveganjem, večkrat imajo omejen dostop do tehnologije, informacij, sredstev, zdravstvene oskrbe in realizacije pravic. Ženske zato več obolevajo, večkrat doživljajo stisko in izkusijo več hendikepov. Doživljajo več depresije, stresne obremenjenosti, kroničnih obolenj (arthritis, osteoporoza...), so večkrat poškodovane in imajo višjo stopnjo umrljivosti zaradi nasilja kot moški. Ženske tudi doživijo več akutnih medicinskih problemov, bolj pogosto so hospitalizirane, jemljejo več predpisanih zdravil in na splošno poročajo o slabšem zdravju (*ibid.*). Tradicionalna razlaga razlik med spoloma se opira na večja biološka in genetska tveganja za ženske, tipičnega bolezenskega vedenja žensk (so bolj bolne ali pa se delajo bolj bolne), bolj pogosto naj bi tudi poročale o svojih zdravstvenih stanjih zaradi svoje narave oziroma naj bi se glede zdravja bolj pritoževale.

Darja Zaviršek (1994) opozarja, da pripadajo različne skupine žensk najrevnejšim skupinam prebivalcev, to so ženske z otroki, tiste, ki ekonomsko skrbijo za svoje starše, upokojenke, vdove in samske stare ženske. Njihov ranljivejši položaj močno vpliva na njihovo zdravje in duševno zdravje, to pa na druge vidike njihovega življenja. Poleg revščine pa imajo tudi različne oblike nasilja nad žensko vpliv na njihovo duševno zdravje. Ženske pogosteje trpijo za različnimi boleznimi, kar je povezano tudi z izkušnjami revščine, stresnimi izkušnjami preživetja z minimalnim dohodkom, dodaten rizičen dejavnik pa je tudi življenje v majhnih in slabo opremljenih stanovanjih. Gre za kombinacijo štirih dejavnikov (*ibid.*): revščina, slabi bivalni pogoji, socialna izolacija in politično nasilje. Vsaka družba ima različne spolne ideologije, ki so odvisne od socialnega sloja posameznice, od njene starosti ali pripadnosti etnični skupini. Tri pomembna področja, ki vplivajo na zdravje žensk so: produktivno delo, reproduktivno (telesno) delo in socialna reprodukcija (zagotavljanje hrane za gospodinjstvo, skrb za zdravje družinskih članov, skrb za socializacijo otrok). Biološka reprodukcija žensk je povezana z visoko smrtnostjo ob porodu ali ob abortusu in s telesnim delom v času nosečnosti in laktacije, vse to pa pomembno vpliva na zdravje. Za ženske so tveganja zaradi družbenih vlog in vedenj velika, vse to pa se kaže na njihovih telesih, zdravju in v duševnih stiskah.

## 6.2. Posledice revščine in brezdomstva

Za razumevanje povezave med revščino in zdravjem žensk je nujno potrebno raziskovati v okviru socialnega modela razumevanja zdravja in hendikepa, saj le socialni diskurz omogoča celosten vpogled v situacijo posameznika. Zdravje je namreč manj povezano s posameznikovimi absolutnimi materialnimi življenjskimi pogoji kot pa z njegovo pozicijo v družbi, ki jo izraža njegov dohodek (Reid 2004).

Psihosocialne razmere močno vplivajo na zdravje in počutje posameznika. Izkušnje socialne neenakosti in izključenosti ljudje manifestirajo tudi na svojih telesih, položaj pa vpliva tudi na psihosocialno zdravje posameznika (stres, šibke socialne mreže...), kar prinaša slabšo samopodobo, depresijo, anksioznost, negotovost in občutke izgube kontrole. V kolikor telo prepogosto doživlja stres in nanj reagira, to resno vpliva na njegovo zdravje (*ibid.*). Revni ljudje, predvsem ženske doživljajo več dejavnikov tveganja, večkrat živijo v slabih stanovanjskih razmerah (vlaga, mraz, nekvalitetna voda), imajo slabe delovne pogoje, živijo v prenaseljenosti. Healy (2004) ugotavlja, da imajo ljudje, ki ne morejo zadostno ogrevati stanovanja (nimajo centralnega ogrevanja), več težav z zdravjem. Prav tako imajo več težav z zdravjem ljudje, ki živijo v neprimernih stanovanjskih pogojih, v vlagi in plesni. Slabše zdravje imajo tudi družine, kjer je proračun močno obremenjen s stanovanjskimi stroški, ali pa težko poravnajo tekoče stroške (elektrika, plin, komunala). Obstaja pa tudi močna povezava med zadovoljstvom s stanovanjskimi razmerami in zdravjem. Vsi ti faktorji vplivajo tudi na povečano zimsko in poletno umrljivost (nezmožnost ogrevanja ali hlajenja stanovanja).

Posledice revščine pa so zelo hude predvsem za otroke, kar močno vpliva na njihovo nadaljnje življenje (Rowlingson 2001). Otroci, ki živijo v revščini imajo slabše zdravje, večjo možnost, da umrejo še kot majhni, pojavlja se tudi več težav v duševnem zdravju. Deležni so tudi slabše prehrane, kar vpliva na njihov razvoj, tudi kognitivni, imajo slabšo samopodobo. Zaradi stisk v družini imajo slabšo izobrazbo, kasneje pa slabše zaposlitvene pogoje, nižje plače in večjo možnost brezposelnosti. Revni otroci večkrat živijo v slabših stanovanjskih pogojih in imajo velike možnosti, da postanejo brezdomni kot otroci ali kasneje v življenju. Življenjska situacija pa vpliva tudi na njihovo vedenje (delinkventnost) in večjo možnost, da bodo postali zasvojeni.



Socialna izključenost, kot smo omenili, močno vpliva na zdravje žensk. Živijo v izkušnjah sramote in ponižanja, v materialni deprivaciji, ne zmorejo si privoščiti nujnih zdravstvenih storitev, dolgotrajno doživljajo stres ter depresijo kot posledico materialnega pomanjkanja. Občutki stigmatizacije in stereotipov močno vplivajo na zdravje žensk, deležne so sramote, občutkov manjvrednosti in podrejenosti, kar povzroča hud stres, depresije, nizko samozavest, občutke naivnosti, nezadostnosti, »čudnosti« in pretirane izpostavljenosti, ranljivosti, negotovosti in nemočnosti. Ravno revne ženske doživljajo več stresa kot splošna populacija, večkrat doživljajo tudi stresne, nekontrolirane dogodke, živijo v nevarnejših soseskah, v finančni negotovosti in se čutijo obremenjujoče odgovorne (Reid 2004).

Zelo pomemben vpliv na zdravje žensk in otrok imajo tudi nerešeni stanovanjski problemi, onemogočajo jim enake možnosti za življenje v skupnosti. Prikrito brezdomstvo je stresno in izredno obremenjujoče tako za žensko kot tudi za otroke, življenje na ulici pa vpliva na zdravje tudi z izredno težkimi pogoji za življenje. Brezdomne osebe imajo slabše zdravstveno stanje kot splošna populacija, kar je vsekakor posledica tudi življenjskih pogojev v katerih bivajo. Razpotnik in Dekleva (2009) pa dodajata še, da različni avtorji (npr. Riley idr. 2003) slabo zdravstveno (tudi duševno) stanje brezdomcev najpogosteje pripisujejo dejavnikom: manj primerni zdravstveni oskrbi, finančnim oviram pri uporabi zdravstvenih storitev ter nefinančnim oviram pri uporabi zdravstvenih storitev, kot so težave (psihološke, odnosne, socialne...). Ne smemo pa zanemariti zdravje ogrožajočega življenjskega sloga brezdomcev, ki ga predstavlja odnosnost varnega prebivališča oziroma življenje v nestabilnem, negotovem in nevarnem okolju, izpostavljenem nepredvidljivim vremenskim in socialnim vplivom. Še posebej ogrožena skupina brezdomnih oseb so ženske.

### **6.3. Vpliv revščine in brezdomstva na duševno zdravje žensk**

Težave v duševnem zdravju lahko v povezavi z brezdomstvom razumemo kot posledico življenjskih razmer ali kot vzrok za nastanek. Meja med obema je zabrisana in v vsakem primeru drugačna, vsak posameznik ima drugačne izkušnje, na njegovo pot brezdomne osebe je vplivalo mnogo različnih dejavnikov.

Zelo pomemben vpliv na doživljanje ženske ob vstopu v brezdomstvo ima močna identifikacija s tradicionalnimi ženskimi vlogami (kot poročena ženska in mati), šibak razvoj osebne avtonomije in dolgotrajno vztrajanje v nezadovoljnih osebnih odnosih, včasih kljub

doživljanju nasilja in zlorab (Novak, Schoibl 2001). Izguba doma pomeni za žensko odsotnost in izgubo prostora, ki je njen tradicionalni prostor nadzora in upravljanja. Dom je edini prostor, kjer ima ženska minimalno avtonomijo in izkušnjo nadzora nad drugimi ljudmi ter vsakdanjimi dogodki. Z izgubo doma ženska doživi hudo travmo, izgubi zaupanje vase in samospoštovanje (Zaviršek 1994). Izkušnja brezdomstva je tako za žensko izredno travmatična, obenem pa je stiske, ki so vplivale na njeno duševno zdravje zagotovo doživljala že pred izgubo doma. Veliko žensk ima izkušnje vsakodnevnega soočanja s hudo revščino, ki se jo trudi prikriti pred zunanjim svetom ali pred svojimi družinskimi člani, odpoveduje se lastni hrani, da jo imajo otroci in odpove se lastnim življenjskim potrebščinam, da lahko kupi otrokom (*ibid.*). Specifične življenjske izkušnje žensk imajo tako velik vpliv na njihovo duševno zdravje, izkušnje vstopa v brezdomstvo in brezdomstva pa vse to samo še poslabšajo. Raziskava, ki jo je opravil Scott (1993 v Zaviršek 1994) pokaže, da ima 30-50 odstotkov vseh brezdomcev različne psihiatrične diagnoze. Različne študije pa vse pogosteje dokazujejo, da brezdomstvo in revščina pogosto privedeta do duševnega trpljenja, dolgotrajnih tesnobnih občutij in depresije – daljša so obdobja trajanja brezdomstva, hujše so tudi duševne posledice. V še posebej hudih stiskah se znajdejo brezdomni starši z otroki, kjer je potrebna skrb še za nekoga, predvsem pa je močan tudi moralni vidik brezdomstva. Izkušnje brezdomstva tako vzbujajo nenehne občutke negotovosti, skrbi za lastno varnost, ne gre pa zanemariti dejstva še posebej občutljivih skupin brezdomnih, katerih varnost je še posebej ogrožena. V to skupino sodijo ženske, ki živijo na ulici in nimajo podpore socialne mreže, lahko zapadejo v izkoriščevalske odnose, pojavljajo se tudi primeri prostitucije, različnih zasvojenosti in vseh oblik nasilja nad njimi. Ker so še posebej ranljive, ne poiščejo pomoči in začaran krog materialne, duševne in telesne stiske se nadaljuje.

Flaker (1999) opozarja, da je stanovanje nujni pogoj za duševno zdravje v naši civilizaciji. Povezava med brezdomstvom in duševno stisko je velika in pojavlja se vprašanje, kaj je posledica česa, brezdomstvo duševne stiske ali duševna stiska brezdomstva. Stanovanjske težave vsekakor še povečujejo osebno stisko; tudi finančne in druge težave, težava pa je predvsem v nestabilnosti rešitev, nobena od njih ne zadovoljuje občutka varnosti, trdnosti in domačnosti. Stanovanje je eksistenčna in identitetna nuja, vendar teh socialnih konotacij stanovanja družba velikokrat ne prepozna, saj jih jemlje kot samoumevne. Stanovanje omogoča bolj dostojno življenje – prvič vemo, da imamo kam iti, drugič, naš formalni status je večji.

Dekleva in Razpotnik (2007) poročata, da glede na terensko anketiranje brezdomcev v Ljubljani ugotavljata, kar jih kar 40 odstotkov meni, da je njihovo brezdomstvo povezano s težavami v duševnem zdravju. Kar 24 odstotkov pa jih poroča, da so že bili hospitalizirani v psihiatrični bolnišnici. Pri podatkih o hospitalizaciji moramo biti previdni, saj gre lahko za prisilno, neprostoVOLjno hospitalizacijo na podlagi patologizacije brezdomstva ali pa za potrebno, kjer je število hospitalizacij zaradi življenjskih razmer lahko bolj pogosto kot pri ljudeh, ki imajo varno namestitev. Avtorja (2009) v raziskavi o zdravju in dostopnosti zdravstvenih storitev anketirance sprašujeta tudi o različnih vidikih duševnega zdravja. Obe raziskavi nista spolno občutljivi, zato ne moremo primerjati izkušenj žensk z izkušnjami moških, kljub temu pa nam rezultati dajo neko splošno sliko o pojavnosti duševnih stisk med brezdomnimi. V vzorec raziskave je bilo zajetih 31 odstotkov brezdomnih, ki imajo izkušnjo bivanja v psihiatrični bolnišnici, medtem ko jih je 9 odstotkov že bivalo v stanovanjski skupini za ljudi s težavami v duševnem zdravju. Pri poročanju o bolezenskih stanjih, ki jih je ugotovil zdravnik, 22,7 odstotkov brezdomnih omenja kronično depresijo, 16,2 odstotkov brezdomnih pa druge težave v duševnem zdravju. Poudarjata (*ibid.*), da sta oba odstotka višja kot pri splošni populaciji, kar pomeni višjo pojavnost težav v duševnem zdravju pri brezdomnih kot pri splošni populaciji, kar dokazuje vpliv življenjskih razmer na duševno zdravje. Raziskava prav tako pokaže, da je razmišljanje brezdomnih o samomoru zelo pogosto, saj znake takega razmišljanja najdemo pri kar polovici vprašanih, skoraj tretjina pa jih je o samomoru razmišljala v zadnjem mesecu. Zelo alarmantni so podatki, da se je kar 31,5 odstotkov vprašanih že odločilo, da bodo storili samomor, 4,5 odstotkov jih je imelo načrt, kako ga bodo storili. Tretjina vprašanih je že poskušalo narediti samomor, medtem ko je to poskušalo v zadnjem mesecu 3,6 odstotkov brezdomnih. Na duševne stiske in trpljenje kažejo indikatorji, da ima dobra polovica anketiranih občutek, da je življenje težko in zapleteno, slaba polovica jih je obupanih glede prihodnosti, malo manj jih čuti živčnost in nemir. Dobra tretjina brezdomnih ima tudi težave s spanjem, ki so lahko psihične narave ali izvirajo iz okolja, saj velikokrat spijo na nevarnih, neprimernih in nehigieničnih prostorih. Slabo tretjino vprašanih pestijo občutki strahu in tesnobe, petina jih ima občutek krivde, 17,3 odstotkov jih je nagnjenih k joku, malo manj pa jih ima nenadne napade panike ali strahu. Od celotnega vzorca samo 6 oseb (5 %) ne našteva nobene od omenjenih težav, medtem ko 10 oseb (8 %) doživlja vse naštete občutke. Gre za samoocenjevanje počutja zaradi lahko pride do manjših razlik od dejanskega stanja, predvsem v smislu, da je pojav določenih občutij večji, vendar jih

posamezniki zaradi različnih razlogov ne želijo omenjati. Pri soočanju s težavami v duševnem zdravju so ključnega pomena socialne mreže, ki pa jih okrog 40 odstotkov (v določenih situacijah celo več) vprašanih nima. V svojih stiskah so torej prepuščeni samim sebi, obstaja pa možnost, da določenih virov v svojem okolju ne prepoznavajo kot potencialne podpore v hudih stiskah. Ravno pomanjkanje trdnih socialnih mrež pa je eno izmed najbolj perečih problematik izključenosti.

Okolje v katerem živi brezdomna ženska, predvsem pa pomanjkanje občutkov varnosti pomembno vplivajo na njihovo duševno zdravje, ki se načeloma izboljša, ko oseba živi v bolj stabilnem, varnem, gotovem okolju. Ženske poročajo tudi, da so težave v duševnem zdravju veliko težje premostljive, če nimaš varnega prostora in strehe nad glavo, občutki negotovosti, kje boš preživel noč ali naslednje dni je odločilnega pomena za poslabšanje duševnega zdravja (Murray 2009). Brezdomne ženske imajo več težav v duševnem zdravju kot brezdomni moški, o čemer poroča veliko avtorjev (Warnes et al 2003, Health status of homeless women 2002). Med uporabniki hostla za brezdomne v Londonu je imelo 18 odstotkov moških težave v duševnem zdravju, medtem ko je bilo takih žensk 26 odstotkov. Podobno so ugotovili v Glasgowu, kjer je imelo težave v duševnem zdravju 29 odstotkov žensk in 20 odstotkov moških. Med tistimi, ki so v Londonu spali na ulicah pa je imelo take težave 37 odstotkov žensk in 29 odstotkov moških (Warnes et al 2003). Določene študije poročajo, da se več težav v duševnem zdravju pojavlja med starejšimi brezdomnimi ženskami, še posebej po 40. letu starosti (*ibid.*).

Na duševno zdravje žensk vpliva tudi doživljanje nasilja na ulici, ki lahko vodi v post-travmatsko stresno motnjo, klinična depresijo, anksiozno motnjo ter zlorabo drog in alkohola. V Torontu je imelo leta 1999 kar 75 odstotkov samskih brezdomnih žensk težave v duševnem zdravju, dve tretjini jih poroča o poskusu samomora in 29 odstotkov jih poroča o poskusu samomora v zadnjem letu (Health status of homeless women 2002). Eden izmed pomembnih dejavnikov, ki vpliva na duševno zdravje brezdomnih žensk je moteno spanje in izčrpanost, raziskava je pokazala, da jih skoraj polovica spi le nekaj ur na noč (*ibid.*).

V primerjavi s splošno populacijo se brezdomne ženske s težavami v duševnem zdravju soočajo z več izzivi in problemi. Večkrat imajo izkušnje spolne, fizične ali psihične zlorabe, ki jih doživljajo tudi v času brezdomstva. Brezdomne ostajajo dlje časa kot tiste, ki teh težav nimajo. Zaradi težav v duševnem zdravju zdravstvene službe namenjajo manj pozornosti njihovem telesnemu zdravju, zato je tudi to slabše od drugih žensk. Večkrat so tudi težje

dosegljive s strani različnih služb, saj je njihovo brezdomstvo še bolj prikrito, prikrite pa so tudi njihove težave v duševnem zdravju, zato nimajo stika s psihiatričnimi ustanovami. Zaradi vseh okoliščin imajo manj strokovne podpore pri urejanju svojega položaja in zato predstavljajo eno izmed najbolj ranljivih skupin brezdomnih žensk (*ibid.*).

#### **6.4. Izkušnje žensk**

»Ženske, ki so dolgo živele v tradicionalnih in vsesplošno sprejetih spolno določenih vlogah kot matere, žene in zaposlene, doživijo brezdomstvo kot zlom njihove ženske biografije (Novak, Schoibl 2001: 131).« Popoln razpad njihovih družbenih in ekonomskih temeljev, kot katastrofo, vse to doživljanje pa vpliva tako na njihovo telesno kot duševno zdravje. Izkušnje brezdomnih žensk so izredno raznolike – razlikujejo se glede na situacijo v kateri se nahajajo (odkrito brezdomstvo, prikrito, življenje v instituciji...) in na njihovo specifično situacijo.

Brezdomne osebe zaradi specifične situacije večkrat ostanejo brez osnovnega in dodatnega zdravstvenega zavarovanja, kar močno vpliva na njihov dostop do storitev. Ena izmed intervjuvank (Razpotnik, Dekleva 2009) tako poroča, da je bila izključena iz metadonske terapije, ker ni imela osnovnega zavarovanja. Trenutno prebiva v zavetišču za uživalce nedovoljenih drog, ima astmo, bronhitis, zdravila pa se je tudi za posledicami gangrene. V času, ko ni imela zavarovanja, ni dobila zdravil na recept, zato si jih je morala sama kupiti, denarja pa ni imela. O reševanju te stiske pove: *»...moji sostanovalci so mi zbrali denar, pa sem škatlo po škatlo kupovala. Samo so mi dali samo za bolečine, pa za kri redčiti za ene par dni, pa aspirin, pa konec. Ja, takšen občutek sem imela, res tisto najnujnejše, ker tudi ni pisalo potem, ali naj pridem nazaj ali naj jemljem – tisto, kolikor sem pojedla, sem pojedla, potem pa nič več (ibid.: 66).«*

Še posebej hude stiske doživljajo ženske, ki morajo živeti na ulici. Maureen Crane (1999) ugotavlja, da ima veliko brezdomnih, ki spijo zunaj, moteno spanje, saj gredo spat pozno, vstanejo zelo zgodaj, pozorni morajo biti tudi ponoči na morebitne vsiljivce. Veliko brezdomnih žensk si zato najde zaščito – izkušenega brezdomnega moškega, ki jo brani pred morebitnim nadlegovanjem ali nasiljem. O tem poroča tudi Anka (Razpotnik, Dekleva 2007), ki je po hudem prepiru s fantom ostala brez strehe nad glavo, celo noč tavalala po mestu, nato pa spoznala fanta, ki ji je ponudil mesto v zapuščeni hiši, kjer je bival in ji ponudil zaščito ter pomoč pri odvajanju od droge. Življenje v zapuščeni hiši je bilo zanjo zelo naporno, saj ni

imela zasebnosti, vsak dan znova se je bala v kakšnem stanju bo, ko se bo zvečer vrnila, ni imela elektrike in tekoče vode, umivala se je po lokalnih WC-jih, težave je imela predvsem v dneh menstruacije, včasih se je stuširala pri kakšen prijatelju, si kupila čistilne robčke ipd. Večinoma ni imela rednih obrokov, včasih ni pojedla niti enega toplega obroka na dan. Poleg vseh stisk, ki so vplivale na njeno zdravje pa je bila zasvojena s prepovedanimi drogami.

Maureen Crane (1999) opisuje različne življenjske neprilike s katerimi se srečujejo brezdomni. Utesnjeni, prenaseljeni, nesanitetni prostori povečujejo možnost okužb (tudi s hepatitisom in HIV-om), tveganja za zdravstvene težave so še posebej velika za tiste, ki živijo na ulici (hipotermija, ozeblina...).

Med delom v Zavetišču za brezdomce v Kranju sem spoznala stanovalko Ivanko, ki so jo pestile mnoge zdravstvene težave, vendar si vseh zdravil zaradi finančne stiske ni mogla privoščiti. Ivanka je bila med najstarejšimi stanovalkami zavetišča, kjer je živela z zunajzakonskim partnerjem, ima 5 otrok, vendar z vsemi zelo slabe stike, najmlajši je prav tako brezdomen kot ona, vendar ne živijo skupaj. Skozi življenje je doživela veliko nasilja, njeni partnerji niso lepo ravnali z njo, prisoten je bil tudi alkohol. Vse to je močno vplivalo na njeno duševno zdravje. Ima težave s prekomerno težo, sladkorno boleznijo, povišanim krvnim tlakom – vseh bolezni se zaveda, tudi preventive pred njimi, ampak finančno ne zmore. Dietna prehrana, dodatki k prehrani, poseben kruh, manj kalorična hrana so zanjo popolnoma nedosegljivi, saj z nizko pokojnino ne zmore, zdravniki pa to težko razumejo. Naporno delo na kmetiji in v tovarni je na njej pustilo veliko posledic, prav tako pet porodov.

Alarmanтна je tudi izkušnja dveh starejših stanovalk, ki sta v zavetišče prišli iz bolnišnične oskrbe po poškodbi, vendar doma nista imeli možnosti kvalitetne oskrbe – prva doma ni mogla živeti, ker zaradi poškodbe ne bi mogla skrbeti zase, saj živi v odročnem kraju, kuri na drva, ki jih mora vsakodnevno prinašati v stanovanje, skupnostne službe in sorodnikov, ki bi ji pomagali v tem obdobju nima. Druga je živela sama v svojem stanovanju in po hudi poškodbi roke, so ugotovili, da je gospa zelo osamljena in da je stanovanje popolnoma zanemarjeno, kupi smeti so onemogočali dostop do sob v stanovanju, prav tako si ni mogla več kuhati. Vmesno obdobje je tako preživela v zavetišču, kasneje pa so na njeno željo uredili nastanitev v domu za stare.

Ivanka je pri pogovorih z zdravniki velikokrat naletela na gluha ušesa, po več pogovorih z njo pa smo ugotovili, da že več kot 10 let ni opravila ginekološkega pregleda, zato se je z našo spodbudo nanj naročila. Tudi druge poročajo o nekorektnem odnosu zdravnikov do njih.

Anekdotski zapis s terenskega dela Razpotnikove in Dekleve (2009) pravi: »Pred celo čakalnico mi je zdravnica rekla, naj drugič pridem zrihtana. Kje pa naj se zrihtam.« Gre za očitno nerazumevanje zdravstvenega osebja in odpor do dela z njimi. V pogovoru s strokovno delavko o zdravstveni oskrbi brezdomnih mi je povedala: »Z njo sem morala prav do vrat zobozdravnika, jaz sem potrkala, saj so njej nazadnje zaloputnili vrata pred obrazom. Vprašala sem, če lahko koga sprejmejo in dobila pritrdilni odgovor, nato sem pred sebe potegnila uporabnico in ji rekla naj vstopi. Obrazi zdravstvenega osebja so bili zaprepani, vendar jim ni preostalo drugega, kot da jo sprejmejo (neobjavljen dnevniški zapis).«

Brezdomne osebe na podlagi izkušenj z okolico iščejo poti, da njihova situacija čim manj vpliva na njihovo življenje, predvsem na telesno in duševno zdravstveno stanje, predvsem ženske, da bi se zavarovale oblikujejo mnoge strategije preživetja.

## 7. Strategije preživetja brezdomnih žensk

Strategije preživetja premaknejo veliko brezdomnih žensk iz sfere vidnosti in uradnih statistik, za razumevanje kompleksnosti brezdomstva žensk pa je potrebno njihovo prepoznavanje. Vzroki za oblikovanje strategij in prikrivanje brezdomstva so stigma, označevanje za žrtve, za padle ženske in prostitutke, beg pred nevarnostjo nasilja med bivanjem na ulici in izogibanje moško dominantnim službam za brezdomne (Doherty 2001). Določene strategije služijo fizičnemu, materialnemu preživetju in zagotavljanju stanovanja, hrane in osnovnih sredstev za preživetje (zase in za svoje otroke), medtem ko druge strategije delujejo kot blažilec situacije, kot beg iz realnosti. Koncept razumevanja dejanj posameznice kot strategij preživetja zanika viktimizacijo in prepoznavanje osebe kot nemočne, pasivne žrtve. Strategije preživetja so, ne glede na svojo deviantnost ali nesprejemljivost, sredstvo, da oseba preživi določeno situacijo, to preživetje pa je lahko telesno ali psihično.

V poglavje bomo vključili tudi resnične izpovedi in izkušnje žensk, ki bodo poročale o svojih strategijah preživetja. Dve zgodbi sta povzeti po raziskavi Špele Razpotnik in Bojana Dekleve, ostale pa so rezultat lastnega raziskovanja in praktičnega dela.

### 7.1. Prikrivanje brezdomstva, izogibanje življenju na ulici

Spanje na ulici, cesti predstavlja za ženske še posebno veliko tveganje in problemov, ne samo zaradi povečane možnosti za nadlegovanje in nasilje, temveč tudi zaradi zmanjšanih možnosti, da ostanejo čiste. Skrb za čistočo je namreč eden izmed njihovih elementov samozaščite in strategije preživetja (Smith 1999). Brezdomstvo je namreč velikokrat povezano z umazanostjo, zato ženske še posebej skrbijo za čistočo in s tem prikrijejo brezdomno življenje. V primeru vidnega brezdomstva ni pomembno, ali so ženske čiste ali ne, saj se jih drži simbolna nečistoča. Brezdomne ženske morajo prepoznati strategije, kako skrbeti za osnovno higieno.

*Anka poroča, da med bivanjem v zapuščeni hiši ni imela zasebnosti, vsak dan znova se je bala v kakšnem stanju bo, ko se bo zvečer vrnila, ni imela elektrike in tekoče vode, umivala se je po lokalnih WC-jih, težave je imela predvsem v dneh menstruacije, včasih se je stuširala pri kakšen prijatelju, si kupila čistilne robčke ipd. (Razpotnik, Dekleva 2007)*



Brezdomstvo pomeni stigmo (več v Goffman 2008), njegovo prikrievanje pa pomeni obrambo pred stigmatizacijo. Stigma prinaša občutke sramote, manjvrednosti in ranljivosti pred katero se želijo zavarovati. Živeti skušajo tako, da se ne zdijo brezdomke, njihova stiska pa tako postane družbeno sprejemljiva (Zaviršek 1999). Veliko jih zato živi t.i. *dvojno življenje*, kar pomeni, da so v družbi videne kot popolnoma običajne osebe, v zasebni sferi pa so v hudi stiski kot brezdomne osebe.

*Živela je dvojno življenje – na delu je skrbno skrivala svojo identiteto, kar je bilo v centru mesta težko, saj so v lokale in trgovine prihajali znanci iz ulice »sumljivega« videza. (Anka – Razpotnik, Dekleva 2007)*

V želji, da bi se izognile življenju na ulici, brezdomne ženske izkoristijo vse možnosti, ki se jim ponudijo. Ena izmed največkrat omenjenih strategij so *selitve* med sorodniki, prijatelji, znanci, v stiku z ulico včasih tudi popolnimi neznanci. Z namenom zaščite si poiščejo partnerje, ki jih vzamejo v svoje stanovanje ali pod svoje okrilje. Šele podroben vpogled v zgodbo posameznice nam pokaže koliko različnih namestitev zamenjajo v različnih obdobjih brezdomstva.

*Anka biva malo tu malo tam, večinoma se seli naokrog, k prijateljem, fantom, občasno staršem, na zdravljenje, ...*

*S fantom je spala tudi po zapuščenih hišah, z dvema socialnima podpora pa sta si lahko privoščila sobico s posteljo za dva in skupno kopalnico za celo nadstropje, brez kuhinje...*

*Po predčasnem zaključku programa v komuni se je vrnila v center Ljubljane, kjer je bivala na cesti, menjala je nestalne namestitve...*

*Starši ji niso bili pripravljeni finančno, moralno in emocionalno pomagati pri njeni osamosvojitvi. Pričelo se je obdobje bežanja od doma in ponovnega vračanja, pot jo je vodila v Ljubljano...*

*Kasneje se je zadolžila in sobico izgubila, zopet se je selila med prijatelji, prijateljicami in fanti, razmišljala je o ponovnem odhodu v komuno... (Razpotnik, Dekleva 2007)*

Betina se vseh nastanitvev, ki jih je imela, niti ne spominja.

*Po odhodu od doma je nekaj časa preživela pri svoji babici s katero je prav tako imela dokaj negativen odnos, zato pri njej ni dolgo ostala. Na vprašanje, kje je živel, odgovori: »...nekaj okrog prijateljev, nekaj časa sva bili lahko v dijaškem domu. Kasneje sem spoznala novega partnerja, s katerim sva kupila stanovanje. Bil je nasilen človek, vedno je bil prisoten tudi alkohol. Zame me niti ni skrbelo, bolj za hčerko. V varno hišo nisem šla, potem pa sem nekega dni videla, da je hčerka plava po stegnih. To je bila zame dovolj, skupaj s hčerko sem ga zapustila. Najprej sva odšli na O., kasneje pa z novim partnerjem v P.. Bil je krasen človek, zelo pozoren, topel, skrbel je za dom, ni zahajal v gostilne, raje je bil doma. Potem pa je za 4 leta moral v zapor. Bivša žena ga je namreč tožila, da je zlorabljal hčerki iz tega zakona. Sama sem prepričana, da to ni bilo res. Moje hčerke se nikoli ni dotaknil pa je bila zelo razvita, kaj šele svojih lastnih hčerk. Sodišče tega ni upoštevalo. Ostali sva sami v njegovem stanovanju, vendar je bila delna lastnica njegova bivša žena. Kmalu so naju deložirali. Za dva dni sva šli kar v avto, potem pa k prijateljem.« Kasneje pa si je našla zatočišča pri znancih. Hčerka je v času, ko ni bila v šoli, živela v stanovanjski skupini v P.. Brigita je nato našla začasno zatočišče v Pr., kamor je prišla tudi hčerka potem, ko je končala gimnazijo, večino časa pa je preživela pri svojem fantu. (Betina, samska, 33 let – osebni pogovor, marec 2009)*

Ena izmed strategij, predvsem mlajših žensk pa je vzpostavljanje nove, nadomestne družine, ki so jo izgubile oziroma so jo bile primorane zapustiti ali pa jo je družina sama izključila. Veliko žensk zato zanosi ali pa nenehno išče partnerje in si tako ustvari novo družino, v večini primerov pa ostanejo samske matere v veliki stiski, saj moški ne želijo skrbeti za otroke. Zanositev pa je lahko tudi strategija za vrnitev v svojo primarno družino, saj nosečo žensko starši ali sorodniki hitreje sprejmejo nazaj (Smith 1999).

Ena izmed strategij zaščite ženske pred življenjem na ulici in prikrivanja brezdomstva je *beg v institucijo*. Bodisi je ženska prostovoljno hospitalizirana v psihiatrično ustanovo bodisi zaradi šibkega zdravja v bolnišnico ali pa v skrajnem primeru stori manjši prekršek ali kaznivo dejanje in ji je dodeljena zaporna kazen. V izjemnih primerih pred odpustom iz institucije dobi podporo, da si poišče varno nastanitev, večkrat pa se zgodi, da so izpuščene brez zagotovljene nastanitve, še posebej, če je bila brezdomna že pred vstopom v institucijo. O izboljšanju njene situacije govori Mirjana:

»V zavetišče sem prišla iz zapora na Igu, kjer sem preživela nekaj mesecev zaradi raznih prekrškov oziroma kaznivih dejanj.« (Mirjana, samska, 29 let – osebni pogovor, december 2009)

V instituciji imajo, kljub značilnostim totalne ustanove, boljše življenje kot na ulici ali v prejšnji namestitvi.

*Kot posledice preganjavic je bila hospitalizirana v psihiatrično kliniko, kjer se odlično počuti, saj ima redno prehrano, higieno in predvsem družbo, ki ji veliko pomeni. (Viktorija - Razpotnik, Dekleva 2007)*

Značilnost teh institucij pa je, da niso specifične za pomoč brezdomcem, temveč za splošno populacijo. Ženske se namreč velikokrat *izogibajo storitvam* za brezdomne, ker se tam počutijo bolj ranljive in manj varne, zato so tudi pri analizah števila uporabnikov storitev izpuščene (Edgar 2001). Razlogov za izogibanje je več, eden je vsekakor izogibanje stigmati brezdomstva, pomemben razlog pa je tudi moška dominantnost storitev za brezdomne, tako v smislu vodenja kot v smislu deleža uporabnikov.

## **7.2. Materialno preživetje in zagotavljanje strehe nad glavo**

Skupaj z že omenjenimi strategijami pa se ženske poslužujejo tudi strategij za materialno preživetje.

Omenili smo že *menjavanje partnerjev*, ki jim nudijo določeno varnost, streho nad glavo, od njih pa so ekonomsko odvisne. Z namenom ohranitve strehe nad glavo zase oziroma predvsem za svoje otroke tako ženske velikokrat *ostajajo* pri svojih nasilnih partnerjih. V kolikor pa se odločijo za beg imajo na voljo, v kolikor njihova socialna mreža zataji, samo začasne institucionalne rešitve. V primeru, da so revne, se njihove možnosti ob zaključku institucionalnega bivanja zelo majhne, veliko se jih zato vrne k nasilnemu partnerju ali pa poiščejo drugega, ki pa ima velikokrat podobno nasilno ozadje (Smonker 2002).

*S takratnim partnerjem sta kupila stanovanje, vendar je Betina kmalu pričela doživljati nasilje. Za svojo dobrobit niti ni skrbela, nasilje je pač preživljala, zelo pa jo je skrbelo za*

*hčerko. Naredila je že načrt, da bi se zatekla v varno hišo, ki pa je na Gorenjskem ni bilo, zato je želela oditi na Primorsko. Pri tem se ji je uprla hčerka, saj ni želela izgubiti stikov s prijatelji, ni želela zamenjati šole. Vseeno pa je Betini prekipelo, ko je ugotovila, da je partner postal nasilen nad njeno hčerko. Partnerja je takoj zapustila in zopet iskala začasne namestitve. (Betina – osebni pogovor, marec 2009)*

V zameno za bivanje pri partnerjih morajo ženske opravljati gospodinjsko in spolno delo, torej vloge, ki so jim družbeno pripisane. O'Sullivan in Higgins (2001) opisujeta kot strategijo preživetja tudi *podredljivost žensk*. Naučijo se namreč, kako se morajo vesti, da bodo napredovale, dobile podporo, da se ponovno osamosvojijo. Vesti se morajo tako, da si pomoč zaslužijo, zato so brezdome ženske manj opazne in ne povzročajo težav, saj ne s svojim vedenjem nikoli ne opozarjajo nase. Predvsem do tistih, ki lahko vplivajo na njihovo usodo, so ubogljive. To vedenje ne pomeni, da so ženske šibkejšega značaja kot moški ali bolj podredljive že po naravi, temveč se prilagodijo zahtevam od njih, da si zagotovijo varnost in morebitno samostojnost. Vztrajajo v odnosih, kjer so ogrožene, saj mislijo, da boljšega ne bodo dobile. O tem govori tudi Betina:

*»Ja, seveda. Obiskovala sem ga v zaporu, skozi mi je očital, da ga varam, da ga ne čakam. Jaz pa sem mu govorila, da ni res. Da ga bom počakala.« (Betina – osebni pogovor, marec 2009)*

O svoji aktivni vlogi pri reševanju težav in različnih strategijah preživetja pa pove:

*»V življenju sem se vedno znašla tako, da sem nekako preživela, veliko skrbi pa sem namenila svoji hčerki.« (Betina – osebni pogovor, marec 2009)*

Ena izmed strategij za materialno preživetje je tudi *spolno delo* žensk oziroma t.i. prostitucija. Kljub možni konotaciji prostitucije kot nasilja nad ženskami in njihovega izkoriščanja, prostitucijo lahko razumemo tudi kot aktivno reševanje problemov ženske, strategijo, ki ji omogoči beg pred brezdomstvom in samostojnost. Na situacijo brezdomnih žensk je pred leti opozorila tudi medijska kampanja (*City Mission* v Edgar, Doherty 2001) s plakatом na katerem je uporabljen kondom in napis: *»Za brezdomno žensko se vedno najde prostor, da prespi. Če plača.«* (ang. *»For a homeless woman there is always somewhere to sleep. If she pays.«*). Še posebej pozorni moramo biti na brezdomne ženske, ki so odvisne od ilegalnih

drog, saj so bolj verjetne, da so bodo posluževale spolnega dela kot načina za pridobitev droge. Darja Zaviršek (1994) opozarja, da gre za najbolj ogroženo skupino prostitutk, ki so nezavarovane pred nasiljem zvodnikov in stigmatizirane s strani žensk, ki so višje na hierarhični lestvici. Thörn (2001) sicer opozarja, da gre zgolj za splošno predstavo, da so brezdomne ženske velikokrat izpostavljene spolnemu nasilju oziroma da morajo vračati usluge s spolnimi uslugami. Ta predsodek naj bi ženske tudi silil k prikrivanju brezdomstva. Vsekakor ta predsodek ne drži, vendar strategije nikakor ne smemo zanemariti, saj razumevanje prostitucije kot plačane oblike dela pomembno vpliva na oblikovanje politike (več v Pajnik 2008).

Z namenom zagotovitve kar največje ekonomske neodvisnosti pa se ženske lotevajo različnih *prekernih zaposlitev*, delo na črno, kjer nimajo zagotovljene varnosti pri delu, zavarovanja za primer brezposelnosti in ostalih prispevkov. V določenem obdobju lahko dobijo dela za določen, kratek čas, potem pa so zopet prepuščene same sebi, da bi obdržale delo pa večkrat trpijo nadlegovanje in izkoriščanje. Posledično se lahko ženske, da bi se zaščitile pred izkoriščevalskimi odnosi in ohranile svojo samostojnost, pričnejo ukvarjati z *nelegalnimi dejavnostmi* (kraja, prodaja drog ipd.), kjer pa se zopet lahko znajdejo v odvisnem položaju in se znajdejo v začaranem krogu.

*S fantom sta izvajala najprej manjše kraje, potem pa vlome saj sta na dan potrebovala okrog 30 tisoč takratnih tolarjev za nakup droge – on je šel v zapor, ona pa zopet na cesto.*

*Ob ponovnem srečanju z avtorico po določenem času pove, da se ukvarja z neko nelegalno aktivnostjo, da si lahko privošči stanovanje. (Anka – Razpotnik, Dekleva 2007)*

Tudi Mirjana poroča o nelegalni dejavnosti:

*»Kljub temu da sem ostala brez hčerke, sem nadaljevala z jemanjem drog, zagrešila sem tudi kar nekaj kaznivih dejanj, predvsem kraj, zato sem tudi prestajala zaporno kazen 2 let, v tem času pa sem končno opustila drogo, bilo je zelo težko, telesno in psihično krizo sem komaj preživela. Nekaj sodnih obravnav me še vedno čaka, bojim se, kaj bo.« (Mirjana – osebni pogovor, december 2009)*

Mirjanine strategije se nanašajo tudi na ponovno združitve s hčerko, ki ji je bila odvzeta. Najprej so zanjo skrbeli njeni starši, kasneje je bila premeščena v Dom Malči Beličeve v

Ljubljani, Mirjana pa je le počasi ponovno pridobivala pravice do skrbi za svojo hčer. Ob odvzemu je dobila le malo podpore, da bi se v kar čim krajšem času ponovno lahko ustalila in živela s svojo hčerko. V Sloveniji je odvzem otrok staršem sicer v pristojnosti Centrov za socialno delo, ki lahko kot nadaljnji ukrep sodišču predlagajo tudi odvzem roditeljske pravice. Za te ukrepe se socialne službe odločijo, ko je prizadeta večina otrokovih pravic ali je resno ogrožen njegov telesni in duševni razvoj v okolju, kjer živi. Pri izvajanju teh ukrepov je pojavljajo konflikti, saj CSD-ji opravljajo tako represivno funkcijo odvzema otrok kot tudi svetovalno delo z otrokom in starši oziroma roditelji (Zaviršek 1994). Ravno zaradi te represivne vloge starši večkrat zavračajo kakršnokoli nadaljnje sodelovanje s strokovni delavci pri centru za socialno delo, na drugi strani pa se tudi socialni delavci včasih znajdejo v stiski ali pa zavestno ne nudijo podpore zaradi predsodkov, predvsem najbolj marginaliziranim skupinam staršev. Potrebno pa je opozoriti tudi na moralistično kaznovalno naravnost strokovnih služb, kjer je ukrep odvzema otrok ne pomeni samo zavarovanja otrok, ampak gre za kaznovanje staršev, jasno izraženo obsodbo staršev in včasih preventivno funkcijo kazni, ki naj bi starše »spametovala«. Manjka pa resno vprašanje, kako to vpliva na družino, kakšno podporo potrebujejo pri reševanju stisk in ali kaznovanje deluje ter kako deluje (Mesec, Čacinovič Vogrinčič 1996). Brezdomstvo in revščina sta vsekakor situaciji, ki resno ogrožata razvoj otrok, včasih tudi varnost, kar pa ni nujno posledica dejanj staršev. Namesto podpore za brezdomno družino, da najde novo nastanitev, stanovanje oziroma trajno rešitev za njihovo situacijo, strokovne službe izvedejo ukrep odvzema otrok, ki so načeloma nastanjeni v rejniško družino za določen čas. Ta čas pa je odvisen od urejenosti situacije v njihovi družini, vendar se brez podpore staršem, ta čas lahko resno zavleče, tudi v več kot desetletje (osebni pogovor, marec 2010).

Kljub temu da prejemajo določen zaslužek, pa morajo brezdomne ženske z denarjem skrbno ravnati, da pridejo skozi mesec. Naučiti se morajo strategij, kako uskladiti različne stroške (ang. *budgeting*), kateri račun plačati in katerega pustiti za naslednji mesec, kje kupovati hrano, v kolikor pa skrbijo še za otroke pa morajo denar porazdeliti še med njih in večkrat se same odpovejo hrani, da jo lahko dajo otrokom. Gre za nenehno vsakomesečno hudo breme, ki močno vpliva na duševno in telesno zdravje ženske (Reid 2004).

Socialni transferji in ostali prihodki (pokojnine) velikokrat ne omogočajo dostojnega življenja.

*Živi od pokojnine, ki ji po očetu pripada, vendar z denarjem upravlja CSD, ki je njen skrbnik. Tako si pomaga tudi z beračenjem in formalnimi ter neformalnimi oblikami podpore v njeni skupnosti (brezplačni ali poceni obroki, društva, RK, nune, socialni delavec...). (Viktorija - Razpotnik, Dekleva 2007)*

Ivanka pa se je znašla v situaciji, ko mora pretentati zakon, da lahko izrazi svoja čustva:

*»S svojim partnerjem se ne upam niti poročiti, saj bi izgubila pokojnino bivšega moža, ker pa je ljubezen tako močna sem vseeno spremenila svoj priimek v njegovega, nekaj me je stalo, ampak je bilo vredno.« (Ivanka, 65 let, hude zdravstvene težave – osebni pogovor, julij 2009)*

### **7.3. Duševno preživetje**

Tisti, ki se ne morejo skriti za zaprtimi vrati svojega doma, nimajo druge možnosti, kot da živijo svoje privatno življenje vsem na očeh, kjer so izpostavljeni tveganju, da so videni v situacijah, v katerih bi se raje skrili pred vsemi (Thörn 2001). Odziv na sporočila iz okolice je lahko *sovražnost in jeza*, po drugi strani pa so vedenja povezana z zdravjem – prehranjevanje, kajenje, pitje alkohola, premalo gibanja. Stigmatizacija je vgravirana na njihova telesa, zaprtavanje, nezavedno se izraža, ženske pa se zato počutijo grde, omadeževane, bolne in umazane (Reid 2004).

Ena izmed mnogih oblik strategij duševnega preživetja ali obrambnih mehanizmov so različne *odvisnosti*. Te strategije na telo in zdravje vplivajo negativno, vendar včasih predstavljajo edino »razvado«, užitek, ki si ga brezdomna ženska lahko privošči. Kot eno izmed takih razvad ženske navajajo npr. *kajenje*.

Odvisnost od ilegalnih drog ima na ženske zelo usodne posledice, s tem je povezano tudi opravljanje nelegalne dejavnosti in spolno delo.

*»Največjo bolečino v mojem življenju mi je povzročila moj odvisnost od heroina, poskušala pa sem tudi druge droge. Heroin me je uničil tako telesno, kot tudi psihično, izgubila sem vse pomembne osebe. Svet se je obrnil na lepše, ko sem zanosila, želela sem si opustiti drogo, vendar mi to tudi po rojstvu hčerke ni uspelo. Njen oče M. naju je zapustil, kar je stvari samo še poslabšalo. Po njenem rojstvu se je moja drama s heroinom nadaljevala, socialna služba mi je zagrozila, da mi jo bodo vzeli, če se ne poboljšam. Skušala sem prenehati vendar ni šlo,*

*podpore nisem imela. Hčerko sta tako dobila v skrbništvo moja starša, kar me najbolj boli, ker si želim zanjo skrbeti sama.» (Mirjana – osebni pogovor, december 2009)*

Nezdravo prehranjevanje in motnje hranjenja se ne pojavijo zaradi pomanjkanja znanja o zdravem prehranjevanju, temveč kot posledica finančne stiske posameznice.

*Ni imela rednih obrokov – včasih ni pojedla niti enega toplega obroka na dan. (Anka – Razpotnik, Dekleva 2007)*

*»Najmanj vpliva imam na prehrano, saj ne določamo sami tedenskega menija za kosilo, večerjo in zajtrk si lahko izberem sama, lahko bi si kaj kupila, vendar trenutno nimam denarja.« (Mirjana – osebni pogovor, december 2009)*

Izražanje človekovih stisk in trpljenja je kulturno določeno, v zahodnih kulturah pa se kaže predvsem kot odvisnost od legalnih in ilegalnih drog. Odvisnost žensk je zaradi družbeno predpisanih vedenj pravila neopazna in nemoteča, večinoma uživajo *legalne droge* (alkohol, tablete), ki ne motijo pričakovanih podob (Zaviršek 1994). *Težave z alkoholom* ali drugimi drogami prinašajo brezdomni ženski še večjo stigmatizacijo, zato to počnejo na skrivaj. Odvisnost je povezana s čustvi posameznice, s konkretnimi dogodki v njenem življenju, z njeno preteklostjo in z vzorci življenja, ki jih je pridobila v času svojega odrasčanja (*ibid.*). Boris Kosec (2006) opozarja, da ženske pridejo na cesto šele v fazi kroničnega alkoholizma, zato tudi brezdomne ženske družba povezuje z njim, kljub temu da večina brezdomnih žensk teh težav nima. Tudi Maureen Crane (1999) alkohol opredeljuje kot način bega od težav, strategijo preživetja, element premostitve osamljenosti in dolgočasje. Po detoksikaciji oziroma poskusu zdravljenja in odpustu v isto okolje iz katerega so prišli, se težave načeloma ponovijo – veliko je oteževalnih okoliščin za ohranjanje abstinence.

Betina o svojih izkušnjah z alkoholom poroča:

*»Ja, z alkoholom sem imela kar veliko težav. Najbolj hudo je bilo, ko sem v P. izgubila dve zelo pomembni osebi zame. Partner je moral v zapor, hčerka pa je šla v Ljubljano v šolo, med vikendi pa je bila v stanovanjski skupini. Ko nisem delala, sem bila doma, pila in gledala TV. Drugega nisem počela. Ko sem pila, pa sem to itak skrivala pred drugimi, to je spadalo v*



*dnevno sobo, ne v gostilno. Ljudje niti niso vedeli za to. Potem se sama hotela nehati, čutila sem, da ne gre več tako naprej. Bila sem tudi v Begunjah (op.a. v Psihiatrični bolnišnici Begunje) na zdravljenju. Ko sem prišla na G. je bilo močne volje konec. Na praznovanjih so me vabili naj spijem malo pa še malo, pa sem bila zopet nazaj na stari poti. Odločila pa je hospitalizacija. Na J. sem popolnoma prenehala piti, abstinenca traja že 1 leto. Tam sem še skoraj nehala kaditi, vendar sem potem spet začela in še danes kadim, drugega tako nimam.» (Betina – osebni pogovor, marec 2009)*

#### **7.4. Strategije na ulici**

Omenili smo že, da ženske kot strategijo preživetja na ulici uporabijo *zaščito moškega*, partnerja, ki ima na ulici več izkušnje, ji lahko nudi bivališče in ji pomaga urediti prehrano.

*Spoznala je fanta, ki ji je ponudil mesto v zapuščeni hiši, kjer je bival in ji ponudil zaščito ter pomoč pri odvajanju od droge. (Anka – Razpotnik, Dekleva 2007)*

V tej zaščiti se večkrat pojavi paradoks, saj obenem pomeni varnost za žensko, po drugi strani pa se ženska lahko znajde v začaranem krogu, kjer njen zaščitnik lahko postane nasilnež, izsiljevalec ali izkoriščevalec. Ženska zaradi svoje ranljivosti ponovno zbeži v drug odnos, kjer se zgodba lahko ponovi, sama pa misli, da so taki odnosi samoumevni ali da je zanje sama kriva. Kot smo že zapisali, morajo ženske v zameno za varnost velikokrat opravljati gospodinjstvo ali spolno delo, kar jih zopet potisne v podrejen položaj, teh dejanj pa same ne razumejo kot nasilje, posilstvo ali izkoriščanje, zato zaradi varnosti v njem ostajajo.

Vidni brezdomci morajo zelo dobro morajo poznati mrežo storitev, kjer lahko vzdržujejo osebno higieno, poskrbijo za svoj videz, predvsem pa dobijo udobne čevlje in pozimi topla ter funkcionalna oblačila. V kolikor nimajo svoje baze, kjer preživijo noč ali niso nastanjeni v zavetišču za brezdomce, celodnevno potekajo tudi priprave na spanje. Kraj, kjer si lahko privoščijo spanec po utrujajočem dnevu je zelo pomemben, saj mora biti varen, nedostopen za vsiljivce, predvsem pa topel v zimskih dneh. Obenem morajo zelo dobro poznati mrežo, kjer lahko dobijo obrok hrane. Vtis, da vse svoje finance porabijo za alkohol ali droge je seveda samo stereotip, saj morajo vsakomesečno oziroma vsakodnevno skrbno porazdeliti svoje

finance, da preživijo. Večina med njimi tudi nima stikov s svojci oziroma s svojo socialno skupino. Dan brezdomne osebe vsekakor ni pasiven, osvojijo določene dnevne rutine, ki so bolj ali manj zdrave za njih (npr. pitje v skupinah, kroženje po mestu, sprehajanje, beračenje...).

*Zadržuje se v okolišu, malem parku, tudi v barih ali trgovinah v soseščini, v katere lahko vstopi. (Viktorija - Razpotnik, Dekleva 2007)*

Ne gre zanemariti, da brezdomne osebe nimajo doma, za katerega bi skrbeli, prav tako nimajo potrebe po nakupih hrane in ostalih potrebščin, saj jih nimajo kje shraniti ali skuhati. Starejše ženske, ki živijo na ulici, so načeloma izkoristile že vse socialne mreže, vse vire in možnosti, zato nimajo več česa izgubiti. Tako delijo podobne navade kot vidni moški brezdomci, kljub temu pa imajo več možnosti, da jih bo nekdo opazil in jim ponudil bivališče.

## 8. Storitve, službe in neslišane potrebe

### 8.1. Tradicionalne institucije in službe

Storitve namenjene brezdomnim ženskam lahko delimo na *splošne službe za brezdomne*, med katere spadajo nastanitvene, podpore, razdeljevalnice hrane in osnovnih potrebščin in pa na *storitve specializirane za ženske*, ki jih ločujemo glede na njihove potrebe: za ženske z izkušnjo nasilja, matere z otroki, samske ženske, starejše itd. Oboje lahko ločimo na verske, vladne in nevladne (da Costa, Baptista 2001). Darja Zaviršek (1994) deli službe, ki so specializirane za ženske, na tiste, kjer je ženska porinjena v vlogo pasivne sprejemalke pomoči in tiste, kjer je ženska obravnavana kot dejavni subjekt, ki s strokovno pomočjo deluje za spremembo lastnega položaja. Te druge vidijo žensko kot enakovredno, kar ji omogoča, da najde lastne izvore samopomoči in da sama ustvarja svojo realnost brez nadzora.

Prve pa lahko poimenujemo tudi tradicionalne, saj ženske ne vidijo kot samostojnega subjekta, ki je sposobna sprejemati odločitve, temveč kot nemočno žrtev, ki pasivno čaka na pomoč. Zaradi ne vključujočega odnosa se pojavlja veliko kritik tradicionalnih psihosocialnih služb. Temeljijo namreč na spolno specifični asimetriji ter na andocentričnih znanstveno raziskovalnih pristopih in teorijah. So pogosto rasistične, seksistične, heteroseksistične, njihova kvaliteta pa je pogosto odvisna od razredne pripadnosti človeka, ki išče pomoč. Pristopi pomoči v teh organizacijah so usmerjeni v prilagoditev in temeljijo na poskusih, da bi ženska razumela, sprejela in se prilagodila tradicionalnim spolnim normam in svoji spolni vlogi. Nadzorujejo in upravljajo jih predvsem moški, kar je eden izmed glavnih razlogov, zakaj se brezdomne ženske službam izogibajo. Strokovnjaki in strokovnjakinje, ki delajo v teh službah, pa so praviloma nekritični do tradicionalnih spolnih delitev in nekritični do socialne situacije, v kateri živijo mnoge ženske, zato so včasih celo negativno naravnani do njihovega vedenja. Praviloma tudi ponovno viktimizirajo ženske in jih niso pripravljeni zaščititi pred nasiljem in zlorabami, obenem pa reproducirajo subordinacijo žensk in deprivilegiranih družbenih skupin in tiste ženske in moške, ki so v položaju nemoči, ponovno postavljajo v drugorazredni položaj (Kravetz, Jones 1991, Barnes, Maple 1992, Hagen, Davis 1992 v Zaviršek 1994).

Veliko kritike pa je namenjene tudi dominantnemu institucionalnemu reševanju stanovanjskih stisk, ki ima negativne posledice na ljudi v stiski, saj prikrije dejanski problem brezdomstva in

ga premesti v osebo samo (Zaviršek 1999). Institucionalne rešitve so zgoljčasne, iz vidnega brezdomca pa se človek spremeni v prikritega, tako pa je ponovno izključen. Ena izmed značilnosti tradicionalistične institucionalne prakse je tudi patologizacija, obenem pa institucije pogosto izbirajo svoje uporabnice med »manj problematičnimi«, ki npr. niso pripadnice etničnih manjšin, nimajo težav z odvisnostmi, duševnimi stiskami... Tako ravnanje služb je segregacija in pomeni ustvarjanje posebne getoizacije ranljivih družbenih skupin, ki jo opravičujejo s predsodki (*ibid.*). Iz teh praks pa izhaja temeljno nezaupanje do služb, saj ti ljudje že v drugih institucijah in v vsakdanjem življenju doživljajo pomanjkanje in različne diskriminacije (Zaviršek 1994). Vito Flaker (1999) pomanjkljivost teh rešitev vidi tem, da posamezniku ne zagotavljajo stabilnega stanovanjskega razmerja, obenem pa tudi ne zagotavljajo podpore in pomoči pri vsakdanjih problemih gospodinjkega in družabnega življenja.

Zaradi takih lastnosti ljudje ne pridejo ali ne želijo priti v stik z organizacijami. Eden izmed razlogov je tudi, da se del brezdomnih oseb težko prilagaja zahtevnim vstopnim pogojem nekaterih storitev, obenem pa se želijo umakniti od stigme brezdomca. Drugi razlog pa tiči tudi v tem, da državni in drugi ponudniki socialnih storitev niso zasnovani tako, da bi dosegli vse brezdomne osebe, še posebej ženske, ki so ena izmed najbolj skritih populacij (Dekleva et al 2010).

## **8.2. Potrebe po spolno občutljivih službah in storitvah**

Kot smo že omenili, se ženske izogibajo storitev, kjer so uporabniki pretežno moški ali jih vodijo po večini moški, saj se bojijo nadlegovanja, zlorab in podrejenega položaja (Edgar 2001). Spolno občutljive službe so tiste, ki prepoznavajo specifičnost izkušenj žensk, njihovo ranljivost v povezavi z moškimi, zato jim nudijo varen prostor pred nasiljem, izkoriščanjem in zlorabami, kjer so slišane, omogočen jim je razvoj in izražanje misli, želja ter potreb. Taka služba ženski omogoči, da pove o svojih izkušnjah, bodisi nasilja, spolnih zlorab bodisi o svojih materialnih, stanovanjskih stiskah. Cilj spolno občutljivih služb je opolnomočenje ženske, spodbujanje, da sama uvidi vire moči in prepozna lastne sposobnosti, predvsem pa da premisli, kako želi živeti. Glede na nujno potreben varen prostor za ženske se je izrazila potreba po specifičnih, spolno občutljivih službah, ki so prilagojene raznolikim skupinam brezdomnih žensk. V njih bi se ženske počutile manj ranljive in bolj varne, vključene pa bi

bile tudi v analize števila uporabnikov storitev ter tako pridobile vidnost in slišnost. Storitve morajo biti prilagojene še posebej ranljivim skupinam brezdomnih žensk, predvsem starejše ženske se obračajo na službe šele, ko so izkoristile vse vire v svoji socialni mreži, zato potrebujejo še posebno veliko podpore.

Pri analizi potreb določene družbene skupine se je potrebno zavedati razlike med družbeno konstruiranimi idejami o potrebah in problemih nekoga ter dejanskih izraženih potrebah in željah. Večkrat so si namreč ravno nasprotujoče, predvsem v tradicionalističnih službah in institucijah za brezdomne. Dodaten vidik pa je, da se potrebe žensk močno razlikujejo od potreb brezdomnih moških. Potrebe žensk so namreč bolj splošne, vendar večdimenzionalne, med njimi pa so največkrat omenjene potreba po službi, skrbi za otroke, če jih imajo, želijo pa si predvsem avtonomne oblike podpore (da Costa, Baptista 2001). Kljub potrebam žensk po spolno specifičnih službah, so storitve večinoma moško-centrirane z omejenim razumevanjem specifičnih potreb brezdomnih žensk, zanemarja pa se tudi njihove strategije preživetja, ki jih potiskajo v sfero nevidnosti (Novak, Schoibl 2001).

Značilnost novih, spolno občutljivih služb je v tem, da upoštevajo enakost možnost, temeljijo na upoštevanju razrednih, spolnih in etničnih razlik, zagotavljajo ženskam zasebnost in varnost ter jih aktivno vključujejo v reševanje njihove situacije (Zaviršek 1994, Novak, Schoibl 2001). Zavedati se morajo občutka sramu in moralnega vidika brezdomstva žensk. Darja Zaviršek (1994) opisuje principe za katere se zavzemajo »nove«, netradicionalne psihosocialne službe. Eden izmed glavnih je ukinitvev medosebne hierarhije in elite, ki se ju nadomesti s sprejemanjem skupinskih odločitev, ki imajo enakovredno moč med obema spoloma. Izogibati se morajo t.i. objektivnosti ali vrednostni nevtralnosti, ki naj bi bila glavna značilnost profesionalizma. Prevetriti je potrebno tudi socialno terminologijo, ki se mora izogibati stereotipnih pojmov in negativnih označevanj (npr. medicinske terminologije). Pomemben princip je tudi aktivacija žensk z izkušnjo, da postanejo prostovoljke ali strokovnjakinje, ki povežejo osebno izkušnjo in profesionalnost, kar je pogosto ključni element za razumevanje problema. Netradicionalne službe morajo ohranjati čim večjo samostojnost in neodvisnost, zato je potrebno odkriti nove in različne vire financiranja. Delovati pa morajo tudi v javnosti, preko publiciranja, izobraževanja prostovoljk, sodelovanja pri spremembah institucij, zavzemanja za spremembe zakonodaje ter drugih državnih aktov. Z namenom prilagajanja služb potrebam uporabnic pa morajo izvajati sprotne evalvacije. Pri ustanavljanju spolno občutljivih služb gre za ustanavljanje prostorov, ki niso polni moških

pričakovanj, v njih ne vladajo stereotipna spolna pričakovanja, so predvsem varni prostori, v katerih se ženske družijo med seboj brez strahu pred spolnim nadlegovanjem in zlorabami. Smisel ženskih prostorov je v tem, da imajo ženske, ki navadno nimajo možnosti identifikacije s pozitivnimi ženskimi figurami, možnost, da jih v njih najdejo (*ibid.*). Ustrezati morajo torej tako konkretnim potrebam posameznic kot tudi omogočati zagovorništvo, svetovanje, opogumljanje in soočanje z nasprotji v življenju posameznice (*ibid.*). Marian Barnes in Norma Maple (1992 v Zaviršek 1994) sta nadalje opisali učinkovite psihosocialne službe kot tiste, ki pospešujejo samozavest in zavedanje žensk, da je pomembno skrbeti zase. Morajo biti dostopne, ne da bi se bilo potrebno ločiti od otrok in jih dati v skrb drugim, obenem pa omogočajo prostor za pogovore o čustvih in izkušnjah v neogrožujočem okolju in pogovor z ženskami s podobno izkušnjo. Opogumljajo žensko, da prevzame nadzor nad svojim življenjem in ji omogočajo dostop do praktične pomoči, svetovanja s strani ženske socialne delavke, v kolikor to želijo. Sporočajo jim, da so negativna čustva skupna vsakemu človeka in da je duševna stiska nekaj običajnega.

### **8.3. Situacija v Sloveniji in pogled naprej**

V Sloveniji trenutno storitve specializirane za brezdome ženske še ne delujejo, saj imajo na voljo samo splošne storitve za brezdome, ki pa so tudi predvsem institucionalne narave z nekaj izjemami. Ženske, ki doživljajo nasilje in morajo zaradi njega zapustiti svoj dom ter socialno ogrožene ženske, imajo prav tako na voljo predvsem institucionalno mrežo pomoči. Materinski domovi so tako namenjeni predvsem nosečnicam, porodnicam in materam z otroki, ki so socialno ogrožene. Ženske in matere z otroki, ki doživljajo različne oblike nasilja, pa se lahko začasno nastanijo v zavetiščih in varnih hišah (Smonker 2002).

Obenem ima ženska z več otroki omejen dostop do določenih institucij, saj nimajo prostora za vse, zato večinoma najmlajši otrok ali dva ostaneta z njo, ostali pa so oddani v rejništvo ali nameščeni v zavod (Zaviršek 1999, Smonker 2002). Institucije lahko nudijo nastanitev ženskam le za določen čas, potem pa se znajdejo pred hudo stisko, saj si morajo poiskati drugo. Začasna namestitev ženske v institucionalno obliko bivanja je neke vrste umik iz vsakdanjega življenja, ki je povezana z odvzemom moči o samostojnem odločanju o svojem življenju z otroki in možnostjo izbire stanovanja (Smonker 2002).

Pokazala se je očitna potreba po vmesnih prehodnih podpornih storitvah, ki bi jih brezdome

ženske lahko uporabile po odhodu iz institucije (bodisi zavetišča za brezdomce bodisi varne hiše). Te storitve bi morale biti individualizirane in prilagojene potrebam posameznice, prav tako bi morale biti financiranje individualizirano. Poleg dražjih institucionalnih oblik bi bilo potrebno ustanoviti skupnostne, manjše organizacije, ki bi poleg svetovanja in podpore pri iskanju zaposlitve, razvijale tudi mrežo skupin za samopomoč ter zagovorništvo (*ibid.*).

Pogoj za ustvarjanje novih služb specifičnih za brezdomne ženske pa je poznavanje situacije v določeni družbi in čim bolj natančna ocena njihovega števila po ETHOS. V ta namen bi bilo potrebno uvesti sistem enotnega evidentiranja uporabnikov, izvajati terensko štetje, v to pa vključiti tudi spremljanje posameznic ob odpustih iz različnih institucij (hospitalnih, penalnih, vzgojnih in drugih). Kot izhodišče pa bi bilo potrebno izvesti študijo celotne slovenske populacije brezdomnih (Dekleva et al 2010). Avtorji opisujejo tudi možne cilje razvoja nacionalne politike. Najprej je potrebno razviti občutljivost za prepoznavanje in evidentiranje vidnega brezdomstva ter oblikovati nizko-pražne programe sprejemanja in podpore brezdomnim, obenem pa prepoznati še posebej ranljive skupine brezdomcev in oblikovati podporne storitve tudi za njih. V drugi fazi pa je potrebno razviti programe prehajanja iz začasnih in kratkoročnih oblik nastanitve v oblike samostojnega življenja, bodisi z ali brez specializirane podpore (*ibid.*). Vito Flaker (1999) vidi možnosti tudi v ustanavljanju neprofitnih stanovanjskih organizacij, preusmerjanjem sredstev iz institucij v skupnostne oblike služb in z mobilizacijo obstoječega stanovanjskega fonda v te namene.

## **9. Socialno delo z brezdomnimi (ženskami)**

### **9.1. Pomen za socialno delo**

Socialno delo z brezdomnimi je med manj izpostavljenimi, tudi v akademskih krogih, dostopne malo literature o slovenski situaciji, kljub temu pa je praksa dela z brezdomci zelo zastopana. Prvo zavetišče za brezdomce je bilo ustanovljeno v Ljubljani, vodi pa ga socialni delavec Boris Kosec (1995, 2006), prav tako v ostalih zavetiščih dela po vsaj ena socialna delavka ali delavec, tudi v eni izmed največjih organizacij, ki deluje na področju brezdomstva je zaposlenih več socialnih delavk in delavcev. Brezdomna oseba pa največkrat pride v prvi stik s socialno delavko na Centru za socialno delo, bodisi ob urejanje stalnega bivališča, socialnih transferjev ali ob vstopu v brezdomstvo.

Socialne delavke in delavci se pri svojem delu srečujejo z mnogimi ovirami, predvsem z nezanimanjem državne politike za celostno definicijo brezdomstva, predvsem pa za prepoznanje najbolj ranljivih skupin brezdomnih oseb. Akademiki sicer že od začetka novega vala brezdomstva v Sloveniji opozarjajo na njegovo problematiko in potrebo po strukturnem reševanju. Srečo Dragoš je tako leta 1993 v reviji Socialno delo objavil članek z naslovom Vprašanje klošarjev, leto kasneje pa je na problematiko brezdomstva žensk opozorila Darja Zaviršek (1994) v knjigi Ženske in duševno zdravje. Prvo pomembno delo, ki bolj celostno ponudi vpogled v stanovanjsko problematiko in brezdomstvo v Sloveniji pa je zbornik Srne Mandić, ki ga je leta 1999 izdala Visoka šola za socialno delo. Kasneje je pobudo za raziskovanje brezdomstva prevzela Pedagoška fakulteta, kjer sta dve knjigi izdala Bojan Dekleva in Špela Razpotnik (obe 2007), tretjo o zdravju brezdomnih pa v letu 2009 v sodelovanju z Ministrstvom za zdravje. V zadnjih letih je bilo v okviru Pedagoške fakultete in društva Kralji ulice izvedenih več konferenc na temo brezdomstva, kjer so sodelovale tudi socialne delavke in delavci, ki delujejo na tem področju.

### **9.2. Ravnanja in odzivi socialnih delavk in delavcev na brezdomstvo**

Ravnanja in odzivi socialnih delavk in delavcev so raznoliki in odvisni od več dejavnikov. Potrebno je opozoriti predvsem na tiste, ki se opirajo na nevključujoče modele razumevanja brezdomstva in izvirajo iz osebnih prepričanj, predsodkov in ponotranjenih stereotipov. Dva



od možnih mnogih čustvenih odzivov na brezdomno osebo sta slaba vest, občutki krivde ali pa strah in odpor (Dekleva, Razpotnik 2007). Brezdomne osebe, predvsem vidni brezdomci, so velikokrat videni kot nekaj tujega, »drugega«, obenem pa lahko tudi slabega in nevarnega. Bojan Dekleva in Špela Razpotnik (v Kozar 2008) pri strokovnem delu opozarjata na dve obliki manj ustreznega odziva na brezdomno osebo. Prvo omenjata *infantilizacijo* brezdomcev, kar pomeni, da jih obravnavamo kot nemočne in neodgovorne, prepričani smo, da je vse potrebno narediti namesto njih. Tak odziv ne omogoča delovnega odnosa in vključevanja brezdomne osebe v reševanje problema. Druga oblika pa je *poniževanje* brezdomcev in pomanjkanje zaupanja v to, da so kot ljudje lahko koristni, da je njihova človeška izkušnja pomembna in dragocena ter da so v določenih vidikih sposobni reševati svoje morebitne težave.

Oba pristopa zavirata razvoj in avtonomnost uporabnikov, pomoč iz usmiljenja, ki je značilna za krščanski model pomoči, seveda lahko zadovoljuje osnovne potrebe brezdomcev, težje pa jih z vidika položaja te družbene skupine kakorkoli premakne, sili v napredek (*ibid.*). Take odzive je potrebno ozavestiti in reflektirati, kar pomeni, da strokovnjak premisli vzroke za tak odziv ter ga predela. Avtorja dodajata še, naj bo glavno vodilo pri strokovnem delu z brezdomnimi »vztrajno in diferencirano podpiranje brezdomcev v njihovem življenjskem razvoju, izhajajoč iz njihovih individualnih posebnosti in možnosti in zlasti na podlagi zaupnega in dovolj varnega odnosa med strokovnjaki in uporabniki« (*ibid.*:323).

Zaskrbljivo je poročanje avtoric Martine Trbanc in drugih (2003) o nerazumevanju dinamike brezdomstva socialnih delavk in delavcev na nekaterih Centrih za socialno delo. Avtorice namreč poročajo, da so jih v nekaterih centrih opozorili, da brezdomci v zavetiščih sploh niso brezdomci v pravem pomenu besede. Po njihovem mnenju pravi brezdomci namreč živijo v parku, ker nimajo urejenih dokumentov, v zavetiščih pa od njih običajno zahtevajo kakšen identifikacijski dokument. Prav tako je zaskrbljivo, da kot brezdomne obravnavajo predvsem posameznike, saj o brezdomnih družinah niso poročali. Strokovne delavke in delavci ne verjamejo, da gre pri brezdomstvu zgolj za življenjske okoliščine in težave, ki so posameznika vanj pripeljale, temveč gre »pogosto (tudi) za življenjski stil, ki ni združljiv z delom in zaposlitvijo, zaradi česar si večina brezdomcev sploh ne želi iskati dela. Za delo niso motivirani in tudi večina tistih, ki so prijavljeni kot iskalci zaposlitve, se je prijavila zgolj zato, da ima pravico do denarne pomoči (*ibid.*:15-16).«

Darja Zaviršek (1999) opozarja na past univerzalističnega stališča pri delu z ljudmi in na diskriminacije, ki iz njega izhajajo. Ženske, otroci, tujci, ljudje z različnimi hendikepi in brez imetja so bili iz koncepta državljskih pravic dolgo izključeni in tako niso imeli politične subjektivnosti. V univerzalističnem modelu se pogosto izgubi prepoznavanje razlik in sposobnost strokovnjakinj in strokovnjakov, da odgovorijo na konkretne partikularne potrebe ljudi, saj jih zato, ker niso »enaki« napravi za »drugačne«. Taki principi v sebi skrivajo normalizem in diskriminacijo, saj prinaša nadzor, spreminjanje, rehabilitacijo in prilagajanje ljudi, da postanejo kot »mi«. V socialnem delu, ki zanika diskriminacijo, je zato potrebno upoštevati razlike v starosti, spolu, življenjskem slogu, telesnih posebnostih in slojni pripadnosti. Za socialno delo je pomembno, da splošno paradigmo univerzalizma zavrne in ohrani hkrati, torej, da upošteva načelo univerzalnih človekovih pravic, vendar se zaveda meja te univerzalnosti in ne spregleda partikularnih identitet ljudi, ki iščejo pomoč (*ibid.*).

### **9.3. Feministična perspektiva v socialnem delu**

Feministična perspektiva v socialnem delu in ženska gibanja, ki so nanjo vplivala, pomeni enega izmed najpomembnejših vidikov današnjega socialnega dela, ki upošteva razlike med spoloma. Predstavljati pa mora tudi temelj socialnega dela z brezdomnimi ženskami.

Tudi v Sloveniji so imela ženska gibanja velik vpliv na razvoj tako socialnega dela kot socialnih storitev. Glavna misel feministične perspektive je opozoriti na položaj žensk ter spodbuditi njihovo emancipacijo od moških. Darja Zaviršek (1994:24-25) povzame, da ta perspektiva: *»pomeni, da socialne delavke in delavci spoznajo in razumejo, da je položaj žensk v družbeni strukturi drugačen kot položaj moških.«* Drugačnosti pa ne izvirajo iz njihove patološke narave ali vnaprej danih lastnosti, temveč iz njihove lastne socializacije, spola, starosti, izobrazbe in življenjske biografije. Žensko gibanje v 60. letih je skupaj z radikalnim socialnim delom kritiziralo družbeno neenakost in nasprotovalo birokratizaciji državnih institucij, oblikovala se je zahteva po novih socialnih službah za marginalizirane skupine in ki bi prepoznavale razlike med potrebami žensk in moških. Radikalno socialno delo je zahtevalo, da ima posameznik moč odločanja o sebi v svojih rokah. Prav tako v 60. letih je bilo v Nemčiji skupnostno socialno delo usmerjeno v pomoč brezdomnim osebam, kjer so delovati v skupnosti, prevpraševali so politična razmerja moči in oblasti ter zahtevali definicijo socialnega problema z vidika prizadete osebe. V 70. letih je bil slogan feministične

akcije in feminističnega socialnega dela: »*Osebnostno je politično*«. Probleme, ki so bili definirani kot posledica osebnih in interpersonalnih konfliktov, so začele pojasnjevati znotraj širšega družbenega konteksta, patriarhalne ideologije in družbe (*ibid.*).

Ženska gibanja torej od samega začetka opozarjajo na pravice žensk, Enders-Dragässer in Sellach (1999 v Enders-Dragässer 2001) tako izpostavljata pravice žensk z urgentno potrebo po stanovanju, ki morajo biti vodilo pri snovanju kakršnekoli storitve namenjene brezdomnim ženskam:

- brezdomne ženske imajo pravico, da so zaščitene pred nadlegovanjem, nasiljem ter pred izkoriščanjem njihovih odnosov, znanj in ostalih kompetenc;
- brezdomne ženske imajo pravico do podpore s strani strokovnih socialnih delavk – imajo pravico, da spregovorijo o svojih izkušnjah v povezavi s spolnim ali drugim nasiljem;
- brezdomne ženske imajo pravico do »ženske sobe« v metaforičnem smislu – kot soba za opolnomočenje, kot alternativa tradicionalnim ženskim vlogam;
- brezdomne ženske imajo pravico do »ženske sobe« v fizičnem smislu – kot soba, kjer so varne, kjer se nahaja infrastruktura za ženske, za komunikacijo, osebno higieno, intimo, spoštovanje in dostojanstvo, kjer imajo možnost izobraževanja, iskanja službe, novih perspektiv v zvezi s svojimi otroki oziroma prihodnostjo;

Socialno delo z brezdomnimi ženskami prav tako potrebuje »žensko sobo« z namenom, da se diskutirajo in razvijajo vsi vidiki socialnega dela za ženske, spodbuja emancipacija žensk, kjer lahko uvidijo vzroke za svoj položaj in se odločajo o svojem življenju, kot si ga same želijo živeti.

#### **9.4. Smernice za socialno delo z brezdomnimi (ženskami)**

Določene smernice, ki nas morajo kot socialne delavke in delavce voditi pri delu z brezdomnimi ženskami, smo skozi celotno besedilo že zapisali. Naj tako na tem mestu izpostavimo samo nekaj temeljev.

Coleen Reid (2004) kot pomembne naloge dela z brezdomnimi in revnimi ženskami navaja:

1. podpora različnim skupnostnim akcijam,
2. zagovorništvo in spodbujanje aktivne participacije žensk v vseh vidikih njihovih življenj,

3. odkrivanje alternativnih možnosti za uveljavljanje socialne pravičnosti,
4. promocija redistribucije in enakosti,
5. prepoznavanje spolnih razlik in obenem tudi raznolikosti ženskih izkušenj
6. politizacija socialnih dejavnikov telesnega in duševnega zdravja.

Srečo Dragoš (1993) navaja kot predpogoja celostne obravnave brezdomne osebe, kot prvo njegovo fizično preživetje (zagotovitev hrane, nastanitve, čas za umiritev in uvid situacije) in kot drugo individualen pristop (zavrnitev stereotipov in prepoznavanje vsake brezdomne osebe kot edinstvene, prepoznavanje vseh vidikov situacije). Darja Zaviršek (1994:73) pa dodaja, da je, »za doktrino socialnega dela zelo pomembno, da je njen koncept pomoči usmerjen v pomoč in ne v ponovno viktimizacijo«.

V kolikor se z brezdomno osebo srečamo ob vstopu v njeno brezdomno življenje, ko je še posebej ranljiva, se moramo zavedati, da potrebuje veliko podpore in predvsem znanja strokovne delavke s katero se je srečala. V tem trenutku imamo možnost, da preprečimo veliko škode, ki bi jih lahko brezdomna oseba utrpela v kolikor ne bi imela ustrezne podpore. Darja Zaviršek (1998) v svojem strokovnem razmišljanju o prisilnih izselitvah navaja postopke in miselne modele, ki bi se jih morala posluževati socialna delavka v praksi v primeru prisilnih izselitev. Gre za sledeče postopke oziroma miselne modele (*ibid.*:316, tudi v 1999):

- *»Socialna delavka mora biti vedno udeležena pri prisilni izselitvi.«*

To je pomembno zaradi zagovorniške vloge v odnosu do uporabnika, ki doživlja travmatski dogodek izgube in zaradi kontinuitete v procesu pomoči, saj dobi socialna delavka s tem podatke, kam se bo zatekla deložirana oseba oziroma družina, v kakšni socialni stiski se je znašla in kaj potrebujejo.

- *»Socialna delavka mora nemudoma pričeti z ukrepi zmanjševanja škode, ki so materialne in čustvene narave.«*
- *»Socialna delavka mora zbirati in posredovati vse informacije, ki jih prizadeta oseba potrebuje: najcenejše bivalne možnosti in cenene možnosti za nakup najcenejših materialnih dobrin; možnosti za brezplačno bivanje, prave informacije. V skrajni sili pa ji mora ponuditi tudi obsežne informacije o institucionalni pomoči.«*
- *»Socialna delavka mora poznati zakonodajo in pravne dokumente in vedeti, da so prisilne izselitve, kjer prizadete osebe od države ne dobijo nadomestnih bivališč, nelegalne, in morajo v teh primerih posredovati pri političnih organih (na občini,*

*ministrstvih, nevladnih organizacijah, pri varuhu človekovih pravic, mednarodnih organih).*«

- *»Socialna delavka mora vedeti, kakšen je postopek za kandidiranje pri razpisih za pridobitev socialnega stanovanja, in narediti vse, da pomaga osebi pridobiti socialno stanovanje.«*
- *»Socialna delavka mora delovati iz perspektive uporabnikov in upoštevati želje in vrednote uporabnikov, katerih zagovornica je.«*
- *»Socialna delavka mora upoštevati, da je prizadet uporabnik v procesu šoka in žalovanja in mora skrbeti za to, da ima do njega spoštljiv odnos.«*
- *»Socialna delavka mora osebi, ki je prizadeta zaradi deložacije, omogočiti pravico do izbire.«*

Socialno delo pa je tudi politično. K izboljšanju položaja žensk na področju stanovanj bi lahko pripomoglo, če bi se zavzemalo za konceptualne premike na področju socialnega varstva. Opozarjati mora na še posebej ranljive skupine žensk, ko gre za vprašanje stanovanj in uveljavilo koncept diferenciranega univerzalizma, obenem pa sodelovati pri spremembah prijavljanja na razpise za neprofitna stanovanja, spodbujati alternativne možnosti in inovativno reševanje stanovanjskih stisk. Prav tako mora stremeti k deinstitucionalizaciji in inovativnim metodam individualnega načrtovanja pomoči (Zaviršek 1999).

## 10. Sklepi

- Brezdomstvo je raznovrsten, spremenljiv pojav, ni trajen status, njegova vzročnost je izredno kompleksna, razumemo ga kot stanje izjemne in večkratne socialne izključenosti.
- Danes smo priča pojavu t.i. »novega brezdomstva«, ki pomeni spremembe socialne baze brezdomcev predvsem kot posledica strukturnih sprememb sodobnih družb – v času tranzicije po 1990 jih prepoznavamo tudi v Sloveniji.
- Podatki o brezdomstvu in socialni ranljivosti so v Evropi in Sloveniji izredno pomanjkljivi, kar kaže na neprepoznavanje stanovanjskih stisk, manjkajo tudi podatki o spolni specifičnosti brezdomstva.
- V Sloveniji še ni bila izvedena celostna raziskava brezdomstva, ki bi zajemala tako vidne in prikrite oblike brezdomstva, prav tako še ni bila izvedena raziskava o brezdomstvu žensk.
- Definiranje brezdomstva je izredno kompleksno, poznamo različne oblike (vidno, prikrito, latentno, dnevno, v lastnem domu), evropska definicija brezdomstva vključuje fizično, družbeno in zakonsko dimenzijo in razlikuje 13 tipov brezdomstva, ki se delijo v štiri sklope: brez strehe nad glavo, brez stanovanja, negotovo in neprimerno bivališče.
- Prepoznavamo pet vrst vzročnih dejavnikov za brezdomstvo: nižanje ali celo ukinjanje pravice do socialnih transferjev, naraščanje cen stanovanj, slabšajoče se zaposlovalne možnosti, razpadanje socialnih mrež in neugodne individualne značilnosti. Vzroke brezdomstva razdelimo v štiri skupine: strukturni, institucionalni, medodnosni in individualni, vedno pa gre za kompleksnost vzrokov in sprožilce.
- Razumevanje razmerja med spolom, stanovanjsko problematiko in socialno politiko je zelo pomembno. Brezdomstvo moramo razumeti kot večplastni problem, manifestacijo socialno izključenosti, problem revščine, državljanstva in spola.
- Ženske, ki so bile socializirane v tradicionalne spolne vloge, se z domom tako tudi identificirajo, zato zanje izguba doma pomeni hudo socialno in duševno stisko.

Izgubijo svoj prostor, kjer so imele vsaj nekaj nadzora, kljub temu da so jih hierarhični odnosi pahnili v odvisen položaj.

- Ženske imajo slabše možnosti pri zaposlovanju zaradi materinstva, nasilja v družini, etnične diskriminacije, fizičnih in duševnih prizadetosti, kljub reorganizaciji dela so še vedno tiste, ki opravljajo največ skrbstvenega dela, ki pa ni legitimno in plačano.
- Stopnja revščine pri ženskah je višja kot pri moških in sicer v vseh starostnih skupinah, te razlike pa še vedno rastejo, žensko-centrirana gospodinjstva pripadajo najrevnejšim skupinam prebivalstva.
- Prepoznamo lahko več skupin žensk, ki so še posebej ranljive za brezdomstvo, njihove izkušnje pa so povezane z nasiljem, skrbjo za druge, družinskim statusom, brezposelnostjo, starostjo, državljanstvom, hendikepom, etničnostjo, težavami z alkoholom in drogami, institucionalnim bivanjem.
- Trije glavni dejavniki, ki vplivajo na stanovanjsko ranljivost žensk na področju stanovanja so ekonomski status, družinski status in v kolikšni meri stanovanjska in socialna politika uravnava ranljivost žensk na stanovanjskem trgu
- Danes število brezdomnih žensk narašča v skorajda vseh evropskih državah, kar lahko pomeni dvoje – njihovo brezdomstvo postaja vse bolj vidno in njihove ranljivost na stanovanjskem področju je vse večja.
- Trije najbolj očitni vzroki za nevidnost brezdomstva žensk: sposobnost žensk, da rešujejo svoj stanovanjski problem preko neformalnih mrež; sram jih je svoje situacije, zato uporabljajo mnoge strategije, da se temu izognejo; njihove specifične potrebe velikokrat niso slišane, živeti morajo pod moškimi pogoji, zato se temu raje izognejo.
- Ženske imajo drugačne izkušnje z zdravjem kot moški, obenem pa so izpostavljene večjim tveganjem, večkrat imajo omejen dostop do tehnologije, informacij, sredstev, zdravstvene oskrbe in realizacije pravic; izkušnje brezdomstva pa imajo pomemben vpliv na telesno in duševno zdravje žensk.
- Strategije preživetja premaknejo veliko brezdomnih žensk iz sfere vidnosti in uradnih statistik, za razumevanje kompleksnosti brezdomstva žensk pa je potrebno njihovo prepoznavanje. Določene strategije služijo fizičnemu, materialnemu preživetju in zagotavljanju stanovanja, hrane in osnovnih sredstev za preživetje

(zase in za svoje otroke), medtem ko druge strategije delujejo kot blažilec situacije, kot beg iz realnosti.

- V Sloveniji trenutno storitve specializirane za brezdomne ženske še ne delujejo, saj imajo na voljo samo splošne storitve za brezdomne, ki pa so tudi predvsem institucionalne narave z nekaj izjemami, teh pa se ženske zaradi možnosti nasilja in zlorab velikokrat izogibajo.
- Socialno delo z brezdomnimi je med manj izpostavljenimi, tudi v akademskih krogih, dostopne je malo literature o slovenski situaciji, kljub temu pa je praksa dela z brezdomnimi zelo zastopana.



## 11. Predlogi

### *PREPOZNAVANJE BREZDOMSTVA ŽENSK*

Potrebno je prepoznati brezdomstvo žensk kot družben kompleksen problem in ne problem posameznice, ki izvira iz njene patologije. Sprejeti moramo široko definicijo brezdomstva (npr. ETHOS), ki opozarja na prikrite in vidne oblike brezdomstva, ta pa mora postati tudi osnova za razumevanje brezdomstva, njegovih vzrokov in poti vanj. Taka definicija mora postati osnova za oblikovanje stanovanjske, socialne, kaznovalne in ostalih politik povezanih z brezdomstvom. Definicija brezdomstva žensk je osnova za vse nadaljnje akcije in ukrepe, ki bi morali vsebovati tudi medijsko kampanjo razbijanja stereotipov o brezdomnih osebah.

### *MERJENJE IN RAZISKOVANJE*

Za snovanje ukrepov pa je potrebno izvesti tudi celotno študijo brezdomstva v Sloveniji, ki bi morala zajemati vse pomembne vidike, spolno občutljivost in preverjati potrebe brezdomnih oseb. Potrebno bi bilo uvesti merske instrumente, ki bi zaznali tako vidne brezdomne osebe, ki uporabljajo storitve ali vsakoletno izvesti terensko štetje in prikrite oblike brezdomstva, predvsem ljudi, ki bivajo pri svojih sorodnikih, znancih in v drugih začasnih nastanitvah (več predlogov glede merjenja brezdomstva v Dekleva et al 2010). Poleg števila brezdomnih žensk pa je potrebno izvesti tudi več kvalitativnih raziskav o njihovih izkušnjah, vplivu brezdomstva na telesno in duševno zdravje, njihovih potrebah in željah.

### *STORITVE*

Na podlagi rezultatov študij in zaznanih potreb brezdomnih oseb pa je v Sloveniji nujno potrebno ustanoviti službe, ki bi bile specifične za brezdomne ženske. Te službe morajo ženskam zagotoviti varen prostor, stik z žensko strokovno delavko, predvsem pa podporo za reševanje situacije (več v 8. poglavju). Prav tako bi bilo potrebno že obstoječe t.i. splošne storitve za brezdomne, da uvedejo vidike spolno občutljive prakse, zagotovijo ženskam varne prostore, jih spodbujajo k iskanju zaposlitve, jim pomagajo pri iskanju stanovanja ter preprečujejo kakršnekoli zlorabe, nasilje ali izkoriščanje žensk v instituciji. Stremeti je potrebno tudi k uvajanju skupnostnih storitev, prehodnih stanovanjskih storitev, podpornih storitev in ne k institucionalizaciji. Posebno pozornost je potrebno nameniti specifičnim

skupinam brezdomnih žensk – tistim, ki imajo težave v duševnem zdravju, materam, tistim z izkušnjo nasilja ali zlorab, starejšim ženskam ipd..

#### *IZOBRAŽEVANJE IN SOCIALNO DELO Z BREZDOMNIMI*

Nekaj smernic za socialno delo z brezdomnimi ženskami smo zapisali v 9. poglavju. Nujno potrebno je vključiti temo brezdomstva v učni načrt na Fakulteti za socialno delo, saj je trenutno obravnavana v premajhni meri. Študentkam in študentom je potrebno predstaviti kompleksnost problematike brezdomstva in možnosti pomena socialnega dela v praksi, saj je trenutno to področje med manj priljubljenimi. Prav tako bi bilo potrebno zbrati izkušnje socialnih delavk in delavcev, ki delajo na področju brezdomstva v zborniku ali v strokovni reviji Socialno delo, kar bi dalo njihovemu delu še večji pomen, predvsem pa bi postalo bolj prepoznavno.

## 12. Literatura in viri

Cabrera P.J. (2001), Homelessness women in Spain. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (65-75).

Crane, M. (1999), *Understanding older homeless people: their circumstances, problems and needs*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.

Bruto da Costa, A., Baptista, I. (2001), Women and homelessness in Portugal. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (53-64).

Bojan Dekleva et al (2010), *Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Dekleva, B., Razpotnik, Š. (2007), *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Doherty, J. (2001), Gendering homelessness. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (9-20).

Dragoš, S. (1993), Vprašanje klošarjev. *Socialna Slovenija*, Socialno delo, letnik 32 (št. 5-6), str. 153- 161.

- (2000), Socialne mreže in starost. *Skrb za stare ljudi*, Socialno delo, letnik 39 (št. 4-5), str. 293-314.

Edgar, B. (2001), Women, the housing market and homelessness. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (21-45).

Edgar, B., Doherty, J. (2001), Introduction. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (3-8).

Enders-Dragässer, U. (2001), Women, exclusion and homelessness in Germany. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (207-218).

*European typology of Homelessness and housing exclusion - ETHOS* (2006): <http://www.feantsa.org/files/freshstart/Toolkits/Ethos/Leaflet/EN.pdf> (28.3.2011)

Filipović, M. (2007), *Stanovanjska ranljivost v Sloveniji*. Analiza na podlagi razširjene definicije brezdomstva. *Socialno delo*, letnik 46, št. 4-5, str. 187-197.

Flaker, V. (1999), Stanovanjske težave ljudi z dolgotrajnimi duševnimi stiskami in možne rešitve. V Mandič, S., *Pravica do stanovanja. Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (43-70).

Goffman, E. (2008), *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.

Harvey, B. (1999), The problem of homelessness: a European perspective. V Hutson, S., Clapham, D. (eds), *Homelessness: public policies and private troubles*. London, New York: Cassel (58-73).

*Health status of homeless women, An inventory of issues* (2002), Ontario Women's Health Council. <http://www.ontla.on.ca/library/repository/mon/6000/10315600.pdf>

Healy, J.D. (2004), *Housing, fuel poverty and health: a pan-european analysis*. Aldershot: Ashgate publishing limited.

*Homeless statistics* (2011): <http://www.homelessworldcup.org/content/homelessness-statistics> (7.8.2011)

*Housing statistics* (2009), Eurostat:

[http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics\\_explained/index.php/Housing\\_statistics#Housing\\_quality](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Housing_statistics#Housing_quality) (7.8.2011)

Jones, H. (2001), Gender and health inequalities. V May, M. et al (ur.), *Understanding social problems: issues in social policy*. Oxford: Blackwell Publishers LTD. (151).

Kosec, B. (1995), *Od »policijskega socialnega dela« do zavetišča za brezdomce*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomsko delo).

- (2006), *Ko beda postane življenjski stil: prerez strukture slovenskih brezdomcev*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomsko delo).

Kozar, M. (2008), Cestni časopis Kralji ulice: nova oblika delovanja na področju brezdomstva v Sloveniji. *Socialno delo*, letnik 47 (št. 3-6), str. 321-328.

Kneževič, J. (2000), *Iskanje novih poti ljubezni do brezdomcev v Cerkvi na Slovenskem na pragu tretjega tisočletja*. Ljubljana: Teološka fakulteta.

Kralj, A. (2005), Zapori za revne, taborišča za migrante? *Socialno delo*, letnik 44 (št. 3), str. 173-185.

Leskošek, V. (2010), Ocena vlade na področju brezdomstva (prispevek na konferenci). V Dekleva, B. (ur.), Razpotnik, Š. (ur.), *Konferenca o socialni izključenosti, revščini in brezdomstvu*. Razvoj predloga nacionalne strategije na področju brezdomstva. Ljubljana: Pedagoška fakulteta: Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice (28).

Mali, J. (2008), *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Mandič, S. (1999), Stanovanjska tveganja, ranljive skupine in novi pogledi (uvod). V Mandič, S. (ur.), *Pravica do stanovanja, Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (11-42).

Mesec B., Čačinovič Vogrinčič, G. (1996), Analiza kronoloških in interakcijskih vzorcev, Kvalitativna analiza na primeru socialnega dela z družino. *Socialno delo*, letnik 35, št. 2, str. 89-114.

Mina-Coull, A., Tartinville, S. (2001), Homeless women in France. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (141-151).

Ministrstvo za notranje zadeve (2011), *Poročilo direktorata za migracije in integracijo za leto 2010*. Ljubljana: MNZ RS.

Murray, S. (2009), *Somewhere Safe to Call Home: Violence Against Women During Homelessness*. Melbourne: Centre for Applied Social Research, RMIT University.

Novak, K., Schoibl, H. (2001), Poverty, social exclusion and homelessness among women in Austria. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (129-140).

O'Sullivan, E., Higgins, M. (2001), Women, the welfare state and homelessness in the Republic of Ireland. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (77-89).

Pajnik, M. (2008), *Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Razpotnik, Š. (2009), Inovacije pri delu z brezdomnimi. *Socialni izziv*, letnik 15 (št. 30). Ljubljana: Socialna zbornica Slovenije.

Razpotnik, Š., Dekleva, B. (2007), *Na cesti-brezdomci o sebi in drugi o njih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

- (2009), *Brezdomstvo, zdravje in dostopnost zdravstvenih storitev*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje.

Reid, C. (2004), *The wounds of exclusion: poverty, women's health and social justice*. Edmonton: Qual Institute Press.

Rowlingson, K. (2001), Child poverty and the Policy Response. V May, M. et al (ur.), *Understanding social problems: issues in social policy*. Oxford: Blackwell Publishers LTD. (107-117).

Rowshandel, J. (2010), *Homelessness Puts Women At Risk for Rape and Sexual Assault*. <http://news.change.org/stories/homelessness-puts-women-at-risk-for-rape-and-sexual-assault> (8.8.2011).

Smith J. M. (1999), Gender and homelessness. V Hutson, S., Clapham, D. (eds), *Homelessness: public policies and private troubles*. London, New York: Cassel (108-132).

Smonker, T. (2002), Brezdomstvo žensk in otrok, žrtev nasilja. *Socialno delo*, letnik 41, številka 5. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, str. 301-306.

Thörn, C. (2001), (In-)visibility and shame: the stigma of being a woman and homeless in Sweden. V Edgar, B., Doherty, J. (ur.), *Women and homelessness in Europe, Pathways, services and experiences*. Bristol: The Policy Press (219-229).

Tosi, A. (2007), *Homelessness and the Control of Public Space – Criminalising the Poor?* Brussels: FEANTSA:  
<http://feantsa.horus.be/files/European%20Journal%20of%20Homelessness/Volume%201%20December%202007/Feantsa-think%20pieces-3-WEB.pdf> (8.8.2011).

Trbanc, M. et al (2003), *Socialna in ekonomska vključenost ranljivih skupin v Sloveniji - možni ukrepi za dvig zaposljivosti najbolj ranljivih kategorij težje zaposljivih in neaktivnih oseb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij (2011), *Letno poročilo 2010*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje.

*Zakon o preprečevanju nasilja* (2008), Uradni list RS, št. 16/2008.

Zaviršek, D. (1994), *Ženske in duševno zdravje: O novih kulturah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

- (1998), Prisilne izselitve med epistemologijo in prakso socialnega dela. *Socialno delo*, letnik 37 (št. 3-5), str. 309-318.

- (1999), *Ranljivost žensk na področju stanovanj*. V Mandič, S. (ur.), *Pravica do stanovanja, Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (105-144).

Warnes, A.M. et al (2003), *Homelessness factfile*. London: Crisis.



## POVZETEK

Diplomska naloga Stanovanjska izključenost in brezdomstvo žensk se dotakne pomembnih tem, ki so povezane s to tematiko, predvsem strukturnih, družbenih razlogov za brezdomstvo, teorijo pa na določenih mestih poveže tudi s konkretnimi izkušnjami žensk.

V uvodnih poglavjih tako brezdomstvo umesti v časovni, politični in družbeni kontekst, tudi v slovenskem prostoru in času. Opredeli različne vidike razumevanja brezdomstva, polemizira raziskovanje in merjenje brezdomstva ter definira brezdomstvo v ožjem in širšem smislu. Kot primer konkretnejše pregleda Evropsko tipologijo brezdomstva in socialne izključenosti, ki jo kasneje tudi poveže s slovensko situacijo. Posebno pozornost namenja tudi vzrokom in potem v brezdomstvo.

Ranljivost žensk na stanovanjskem področju poveže z definicijami in razlago spola, doma, dela, izključenosti in revščine žensk. Opredeli še posebej ranljive skupine žensk za stanovanjsko izključenost in brezdomstvo ter opredeli ranljivost žensk na področju stanovanja. Z ranljivosti preide na nevidnost brezdomstva žensk, ki ga opredeli, definira vzroke zanj in še posebej poudari nasilje nad ženskami kot vzrok za brezdomstvo, izpostavi pa tudi nasilje nad brezdomnimi ženskami na ulici. Slovensko situacijo na kratko predstavi glede na Evropsko tipologijo brezdomstva in socialne izključenosti.

Naloga izpostavlja tudi zdravje žensk in posledice revščine ter izkušenj brezdomstva. Opredeli zdravje žensk in poudari spolno specifično doživljanje žensk, navede primere posledic revščine in brezdomstva ter še posebej poudari te vplive na duševno zdravje žensk. Navede tudi raznolike izkušnje žensk glede zdravja in zdravstvenega sistema.

Posebna pozornost je namenjena strategijam preživetja brezdomnih žensk, ki jih loči na tiste, ki prikrivajo brezdomstvo ter se izogibajo življenju na ulici, tiste, ki ženskam zagotavljajo materialno preživetje in streho nad glavo ter tiste, ki ženskam zagotavljajo duševno preživetje. Opredeli pa tudi strategije, ki se jih ženske poslužijo med bivanjem na ulici.

Naloga kritično povzame delo tradicionalnih služb in izpostavi potrebo po spolno občutljivih službah in storitvah, tudi v Sloveniji. V zadnjih poglavjih opredeli še pomen teme za socialno delo, pregleda ravnanja in odzive socialnih delavk in delavcev na brezdomstvo, opredeli feministično perspektivo v socialnem delu in naniza nekaj smernic za socialno delo z brezdomnimi ženskami. V zadnjem poglavju navede še nekaj predlogov za prepoznavanje, merjenje, oblikovanje storitev in izobraževanje za socialno delo z brezdomnimi.